İsmet Zeki Eyuboğlu

Türkçe Kökler Sözlüğü

REMZİ KİTABEVİ
Ankara Caddesi, 93 İSTANBUL

BÜYÜK FİKİR KİTAPLARI DİZİSİ : 93

ISBN 975-14-0130-5

Remzi Kitabevi A.Ş.
Selvili Mescit S. 3 Cağaloğlu - İstanbul
Tel. 522 05 83 - 522 72 48

EVRİM Matbaacılık Ltd. Şti.
Selvili Mescit S. 3 Cağaloğlu - İstanbul 1989

İÇİNDEKİLER

Birkaç Söz	7
Giriş	9
Kısaltmalar	17
Anlam İçeriği	19
Eylem Eki	21
Pekiştirme Ekleri	23
Öncül Ses	25
Ses Düzeni	26
Yabancı Kökler	29
Yansıma Sesler	33
DÜZ KÖKLER	35
ARTIMLI KÖKLER	183
Kökler Dizini	193
Kaynaklar	199

BİRKAÇ SÖZ

Bu çalışma, «son sözü ben söylüyorum, yalnız benim dediğim doğrudur» gibi okuyucuyu —daha başlangıçta— yönlendirmeyi düşünen bencillik savlarından yola çıkan bir anlam içeriği taşımaz. Türk dili, çağların akışı içinde, nerdeyse yeryuvarlağının dörtte birini kapsayan bir alana yayılmış, sürekli değişimler-dönüşümler geçirmiş, kırk dolaylarında öbeklere ayrılmış bir varlıktır. Bu dilin, yayıldığı-konuşulduğu bütün bölgelerde, besleyici kaynakları, etkilenme odakları olmuştur. Türkçenin köklerini araştırırken, bu geniş yayılma alanını gözardı ederek, belli bir yörede, belli önyargıların ışığında yürümeye kalkmak, ışıklandırıcı çalışmaları hep başkalarından, özellikle anadili Türkçe olmayan bilginlerden beklemek alışılagelmiş yozlaştırıcı bir gelenektir. Kendi dilini araştırmayan, boyuna başkalarının emeklerinden yararlanmayı başarı sayan bir bilim anlayışı (buna bilim anlayışı denirse) düşünsel yozlaşmanın en belirgin kanıtıdır. Yeryüzünde tarihini, coğrafyasını, kazıbilimini, dilbilgisini, tüzesini, yönetim kurumlarını başkalarının inceleyip tanıtmaya çalıştığı biricik uygar-çağdaş topluluk biziz. Hunlardan Osmanlılara değin, ikibin yılı aşkın bir süre, Asya-Afrika-Avrupa gibi üç büyük ülkede kılıç sallamış, yönetim kurmuş, egemenlik sağlamış bir ulusun dilini başkalarından öğrenmesi, başka ulusların dillerinden aktarılan eğreti sözcüklerle anadilinin geliştiğini, varsıllaştığını ileri sürmesi, dahası böyle bir tutumla övünmesi, uygarlık adına çok üzücü bir olaydır.

Türk dili, kimliğini, uygarlık alanındaki yerini, değerini, önemini ancak Atatürk'ün gerçekleştirdiği «Dil Devrimi»nden sonra anlama olanağı bulmuş, «Türk» denen insan, yalnızca bu devrimden sonra kişiliğinin, benliğinin bilincine varabilmiş, bir ulus olmanın yaratıcı odağını arama gereğini duymuştur. Türk dilini, Arap-Acem dillerinin yardımıyla güncel gereksinimleri karşılayan yüzeysel-yavan-sığ bir anlatım aracı diye gören sözde aydınların ulusal bilince ulaştıkları söylenemez. Ulusal bilincin ışıldağını yakan konuşulan dilin özgün içeriğidir. Kökleri özgün olmayan, bilinmek-öğrenilmek istenmeyen bir dilin geliştirici, yaratıcı özü de yoktur. Kendi dilinin olanaklarıyla düşünemeyen, sıkıştıkça başka dillere el açan bir toplumda bilinç aydınlığının yerini «dil tutsaklığı» almıştır. Dil tutsaklığı, kişiyi özünden koparan, varlığının bilincine varmaktan uzaklaştıran, düşünsel yaratıcılığı aktarmacılığa dönüştüren, verimsizliğin karanlığında el yordamıyla yürümeye alıştıran, üstelik bunu bir başarı sayan olumsuz bir durumdur. Türk ulusu, dokuzuncu yüzyıldan 1928 öncesine değin 1100 yıl bu acı gerçeğin ağırlığı altında ezilmeye alıştırılmış, Arap-Acem dillerinin sağladığı dayanaklarla ayakta durmaya çalışmış (düşünce alanında), düşünsel varlığının besleyici öğelerini başka toprakların ürünlerinden edinmeye yöneltilmiştir. Bir ulus kendi dilinde konuşup-düşünemezse onda bağımsızlık, özgürlük, benlik,

erdem, yücelik, doğruluk, özlülük, yaratıcılık, kişilik, tüze bg. insanı biçimlendiren (düşünsel yönden) kavramların üretilmesi olacak iş, beklenecek başarı değildir.

Türk dili, ancak «Türk»ün dili olabilir, başkalarının ilgi alanına giren bir uğraş aracına dönüştürülemez. Dilini sevmek, bilmek, kendini anlamak, kendi kişiliğinin çevre çizgilerini belirlemektir. Ulusal dilin başat ürünü ulusal çevredir. Yabancı sözcüklerle beslenen, geliştiği ileri sürülen bir dilde ulusal bilincin uyanmasını beklemek, dahası ulus kavramının içeriğini kavramak yıldızların yörüngeleri üzerinde devinmelerine bakarak geleceği anlamaya çalışmaktır.

Bu çalışma, bütün önyargıların ötesindedir, «son sözü söyledik» savında değildir. Bu alanda çalışanların emeklerinden yararlanırken onlara saygı duymaktan geri kalınmamış, ancak yargılarına yumuk gözlerle bağlanmaktan da kesinlikle kaçınılmıştır. Bilimde «son sözü» hep araştırma söyleyebilir. Sonradan gelen öncekini geçersiz kılabilir, kimi durumlarda gündem-dışı bırakabilir, bundan alınmamak, gücenmemek gerekir. Çalışmamızda yanıldığımız yerler vardır kuşkusuz, onları düzeltecekler, bize daha sağlıklı bir ışık kaynağı gösterecekler olacaktır. Ancak, bizim bildiklerimizi, incelediğimiz kaynakları, onlarda katılmadığımız düşünceleri öne sürerek eleştiriye girişeceklere sözümüz yoktur. Başka araştırma ipliklerinden örülmüş dokumaların boyasını değiştirerek bir gelin duvağına bürünüp ortaya çıkanlara, hangi alanlarda başarı sağladıklarını, hangi ürünlerle topluma yararlı olduklarını da sormamıza kızılmasın. Bilimsel çalışmalar aydınlatıcı, yolgösterici, öğretici, uyarıcı bir anlayış tabanına oturur, içi sömürülmüş-sorulmuş kavramlarla söz oyunlarına yaslanmaz. Ortaya konan ürünün-başarının değerini ancak başarma yeteneği olan bilebilir, süslü sözcüklerden, boyalı kavramlardan örülmüş başörtülerine bürünüp boy göstermeyi sevenler değil.

Bir kök, bizim yorumlarımızın dışında kalan, ayrı bir kaynaktan gelebilir, bizim tutumumuz bu kaynağa aykırı olabilir, olması da doğaldır. Buna karşın, o güvenilen kaynağın bilimsel geçerliliği de eleştiriden, tartışmadan beri sayılmamalı. Türk dili gibi kökleri ancak sekizinci yüzyıl dolaylarında yazıya geçen (onu yazanlar da yabancı olursa) bir varlık konusunda «kesin kaynak» budur deme olanağı yoktur. Bir kök (Türk dilinde) başka dillerden değişip dönüşerek Türkçeye geçebilir, ancak bunun da tartışmasız bir kaynağa dayandığı söylenemez. Moğolcadan, Çinceden, Türkçeye geçtiği söylenen köklerin-sözcüklerin çoğunu biliyoruz. Oysa, o dil varlıklarının Çince-Moğolca olduğunu söylerken de, yazıya çok sonra geçirilen Türkçenin gelişimini gözden ırak tutmayalım. O sözcükler Çinceye, Moğolcaya Türkçeden geçebilir, bu konuda eksiksiz bir yorum üretmek pek tutarlı değildir. Türk dilinin kökleri konusunda başka çalışmaları beklemek, daha aydınlatıcı, daha başarılı yapıtların sergilenmesini istemek; bütün içtenliğimizle söyleyelim, etkisinden kurtulamadığımız bir eğilimdir.

GİRİŞ

Türk dilinin gelişimi köklerinin kesin biçimi almasıyla başlamış, düşünce ürünlerinin sergilenmesiyle genişlemiştir. Bir dil, yalnızca kökleriyle değil, o köklerle üretilen düşünce ürünleriyle varlığını sürdürebilir. Kendisiyle düşünülmeyen, yalnızca başka dillerden aktarmalarla yetinmeye alıştırılan bir dil, verimsiz başların karanlık sığınağı olmaktan öte bir anlam taşımaz. Düşünmek dille sağlanır, dil düşünmekle güç kazanır. Dil, yalınç bir anlaşma-sözleşme aracı değildir, dahası dil, araç değil kökensel-özgün varlıktır. Onun insana bağlılığı-insanla yanyana yürüyüşü araçlığından değil, varedici -geliştirici özünden kaynaklanır. Bir dilde düşünmek-kişisel varlığın bilincine varmak kökleri bilmekle, düşünsel üretmenin öğelerini kavramakla sağlanır. Sözcüğün kökünü bilmeden düşündüğünü sanan bir kimse, kişisel sanların hangi aşamasında bulunursa bulunsun, kendi kendini kandırmanın karanlığında yuvarlanmaktan kurtulamaz. Dil, kişiye, kendini kandırmayı değil anlamayı, bilmeyi öğretir; bu görevini yerine getiremiyorsa dil olmaktan çıkmış, avutucu bir eğlence nesnesi durumuna gelmiş demektir. Dil, doğal bir varlıktır; ancak gelişmesi-ilerlemesi doğa yasalarına değil, düşünen kişinin üretici gücüne bağlıdır. Dile «doğal bir varlık» derken, nesnel öğeler alanını değil doğal varlık olan kişinin evrimini gözönünde bulundurmak gerekir. Hangi uygarlık yayılımında hızlı gelişme, güçlü üretme varsa orada dilin hızla verimlendiği-biçimlendiği görülür. Dil bir biçimlenmedir, kendi varlığının ilkelerini nesnelleştirmedir. Bu nesnelleşme, sesin söze dönüşmesidir. Bir uygarlık alanında-ulusal sivrilmede «büyük baş» olmanın önemi, geçerliği (bilimsel düzeyde) yoktur, değer taşıyan yalnızca «üretici baş»tır. Sözcüğü yaratan kök, düşünmeyi sağlayan özdür, üretmeyi güçlendiren öğedir. Bir düşünürün, aydının, bilgenin, bilginin, yaratı erinin (sanatçının), yazarın belleğinde ne denli açık seçik sözcük kökleri varsa, başarı kapısına götüren çizgi o ölçüde düzdür, belirgindir.

Sevgili okuyucu; sözcük köklerine yönelik bu çalışma güç başladı kolay bitti. Başlangıcı yüksek öğrenim yıllarımın ilk dönemine, 1948 yörelerine gider. Yükseköğrenim kurumunun kapısından içeri girdiğimin üçüncü ayında kendimi felsefe, Latin-Yunan dillerinin öğretildiği bölümlerde buldum. Öğretmenlerim «güzel» kişilerdi, öğrencelerde açıklamaları, anlatışları kavramların «kökler»inden başlardı. Hocam, W. Kranz'ın ünlü «logos» kavramını üç öğrence süresince anlatışını-açıklayışını unutamam. Hocam Macit Gökberk'in Platon'la ilgili açıklamalarında sözcüklerin nereden başladığını öğrenme gereğini vurgulayışı, düşünmenin kavramı kavramakla atbaşı yürüdüğünü söyleyişi, sesi bugün de belleğimdedir. Hocam Takiyettin Mengüşoğlu'nun Almanca «vernuft/us» sözcüğünün Kant'taki anlamını açıklamamı isteyen önerisi beni çok mu çok etkilemiştir. Tatlı söyleyişli Hocam J.

Ritter, bütün söyleşilerinde bilgece tutumunun ağır bastığını sezdiğim Hocam H. Heimsöeth gibi düşünürlerin dile, dilin kökenine (felsefe kavramlarını anlama yönünden) verdikleri önem Batı uygarlığının hangi anlayışla çağdaş aşamaya geldiğini fısıldayan uyarılardı.

Köklü düşünce kökü bilinen dilden kaynaklanır, beslenir, üretici, geliştirici odağa varabilir. Düşünmeye alışmamış, yalnızca başkalarından edindiği sözcükleri aktarmakla yetinen bir bilimsel anlayış için «kök» önemli sayılmaz, kökün önemi anlamını kavrayacak yeterlikte olmaya dayanır. Kök, kendisine yaklaşıldıkça, kişiye birtakım sorular sorar (sözsüz, sessiz diliyle), yanıt ister, açıklamayı-tartışmayı gerektiren nedenler ileri sürer. Bu durumu kişi yalnızca öz-dilinde bulabilir, sonradan öğrenilen dilde (uzmanlar dışında) bu konuyu kavramak güçtür, dahası olanaksızdır. Sözgelişi dilimizde «görmek» diye bir sözcük vardır. Peki «görmek» nedir? Bir yere gözle yönelmek anlamı düşünülürse yeterli değil, «bakmak» var. Öyleyse biraz derine inelim, «görmek»in «göz»den geldiğini bilelim. Peki «bakmak» ne oluyor? Bakan göz, gören göz değil mi? Neden iki sözcük değişik biçimde söylenir de özdeş anlam gündeme gelir? Oysa bakmak, görmek değildir, kişi görmeden bakabilir, bakmadan görebilir (burada sevgili okuyucu çevresine yönelsin). Bu iki sözcüğün «göz» denen örgenden kaynaklandığı belli, ancak kökler ayrı: «Bak», «göz»... «Baktım da görmedim-gördüm de bakmadım» işte sözcüklerde kökün taşıdığı önem, değer buradadır.

Türk dilinin, kök bakımından, önemini kavramak en eski yazılı kaynaklarına değin geriye gitmeyi gerektirir. Bu kaynakların en büyük bölümü Orkun Yazıtları adı altında toplanan, onlara komşu, onlarla eş süre çevresinde bulunan ürünlerdir. Öte yandan, Çin, Moğol dillerinde belgelenmiş Türkçe sözcükler bilinmektedir. Dil tarihçileri Türkçeyi İ.Ö. V. yüzyıllara değin götürmekte, Doğu'dan Batı'ya doğru yayılagiden Türk topluluklarının dil kalıntılarının varlığını ileri sürmektedir. Kimi dil uzmanları ise, Sümerceyle Türkçe arasında kökensel bir yakınlık görüp göstermektedir. Bu tartışmalı konuları bir yana, dahası yetkili uzmanlara bırakarak, yazılı kaynaklara dayanıp soruna yaklaşmamız gerekirse, Türkçe köklerin Türk-Moğol-Çin üçlüsü yöresinde oluşmaya başladığını söyleyebiliriz. Yeryüzünde Türk adı verilen bir topluluk, bir ulus vardır, bu açık bir gerçek. Bu ulusun kendine özgü bir dili de vardır, bunda da kuşku aramamalı. Öyleyse, Türk topluluğunun konuştuğu dilin özgün kökleri de bulunmak gerekir. Bir topluluk ancak kendi diliyle, kendini biçimlendiren düşünce odağıyla varlık alanına çıkabilir. Kökleri olmayan dil düşünülemez. Kökün bulunduğu yerde dilin işlerliği, gelişimi gündeme gelir, gelişen dil gelişen topluluğu başarıya iter, bu kaçınılmaz bir olaydır. En ilkel kişide bile bir devingenlik, bir üretkenlik vardır (çok dar ölçüler içinde olsa bile). Elimizde bulunan yazılı kaynakların içerdiği sözcükler üzerinde sürdürülen bu çalışmada binikiyüz (1200) dolayında Türkçe kök saptanmıştır. Bu köklerin 900 dolayında olanları özgün, 100'e yakını artımlı, 200 çevresinde bulunanı da yansımalıdır.

Türkçe sözcüklerin kökleri irdelendiğinde doğal varlıklarla yüzyüze gelinir, böylece *kök ses*'in doğadan kaynaklandığı anlaşılır. Burada yansımalı kök derken belli bir nesneyi göstermeyen, yalnızca ses niteliğinde görülen öğeyi anlarız (öt-, gür-, kış-, şar-, çağ- bg.). Öteki sesler, doğada nesnel bir

varlığa dayanır (el, göz, dil, kaş, baş, taş, gök, yel bg.). Köklerin ilk gelişim odağını saptamak güçtür, elimizde yalnızca yanyana gelen sesler, seslerin önüne, arasına, bitimine gelen ötüşlüler (a-ı-u-ö-ü-i bg.) vardır: b-ş (baş), t-ş (tış, taş), g-z (göz), k-s (kös/köz-göz), y-l (yel) örnekleri böyledir (bk. *Ses Düzeni*). Ses söze dönüşünce *ek* denen öğenin belirdiği-biçimlendiği görülür. Bu *ek*'in sözcüğün durumuna göre başta-arada-bitimde bulunduğu gözden kaçmaz. Türk dilinde, önde bulunan eklerin büyük bir bölümü pekiştirmeye yarayan, sözcüğün başlangıç sesiyle uyum sağlayan öğelerdir (yep-yeni, yes-yeni, sap-sarı, kıp-kızıl, ap-ak, bom-boş, dop-dolu bg.). Türkçeyi başka dillerden ayıran başat özelliklerden biri budur (pekiştirme önekleri). Pekiştirme öneki, başka dillerde üretme öneki biçimindedir (sözgelişi, Alman dilinde *stehen* /durmak, *ver-stehen*/anlamak, Latincede *arceo*/kapatmak, *cum-arceo*/*coerceo* /çevirmek, sıkıca sarmak, kuşatmak). Hind-Avrupa dillerinde önekin anlam genişlemesi sağladığı biliniyor (bk. *Pekiştirme Ekleri).* Türkçede anlam genişlemesini sağlayan araekler (ortaekler)dir.

Türk dilinde, birkaç örnek bir yana bırakılırsa, eklerle kökler arasında kurulu bir ses uyumu egemendir. Söylenen sözcüğün belli kesimlerinde vurgulanması ekleri etkilemez sanılmasın. Özellikle söylevlerde eklerin üzerinde vurgular oluşturmak konuşmaya etkinlik kazandırır. Bu, Türkçeye özgü bir durum değildir, ancak Türkçede uzatmalı ses olmadığından vurgulamalar sesin kalınlık-incelik özelliğine göre uygulanır. Vurgular birer uzatmadır (sözcüğün ses uyumuna aykırı düşse bile), anlamın önemini bildirirken vurgulayanın ağırlık verdiği düşünceyi de yansıtır.

Türk dilinde, yapısı gereği, anlam sözcükler arasında kurulan bağlantı düzenine dayanır. Bu nedenle yazma eyleminin, söylevin, konuşmanın daha ilk sözcüklerinden varılmak istenen sonucun ne olabileceği önceden kestirilebilir (bu genel geçerlik taşıyan bir durum değilse de, uyarıcı bir özelliktir). Oysa başka dillerde, özellikle Latince, Almanca, Arapça bg. sözdizisi bitmeden anlamı bütünlüğüyle kavrama olanağı yoktur. Sözdizisinin sonuna getirilen bir sözcük, başlangıcın sezdirdiği anlamı tersine çevirebilir. Demek, Türkçede başlangıç sözcüğünün kökü öncülük ettiği anlatımın yönünü belirlemede etkilidir. Kuşkusuz bu da değişmez bir kural değil, kimi özellikleri göstermek içindir (bu söylenenler). Türkçede sözcükler dişili-erkekli olmadığından adıllar açık değildir. Sözgelişi «O» dendiğinde belirtilmek istenenin dişi, erkek, doğal bir nesne türünden hangisinin düşünüldüğü (sözdizisi dışında) anlaşılmaz. Oysa Almanca, Latince, Arapça bg. dillerde adıl nenin düşünüldüğünü açıkça gösterir. Durum Latince kökenli dillerde de böyledir kuşkusuz. Duygusal durumları açıklamada-yansıtmada Türk dilinin tartışılmaz bir üstünlüğü vardır. Bunu, bildiğimize göre, dil tarihinde ilk gündeme getiren Ali Şir Nevai'dir. Onun *Muhakematü'l-Lügateyn* (İki Dilin Karşılaştırılması) adlı yapıtı bu alanda ilk örnektir. Yine bu alanda Sadri Maksudi Arsal'ın *Türk Dili İçin* (1930) adlı yapıtı Türkçenin başka dillerle karşılaştırılarak özelliklerini konu edinir, Ahmet Cevad'ın ise *Türkçenin Hint-Avrupa Dili İle Mukayesesi* (1934) başlıklı yazısıyla Türkçenin Hind -Avrupa dilleri karşısındaki yerini saptamayı amaçladığı görülür. N. H. Onat' ın *Arapçanın Türk Diliyle Kuruluşu* (1944) adını taşıyan çalışması, tartışmalara yolaçmasına karşın, Türkçe bakımından çok önemli bir etkinliği ka-

nıtlar. Türk Dil Kurumu, Türk Tarih Kurumu gibi bilimsel araştırma odaklarının oluşturulmasından sonra Türkçenin önemini vurgulayan çalışmalar hızlanmış, özellikle Türkçenin kaynakları, ağızları, gelişimi, yayılımı alanında verimli çalışmalar sürdürülmüş, sürdürülmektedir. Başta Ruslar olmak üzere, Batılı bilginlerin Türk diliyle ilgili araştırmaları, yapıtları büyük bir kitaplık oluşturacak niceliktedir. Ancak, Batı biliminin (Türk dili alanında) ağırlık verdiği konu Asya Türkçesidir, biraz da Osmanlı Türkçesidir.

Şimdi, burada, başka bir konuya geçelim, Osmanlıca denen üçüzlü Türk diline. Dilciler, özellikle eskiye bağlananlar, Osmanlı Türkçesini, Türk dilinin en gelişmiş, en verimli-üretken bir öbeği sayarlar. Bilimsel bakımdan bu yanıltıcı, saptırıcı bir olaydır. Osmanlıcanın yüzde doksanı Arapça-Farsça sözcüklerdir, kimi yerde yalnız ekler Türkçedir. Osmanlıca, Osmanlı toplumunun (padişahların çoğu kendilerine Türk demez) karmaşık dilidir. Bu dilde aşağı yukarı altmışbin dolayında sözcük vardır. Bu sözcüklerin çoğu Arap-Fars dillerinden aktarılmış eşanlamlı dil varlıklarıdır. Osmanlı aydını bir sözcüğün Arapçası yanında Farsçasını, kimi yerde Türkçesini kullanmayı bir başarı sayar. Şözgelişi, ilâh, allah, rab, yezdan, hudâ, yûh, hak, mevlâ sözcüklerinin hepsi «tanrı» karşılığıdır. Öte yandan, câm, kadeh, sâgar, peymane, piyâle bg. sözcüklerin hepsi içki bardağı anlamındadır. İşte çok varsıl, güçlü bir dil denen Osmanlıcanın özelliği buradadır. Türk düşünce tarihinde, «Türk» sözcüğünün değer, anlam kazanması Atatürk'le, O'nun kurduğu TDK, TTK ile başlamıştır, kim ne derse desin, bu tartışma götürmez bir olaydır, bir tarih bilincinin uyanışıdır. Bize kalırsa tarih bilincinin uyanmasıyla dili kuran köklerin bilinmesi birbirini gerektirir, bilinci uyandıran kök, kökü işleyen de bilinçtir.

Biz, bu çalışmamızda, elimizden geldiğince, gücümüz yettiğince salt Türkçe olduğuna inandığımız kökleri diziledik. Türkçe olmayan, ancak olmadığı kesinlikle saptanamayan, başka dillerle özdeşlik gösteren (özellikle Moğol -Çin dillerinden geçtiği sanılan) kökler konusunda tartışma kapısını açık bıraktık. Burada vurgulanması gereken önemli bir konu daha vardır: Farsçaya, Arapçaya Türkçeden geçmiş, unutulmuş kökler bulunmaktadır. Bunları araştırırken dilin düşünsel yapısını, anlamsal içeriğini gözönünde tuttuk. Sözgelişi Arapça sanılan *kesr* sözcüğü Türkçedir, kökü *kes* (kesmek, keser), eylem eki *mek*'tir. Arapça «âyet» sözcüğünün kökü Türkçe «söylemek-demek» anlamını içeren *ayt/eğt*'tir. Öte yandan Türkçeden Farsçaya geçen, sonra Farsça sanılarak Osmanlıcaya aktarılan sözcükler de epeycedir. Bu gibi sözcükler üzerinde durmadık. Burada şunu da söyleyelim: Türklerle Moğollar komşulukları yanında dil bakımından da eş kaynağa bağlanmaktadır. «Ural -Altay Dilleri» denen öbek bu iki ulusun dilini de kapsamaktadır. Bu nedenle karşılıklı bir dil alışverişi olasıdır. Sözgelişi *su* sözcüğü konusunda ileri sürülen görüşler değişiktir. Bu sözcüğün eski biçimi suv-sub (b/ş, v/b dönüşmesi) diye geçer, sulak, ıslak, söğüt, sıvamak-suvamak, suvarmak bg. sözcüklerinin köküdür. Oysa, suv-sub sözcüğünü Harezm dilinden gelmiş gösterme yaygın bir görüştür, biz de öyle yaptık. Ancak Çin, Moğol dillerinde de bu sözcük görülmektedir. Harezm dilinde *tsob* biçiminde yazılıp söylenen *suv*'un başka kökenli olması da gündemdedir. Harezm dili Farsçanın türevlerinden biridir, oysa Farsçada *âb* sözcüğü *su* anlamındadır. Uygur Türk-

çesinde *sug-suk* sözcükleri *su* karşılığıdır. «Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü» çalışmamızda *su* sözcüğünü Türk dil bilginlerinin görüşlerine uyarak öyle açıkladık, doğru mu yaptık? bilmiyoruz. Demek, kimi yerde yetkelere dayanmak, güvenmek sorunları açıklamaya yetmiyor. Şöyle bir soruyla karşılaşırız: Türkler içtikleri su'ya ne derlerdi? Kâş. sözlüğünde *suv* geçiyor, kırka yakın türev veriliyor.

Köklerle ilgili kaynak çalışmaları-araştırmaları sürdürülürken yetkelerin yargılarını kesin-değişmez basamak diye almanın hep yarar sağladığı kanısında değiliz, bunu kendi çalışmalarımızda gördük, ne denli yanıldığımızı anladık (kimi konularda, özellikle Anadolu uygarlığını Asya'ya kaydırmayı tutku edinenlerde). Bu tür çalışmalarda, araştırmalarda felsefe, tarih, budunbilim, halkbilgisi, inanç bg. değişik alanlarla ilgili kaynakları gözden uzak tutmamak, onların ışığından yararlanıp konuyu geniş çevreli bir «bütün» diye düşünmek gerekir. Bu da kimi köklerin gelişmesinde, biçimlenmesinde adı geçen bilimlerin ilgi alanına giren olayların etkinliği yüzündendir. Eskiçağın bitimiyle ilkçağın başlarına değin, kişioğlu, çevresinin etkisi altında kalmış, ilk düşünce ürünlerini, inanç öğelerini bu etkinin ışığında üretebilmiştir. Bir toplulukta nesnesi bulunmayanın kökü de aranmamalı, araştırılmamalı, tabanı olmayanın tavanı da olmaz.

Türkçenin kökleri araştırılırken başka dillerin kökleriyle ses özdeşliği görüldü, ancak kökün içeriği, aldığı eklerle sağlanan anlam genişlemeleri bu benzerliğin yapay olduğunu gösterdi. Sözgelişi, *sal* kökü Arapçada da, Farsçada da vardır, ancak anlam yakınlığı bulunmaz. Oysa, Bedros Keresteciyan Efendi, bu tür benzerlikleri kök özdeşliği sayarak yanılgıya düşmüştür. Bu tür yanılmalar doğaldır, köklerin kesin bir biçimini saptamak sanıldığı gibi kolay değildir. Türkçe köklerin yapısı-içeriği ağız ayrılıklarından da etkilenmiştir demiştik, buna kimi sesler arasında süregiden karşılıklı dönüşmeleri örnek göstermiştik. Bu değişmeler-dönüşmeler kimi ağızlarda öylesine şaşırtıcı, öylesine aşırı olmuş ki, Türkçenin bir kolu değil de, ayrı bir dil ortaya çıkmış sanısı uyanmıştır. Yakut, Çuvaş bg. Türkçeleri böyledir. Bu nedenle kimi dilciler bunları ayrı birer dil saymakta, Türk dilinden değil de «Türk dilleri»nden sözetmekteler. Özellikle Rus bilginleri «Türk Dilleri» deme yanlısıdırlar.

Türk dilinde kök değişmeleri (ağız ayrılıkları nedeniyle) birer ses değişmesine dayanır demiştik. Bunun yanında, yine ağız ayrılıklarından kaynaklanan, çekim değişmeleri vardır. Çekim değişmeleri, bugün Anadolu ağızlarında bile, ilginç başkalıklar gösterir. Şimdi bu alanda Uygur, Kazak, Kırgız, Anadolu, Azeri Türkçelerinde beliren ayrılıklar şaşırtıcıdır. İstanbul ağzı, Türkçenin yapısına en aykırı ağızdır, özellikle onun bütün çekimlerin sonuna getirilen *yor* takısı ses uyumunu bozmaktadır. Bu «yor» takısının açıklanışı da karışıktır. Kimi dilciler bunun «imek»in değişik bir biçimi olduğu kanısını ileri sürerken kimileri bunun bozuk bir azınlık ağzının ürünü olduğu görüşündedir. Nitekim kimi Anadolu yörelerinde «yor» yerine «yon» denmektedir (birinci, ikinci kişiler için. Sözgelişi: gidiyom-gidiyon-gidiyo)... Uygur Türkçesinde çekimin başında adıl yer alır: men gelir men (ben gelirim), sen kelirsen (sen gelirsin), ol kelir ol (o gelir). bk. *Kutadgu Bilig İncelemesi,* A. Dilâçar, 1972, s. 62)...

Asya Türkçesinde; başlangıçta denebilir, köklerin yumuşak seslerle başlaması sonradır, önceleri incelme yoktu. Sözgelişi *d* sesinin *t*, *g*'nin *k* ile dönüştüğü, Kâş.'da ise *ğ* sesinin hep *g* biçiminde söylendiği görülür (birkaç örnek dışında). Dahası, Kâş. sözlüğünde *g* sesiyle başlayan sözcük bulunmaz (bir iki örnek dışında). Durum Uygur Türkçesinde de öyledir. Kırgız Türkçesinde *c* ile başlayan sözcük çok, *y* ile başlayan yok denebilir (birkaç sözcük dışında). Oysa, Anadolu'ya gelince *k-g* arasında karşılıklı dönüşme hızlanır, yaygınlaşır. Bu tür ağız ayrılıklarının üretkenliği konusunda açık bir yargıda bulunacak gücümüz yok şimdilik, bu alanda (köklerin ağız ayrılıklarıyla üreticilik ilişkisinde) doyurucu bir çalışma da sergilenmemiştir. Yöresel ağızlarla ilgili çalışmalar, yayınlar birkaçı geçmemektedir.

Türk dilinin köklerini saptamada başlıca güçlük, birbirinden çok uzak kalan ağız ayrılıklarının incelenmesidir. Bu ağız ayrılıklarının hangi doğrultuda geliştiği, ne gibi bir üretim gücü kazandığı, ne yazık ki kullanılan ABC dizgelerinin birbirine benzemeyişi nedeniyle iyice bilinemiyor. Bugün Türk topluluklarında uygulanan ABC sayıları epeyce kabarıktır. Yalnızca Anadolu'da, Cumhuryet öncesinde, Arap, Ermeni, Grek, Süryani, ABC'lerinin kullanıldığını, bu yazılarla birtakım ürünlerin ortaya konduğunu biliyoruz (sözgelişi: Evangelinos Misailidis-*Temâşâ-yi Dünya ve Cefakâr-u Cefakeş*, 1872, yay. Robert Anhegger-Vedat Günyol, 1986, bu yapıt *Seyreyle Dünyayı* başlığıyla yayımlanmıştır..., Yuvanaki Panayotidis-*Kamus-i Rûmi*, 1897, Arap-Yunan yazısıyla...), Türkiye dışında yaşayan Türklerin kullandıkları yazılar da özet olarak şöyledir: Rusya'da Kiril ABC'si, Bulgaristan'da Bulgar ABC'si, Sırbistan'da Sırp ABC'si, Orta Asya'da Çin ABC'si (en eskisi de budur), Orkun Yazıtları'nda Orkun ABC'si (Türk dilinin ilk yazısı bu sayılıyor), Uygurlarda Uygur ABC'si, Azerbaycan'da Arap-Fars ABC'leri bg. Bu değişik ABC'lerin Türkçe söz köklerini değişik ses düzenlerine göre yansıttığı biliniyor. 1928'den sonra uygulanan Latin ABC'si, Türkçenin ses yapısına en uygun gelenidir (birkaç eksiği dışında). Bu değişik yazıların Türkçe sözcükleri yansıtmasında ortaya çıkan eksiklikleri gidermek için çevriyazısı denen özel bir imler dizgisi kullanılmaktadır, bu dizgi de yalnızca ağız ayrılıklarında görülen özel söyleyiş biçimlerini açıklamayı amaçlamaktadır. Bu uygulamanın yararı yanında yararsızlığı da sözkonusudur. Yararı, değişik ağızların söyleyiş biçimlerini saptamaktadır, yararsızlığı da ağız ayrılıklarının sürüp gitmesine yardımcı olduğundan seslerde bütünleşmeyi-özdeşleşmeyi önlemesindedir. Bizce önemli olan, Anadolu'da, söyleyiş bütünlüğü sağlayıp ağız ayrılıklarının gittikçe büyümemesi için dil öğrenimini bütün ülke düzeyine yaymak, bu ağız ayrılıklarını elden geldiğince bir öbekte uzlaştırabilmektir. Bu uygulama dilde köke dayanan düşünsel üretimi yaygınlaştırır, dil birliğinin sağlanmasına yardımcı olur. Birbirinden gittikçe uzaklaşan ağız ayrılıklarının üretim gücü azalır kanısındayız.

Türk dilinde köklerin saptanması yalnızca dil araştırmalarının sözcüklere özgü bölümüne dayanmaz. Sözcük köklerinin hangi nesnel varlıkları, düşünsel kavramları yarattığını gözönünde bulundurmak gerekir. Bir sözcüğün, kökün Asya Türkçesiyle ilgili yazılı kaynaklarda yeralması Türkçe sayılmasına yetmez, daha başka odaklara gitmek, daha sağlıklı irdelemelere girişmek gerekir. Sözgelişi, bitki, çiçek, ekin, ağaç, hayvan, böcek, balık bg. ad-

larının kökeni araştırılırken, bu doğa varlıklarının yetiştiği-yaşadığı ortam da, bu ortamla kökler arasında doğal bir uzlaşmanın bulunup bulunmadığı da düşünülmeli. Bir bitki Asya'da yetişmiyorsa, Asya'nın doğal konumu-toprak örtüsü böyle bir bitkinin yetişmesine elverişli değilse, o bitkiyle ilgili sözcüğün kökenini başka yerlerde aramak gerekir. Türklerin, tarihleri boyunca yaşadıkları yerlerde hangi doğa varlıkları yetişiyorsa, ancak onlarla ilgili sözcükler bir kanıt sayılabilir. «Mısır» denen bitkinin yetişmediği bölgede, onunla ilgili sözcüklerin köklerini de başka yerde (bitkinin yetiştiği yörede) arama gereği vardır. İkincisi, bir aracın adının Türkçe olması, onu Türk'ün yaratmasıyla koşulludur. Aracı kim bulmuşsa onun adını da kendi dilinden çıkan bir kökle düzenlemiştir. Asya Türklerinin yaşadıkları bölgelerde bilinmeyen-bulunmayan bir diri yaratığın (balinanın, hamsinin, lüferin, fok balığının bg.) adını yine bu bölge Türklerinin koyması dilin doğal kaynağına aykırıdır. Türklerin yaşadıkları Orta Asya'da kahve, mandalina, portakal, fındık, kiraz, limon, zeytin, tütün, patates, domates bg. bitkiler-ağaçlar yoktu kuşkusuz (bunların birçoğu Akdeniz bitkileridir, kimi de Amerika ile yörelerinden getirilmiştir). Öyleyse bunlarla ilgili adların köklerini (sonradan üretilen yapay karşılıklarını değil) Türkçede aramak yanıltıcıdır. Bunun gibi buluşlarla ilgili sözcük köklerinin de o buluşları üretenlerin dilinde (dillerinde) aranması bilimsel bir yöntemin öncül ilkesidir. Bunu çiçeklere de uygulayabiliriz. Evlerde yetiştirilen çiçekler, tür olarak, Asya Türklerinin yaşama ortamında yoksa, adlarını da yetiştiricilerinin dillerinde arama gereği açıktır. Elişlerinde, Türk'ün yaratmadığı-üretmediği bir gerecin adını Türkçede bulmaya-göstermeye kalkışmak yanılgının kapısını aralamaktır.

Köklerin araştırılması konusunda, yerleşme-kurumlaşma olayının da gözardı edilmesi yanıltıcıdır. Uzun süreyi gerektiren yerleşme olayında sözcük köklerinin kaynağını belirleyen bir durum vardır. Sözgelişi yetişmesi yılları gerektiren bir ağacın (yemiş veren ağacın) adını, kökenini sürekli konar-göçer yaşama düzenine bağlı bir topluluğun dilinde arayamayız. Durum toplumsal ilişkilerde de böyledir. Bir topluluk hangi dayanışma düzeyindeyse ürettiği-kullandığı sözcükler (kökler) de onunla bağlantılıdır. Toplumsal kurumlaşmaların süreklilik kazanmadığı yerlerde, onlarla ilgili, kavramların aranması da bir oyalamadan öteye geçmez. Kurumların (toplumsal oluşumla bağlantılı birimlerin) tabanını oluşturan düşünce ürünleri hangi uygarlıktan kaynaklanırsa, ilgili kavramları biçimlendiren öğeler de onunla ilişki içindedir. Sözgelişi «vergi» denen yasal ödeneği biçimlendiren toplumun, onunla ilgili birimleri olacaktır. Yurttaştan vergi alma yasal gerekimlere dayanmazsa, alınan vergi değil, baskı yöntemine bağlı gelirdir. Vergi, önce «yurttaş» olmayı gerektirir, yurttaş durumunda bulunmayan bir kimseden alınan vergi değil, soygundur. Vergiyi alan kuruluşun vergiyi ödeyene karşı görevleri vardır. Yargılama sağlıklı-düzenli, tabana oturmuş, yasal bir kurumun işidir, yapılan bir işin kurallara uyup uymadığına dayanır. Bu iş kurallara uygunsa yasaldır (ister olumlu, ister olumsuz nitelik taşısın), yasaları uygulamakla yetkili odaklar eylemin hangi ölçülere göre yapıldığını araştırmakla yükümlüdür, buna da «yargılama» denir. Yargının yasal kurallara bağlanmadığı yerde, onunla ilgili kavramların kökenini başka alanlarda aramak gerekir. Doğal yaşama ortamı (çevre), sözcüklerin köklerine oluş olanağı sağlar, kişinin

yaşadığı ortamın kendisine veremediğini, sözcüklerin kökleri alanında da üretemez.

Türk dilinin köklerini araştırırken, başka bir öğeyi de gündemde bulundurmak gerekir. Dili kuran kökleri besleyen veriler vardır. Bu veriler, düşünme eyleminin yarattığı ürünlerdir. Bir sözcük kökü düşünce ürünleriyle doldurulamazsa yaşama gücünden yoksun bırakılmış demektir. Çıplak bir kök (kök olarak kaldığı sürece) yalın bir sestir; onu söze dönüştürürken içini boş bırakmamak, düşünce verileriyle doldurmak gerekir. Düşünmeyi bir yaşama ilkesi edinemeyen topluluklarda sözcük köklerinin yansıma seslerden öte bir anlamı kalmamıştır. Yansıma seste doğal uyarı etkinliği varsa da düşünsel üreticilik yoktur. Oysa düşünmeyi ilke edinen bir baş, işlediği kökü de boş bırakmaz, gereken anlam içeriğiyle doldurur. Bu nedenle, uygarlık denen başarılar dizisi, anlam içeriğiyle doldurulmuş köklerin birbiriyle yarışa giriştiği alandır.

KISALTMALAR

al.	Almanca
ar.	Arapça
A. v. Gabain :	Annemarie von Gabain (Alttürkische Grammatik)
AV	Ahmed Vefik Paşa (Lehçe-i Osmani)
bg.	bunun gibi
BK	Bayazıd Kütüphanesi
Bürh.	Bürhan-ı Kat'i (Mütercim Asım çevirisi)
çin.	Çince
çuv.	Çuvaşça (Çuvaş Sözlüğü)
es. tr.	Eski Türkçe
fars.	Farsça (Farsça-Türkçe Sözlük)
fr.	Fransızca
gr.	Grekçe (sözlük için kaynaklara bk.)
har.	Harezmce
HKK	Hüseyin Kâzım Kadri
Hz.-Ir.	Hamid Zübeyr-İshak Refet (Anadilden Derlemeler)
İbn.	İbn Mühenna Lügatı (yay. Abdullah Taymas)
ibr.	İbranice
itl.	İtalyanca
Kâş.	Kâşgarlı Mahmud (Divânü Lügat-it-Türk)
Kaz.	Kazakça (Kazak Sözlüğü)
Kır.	Kırgızca (Kırgız Sözlüğü)
Kit.	Kitabü'l-İdrak (Sözlük)
Kut.	Kutadgu Bilik
lat.	Latince
MK	Millet Kütüphanesi
moğ.	Moğolca
ÖAA	Ömer Asım Aksoy
os.	Osmanlıca
rus.	Rusça
sanskr.	Sanskritçe
SDD	Söz Derleme Dergisi
SK	Süleymaniye Kütüphanesi
süm.	Sümerce
ŞS	Şemseddin Sami (Kamus-i Türki)
Tar. Söz.	Tarama Sözlüğü
TDK	Türk Dil Kurumu
tr.	Türkçe
TS	Türkçe Sözlük
Uyg.	Uygurca (Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü)
yay.	Yayınlayan
zend.	Zend dilinde
ZŞ	Ziya Şükün (Farsça-Türkçe Sözlük)

ANLAM İÇERİĞİ

Bu çalışmada, köklerin açıklanışında, *anlam içeriği* diye bir anlatım kullanılmıştır. Okuyucunun ilk bakışta duraksayabileceği bu anlatımın özü şudur: Bir kökü kuran seslerin biri sesli, öteki sessiz olmak üzere iki yazıyla (harfle) başladığı biliniyor. Biz, kökü açıklarken ardarda dizilen ekleri göstermedik, kökün eksiz biçimini almakla yetindik. Oysa kök, birtakım ekler alarak gelişirken, yeni bir kök biçimine de girebilir. Bu yeni sese (köke eklenen ilk sese) *artım* adını verdik (bk. Artımlı Kökler), bununla köke getirilen ekin yarattığı yeni anlamı düşündük. Sözgelişi *ar* köküne gelen artımlı ek *t*'dir. Bu ek *ar-t* biçimine girerek yeni bir köke dönüşüyor, *ar* kökünü anlam genişlemesine uğratıyor. İşte bu değişik, birbirini izleyen köklerin içerdiği anlam bütününe, bir kökten (aldığı yeni ekleri de göz önünde bulundurarak) türeyen sözcüklerin geniş anlam kapsamına *anlam içeriği* dedik. Kök, ilk durumunda anlam bakımından sınırlıdır, alanı dardır, eklerin ardarda dizilmesiyle genişleme geçerlik kazanır.

Sözgelişi, dilimizde, *tut* diye bir kök vardır. Bu kökten *tutmak, tutunmak, tutku, tutum, tutucu, tutuculuk, tutsak, tutuş,* tutak (dudak, t/d dönüşmesiyle), *tutkun* bg. ayrı ayrı anlamları kapsayan sözcükler üretilmiştir, üretilmektedir de. İşte, biz, bu ayrı ayrı anlamlar içeren sözcüklerin başladığı ilk kökü (*tut*'u) açıklarken bunların hepsini *anlam içeriği* başlığı altında topladık. Demek *anlam içeriği* denince kökün ekli, eksiz bütün sözcüklerini düşünmek gerekir. Bu sözcüklerin soyut-somut anlamları vardır, bunların hepsi anlam içeriğinin kapsamındadır. *Düşmek* eylemi düş (Asya Türkçesinde *tüş*) kökünden gelir. Düşmek bir doğa olayıdır, yüksekten inmeyi, yukardan aşağı doğru alçalmayı anlatır. Oysa, *düşünce,* düş kökünden gelmesine karşın, soyut bir kavramdır, onda anlam bakımından *düşmek* eylemi yoktur. Dil, köke kazandırdığı anlam genişlemesiyle *düşünce*'yi *düşmek*'e bağlamıştır.

Anlam içeriği dilde yaratıcılığın ürünüdür. Öz diliyle düşünmeye başlayan bir kimse, üretme eylemine yönelir, sözcüğün kökü genişleme gösterir (aldığı eklerle). Bu genişleme biri soyut, öteki somut olmak üzere iki yönde sürdürülür. Yaratı alanında kökün genişlediği oranda verim atılımı artar, hızlanır. Bu nedenle dille düşünmek yaratmayı pekiştirir, güçlendirir. Kök, düşünmek eyleminin gelişmesiyle genişler, içerdiği anlamın alanı büyür. Anlam alanının büyümesi yabancı sözcüklerin sayısıyla ters orantılıdır. Yabancı sözcüklerin sayısı arttıkça yaratıcı atılım sağlayan anlam genişlemesi daralmaya yönelir. Bu olay *anlam içeriği*'nin yozlaşmasıdır. Türk dilinde anlam içeriğinin yozlaşması, daralması da yabancı kökenli sözcüklerin artmasıyla, düşünmek eyleminde aktarmacılığın hızlanmasıyla başlamıştır. Anlam içeriğinin daralması (yabancı kökenli sözcüklerin etkisiyle) yalnızca düşünsel verimi yozlaştırmakla kalmaz, başkalarının ağızlarıyla konuşmaya olanak sağ-

lar. Başkalarının ağızlarıyla konuşmanın (Osmanlıca bunun en açık, en tartışılmaz örneğidir) ürünü dilde yıpranmak, kendi özünden uzaklaşmaktır. Kendi dilinin özgün kökleriyle düşünemeyen, sıkıştıkça, gereksedikçe başkalarının ağızlarıyla konuşmaya alışan bir ulusta yaratıcı-bulucu atılım görülmemiştir.

Anlam içeriği'ni bütün köklerde kullandık, böylece, bir kökle hangi eylemlerin, kavramların üretildiğini göstermeye çalıştık. Kimi sözcüklerde kökle kavram arasında çelişki bulunmaktadır. Bunda ağız ayrılıklarının etkisi büyüktür. Sözgelişi, *öl* (ıslaklık) kökünden türeyen *ölüm*'le *ölçü* (*ç* ekiyle anlam genişlemesi), özdeş kökenlidir, ancak arada anlam birliği yoktur. *Dur* kökünden türeyen *durak* ile *durum* arasında, anlam genişlemesi nedeniyle, içeriksel yakınlık yoktur. Burada anlam içeriği genişlemeyle sağlanmıştır. *Uş* kökünden türeyen *uşak* sözcüğü kimi Türk ağızlarında karşıt anlamlıdır: *Uşak* (genç, delikanlı, yiğit. Doğu Karadeniz ağzı), *uşak:* Yanaşma, işçi, hizmetçi, kul, köle (İstanbul ağzı). Bu karşıtlık kökensel genişleme bakımından ilginçtir.

Burada, önemli bir dil gelişmesi daha var, düşünmekle üretilen kavramlar kökten uzaklaşıyor. Sözgelişi *kök* denince daha çok ağacın, bitkinin toprağa dalan uzantıları, besleyici örgenleri anlaşılır. Oysa bu sözcük, anlam genişlemesiyle, soy, kaynak, doğuş, taban, ata bg. karşılıklarda da söylenmektedir. Bu şunu gösterir: Türk dilinde bütün kökler (yansımalar ayrı bir sorun) doğal nesnelere dayanmaktadır, anlam içeriği bu nesnel varlıklarla bağlantılıdır.

EYLEM EKİ

Bu çalışmada kökleri açıklarken *eylem eki* dediğimiz bir konu ortaya çıkmıştır. Eylem eki biri doğrudan doğruya, biri dolaylı olarak köke takılan seslerdir. Birinci durumda kök ses değişikliğine uğramaz, seslerde yumuşama görülmez: *Sök-mek, bük-mek* bg. İkinci durumda köke gelen ekler yüzünden ses değişmesi, yumuşama başlar: *Git-mek/gid-iş, gid-er-ken* bg. *Eylem eki* burada sese göre biçimlenir. Kök e-i-ö-ü seslerinden birini alırsa eylem eki *mek* olur, bunun nedeni ses uyumudur. Kök a-ı-o-u seslerinden birini içerirse eylem eki *mak* olabilir, bunda da ses uyumu egemendir, bu olay yalnızca Türk dilinin kökensel bir özelliğidir. Bu özellik ağız ayrılıkları nedeniyle, kimi sözcüklerde, bozulmuştur; gelen ekler sonucu: *Kar-deş* (doğrusu *kardaş*. Burada *karındaş* demek gerekirse de ek kısalması yürürlüktedir: Kar-ı-n/karın/karın-daş/kar-(ın)-deş). *Kar-daş-lık, karın-daş-lık, kar-deş-lik* bg. örnekler eklerin yarattığı değişikliklerdir (özellikle İstanbul ağzında uyumsuz bir incelme görülür).

Eylem eki, iki yönde gelişir, genişler. Birincisi köke gelen ses uyumuna dayalı ektir. Yukarda *mek-mak* örneklerinde görüldüğü gibi. İkincisi köke getirilen ortaeklerle bağlantılıdır: Görmek (eylem eki *mek* aracısız köke takılıdır), oysa *gör-ün-mek*'te eylem eki *mek*'in önünde *ün* ortaeki vardır. Öte yandan *gös(göz)-t-er-mek*'te eylem ekinin önünde *t-er-/ter* ortaeki yeralmıştır. *Yer-al-mak*'ta *yer* ayrı bir köktür (ad'dır), *al-mak* ise *al* (el) köküyle ilgilidir. *Yer-almak* denince bileşik sözcük oluşurken almak'ın eylem eki *mak* sözcüğe egemen oluyor. Bu sözcüğü *yer-almak* diye yazarsak bir *yer*'i almak, satın almak, kendi üzerine yazdırmak anlamı çıkar: «Arkadaşım dün üç dönüm yer aldı». Oysa *yeralmak* biçiminde söylenirse «bulunmak», bir yerde olmak, varolmak anlamları çıkar: «Kardeşim suçlular arasında yeraldı» bg. Demek, ekler kökte birtakım anlam değişikliği yapar. Bu değişiklik bir yandan köke dolaysız gelen ekte, öteki bileşik sözcüklerde görülür: *Boşvermek*/önemsememek, aldırmamak, *boş-vermek*/elinde bulunan bir nesneyi boşaltıp vermek, dolu vermemek bg. Bu olayda eylem ekinin etkinliği açıktır. Kimi dilciler bu bileşik sözcüklerin hepsini ayırıp yazmak yanlısıdır (boş vermek, yer almak, yüz vermek bg.), oysa kökte beliren anlam değişikliği unutulmakta, sözcüğün anlam içeriği saptırılmaktadır. Bu durum çeviri işlemlerde yanıltıcı gelişmeler gösterir. Bizce, bütün bileşik eylemler (sözcükler) bitişik yazılmalıdır: Yeralmak, yüzvermek, yolalmak bg.

Bu yardımcı sözcüklere (etmek, eylemek, almak, itmek bg.) dilimizde yeterince önem verilmediğinden anlatım bulanıklıkları ortaya çıkıyor. Kendi başına bir anlam taşımayan bu yardımcı sözcükler (yardımcı eylemler) köke gelince, başka sözcükle birleşince etkinlik kazanır: Sözetmek, işedinmek, göçeylemek, başeğmek, güngörmek, yüzsürmek, eleylemek, sözatmak, yereylemek bg.

Eylem ekinin gelişmesiyle dilde ilerleme, içerik varsıllığı sağlanır. Bir dilde eylem eklerinin işlerliği düşünmek denen işlemin ilerlemesini sağlar. Bir dili verimsiz duruma getiren etkenlerden biri de bu eylem eklerinin yabancı sözcüklere takılmasıdır: Karar-vermek, hüküm-vermek, ezber-lemek, taarruz-etmek, ar-eylemek, ishal-olmak, tahliye-edilmek, sefer-eylemek (sefere-çıkmak), kâr-etmek bg. Bu tür sözcükler düşünmeyi engeller, yabancı sözcüklerin egemenliği altına sürükler. Bu sözcüklerle düşündüğünü, başarı kazandığını sananlar yalnızca kendilerini kandırırlar. Kök yabancı, yardımcı eylem yerli. Bu durumda anlam köke yüklendiğinden düşünmek değil, bilinçsiz aktarma gündeme gelir. Yabancı kökenli sözcüğün anlamı içindedir, kapalıdır, o sözcüğü kullanmak yeni bir anlam içeriği geliştirmek değil, anlamı bir yerden başka bir yere taşımaktır. Anlam, eklerle, taşınırsa üretici olmaktan çıkar, değişmeyen bir yük durumuna geliverir. Oysa düşünmek, taşımak, aktarmak değil, üretmektir.

Eylem eklerinin kullanımı da düşünmeye bağlıdır. Düşünmenin işlerliği eylem ekinde anlam genişlemesini sağlar. Eylem eki «taşınır nesne» durumuna getirilirse *kök* de «aktarılan nesne»ye dönüşüverir. «Aktarılan nesne»de de üreticilik aranmaz, yalnızca yer değiştirmenin önemi, anlamı belirtilir.

PEKİŞTİRME EKLERİ

Pekiştirme eklerinin, yalnızca eklerle ilgili bir çalışmanın içinde yeralması gerekirdi, ancak köklerin önüne gelme işi ortaya çıkınca burada bir açıklama yapmayı yararlı bulduk. Bu ekler, ötekiler gibi kökün ardında değil önünde görülür. Bu tür eklerin başat özelliği kökün etkin sesine uyma, kökün seslendirici ünlüsünü almadır. Kökte hangi etkin ses varsa pekiştirme ekinin yapısı ona göre kurulur. Sözgelişi *yeşil*'in etkin sesi *e*'dir, pekiştirme eki buna uyarak *y-e-m* (*e* sesi)/*yem* biçimine girer, sözcük *yem-yeşil* oluverir. Bu işlemde pekiştirme ekinin bitim sesi olan *m*'yi yönlendiren *yeşil*'in *ş* sesidir. Yem-yeşil'de *m-ş* uyumu saklıdır. *Kıp-kızıl*'da pekiştirme eki *kıp*'tır, onu biçimlendiren de *kızıl*'ın *k* sesidir; böylece *p-k* uyumu sağlanır.

Türk dilinde, aşağı yukarı, bütün seslerde pekiştirme eki oluşturma olanağı vardır; önemli olan pekiştirmeye yatkın sözcüğün kullanımıdır. Sözgelişi: Ap-ak, bam-başka, cas-cavlak, çır-çıplak, dop-dolu, düm-düz, göm-gök, ip-ince, kap-kara, kıp-kızıl, mos-mor, ol-orta, sap-sarı, sip-sivri, şım-şık, tos-toparlak, up-uzun, yem-yeşil, yep-yeni, yes-yeni, yus-yuvarlak bg... Konu irdelenirse, pekiştirme eklerinde dilsel bir gelişmenin vurgulandığı anlaşılır (Türkçede). Dil, bir yerde, kendini yetersiz bulunca üretime yöneliyor, işte eklerin doğuş nedeni budur.

Pekiştirme ekleri önek saymayan dilciler de vardır. Onlara göre, Türk dilinde önek yoktur, yapısı-içeriği buna elverişli değildir. Bu tutarsız, yüzeysel bir düşüncedir, daha doğrusu düşünür gibi gösterilen düşünmemektir, düşünememektir. Önekleri yaratan dilin köksel kuruluşudur, önek köke başka bir varlık alanından, yabancı bir ülkeden göçmen olarak gelmiyor, dil topluluğunun içinden çıkıyor. Nitekim bu pekiştirme ekleri incelendiğinde, başka dillerden Türkçeye giren sözcüklerin önüne de gelebiliyor. Sözgelişi *mavi* (ar. *mâ*/su'dan) sözcüğü *mas* pekiştirme ekini alarak *mas-mavi* durumuna geçiyor, *kırmızı* (ar. *kırmıs*/kızıl) *kıp* ile *kıp-kırmızı*'dır, *beter* (fars.'dır) *bes* ile *bes-beter* oluverir. Demek Türkçede pekiştirme eklerinin üretimi yerli bir işleme bağlıdır.

Dilimizin yapısında *ek* alma kapısı açıktır, bu ekler düşünsel gereksinimlerin ürünüdür besbelli. Düşünmek, bir eylem olarak, sürdükçe dilde açılım başlar, sözcüklerle düşünceler arasında karşılıklı itimler (üretmeye yönelik baskılar) artar, kaçınılmaz olur. Bu bir ilerleme atılımıdır, dilin düşünsel özünden kaynaklanır. Düşünülmeyen, yalnızca bir aktarma aracı diye anlaşılan dilde bu özellik bulunmaz. Düşünmek eki köke bağlamayı gerektirir. Ekin kökle birleşmesi düşünmek eyleminin adım atmaya başlamasıdır. Düşünmek eyleminde kökün yetersizliği ileri sürülerek başka dillerden eğreti sözcükler alma yoluna gidilirse, eksikliği kökte değil, düşünen üretme gücünde aramalıyız. Üretme gücü aktarmaya, eğreticiliğe yönelen bir aydının yaratıcılığı tartışma götürür. İşte İslam ülkelerinde özgün bir felsefe

öğretisinin gelişemeyişinin başat nedeni budur. Oralarda üretici düşünme yerine başka dillerden çevirme, aktarma değer kazanmıştır. Ortaya konan ürünler de kavramların kökensel tabanına inen irdelemelerin değil, değişmeyen köke değişmeyen karşılık aramanın türevleridir.

Burada pekiştirme eklerinin gündeme getirdiği önemli sorun, köklerin önek alıp alamayacağı tartışmasıdır. Pekiştirme eki, özgün bir önek sayılmasa bile üretmenin kapısını aralamaktadır. Bu pekiştirme eklerinin pek azı Asya Türkçesinde görülür (sayısı birkaçı geçmez), buna karşın Anadolu Türkçesinde üretken bir durum vardır bu alanda. Pekiştirme eklerinin yalnızca niteleyici özellik taşıdığı öne sürülebilir, ancak düşünmek denince de nitelemeye dayalı bir işlemin gündeme gelebileceği unutulmamalı. Gündeme getirilen, üzerinde çalışılan, araştırmalara girişilen bir konu açıklanırken işe nitelemelerle başlandığını düşünelim. Üzerinde çalışılan konunun önce çevre çizgileri çekilir, varlık alanı belirlenir, ardından bu alana girilerek konunun içeriği didiklenir, kurucu öğeler bir bir ayrılır, yorumlar-açıklamalar ileri sürülür; bunların hepsi birer niteleme değil mi? «Ağaç, toprağın derinlerine inen kılcal kökleri aracılığıyla besinini sağlar» açıklaması düpedüz bir nitelemedir. «Alabalığın kıpkızıl bezekleri, öteki balıklardan ayırdedilmesini sağlar» derken bu sözcüklerin arkasında nitelemeden kaynaklanan bir açıklama, tanımlama vardır, bu da «kıpkızıl» sözcüğünde odaklaşır. Bir nesnenin boyasını anlatırken kızıl, yeşil, sarı, ak demek yetmez (kimi durumlarda), sözcükleri güçlendirmek için kıpkızıl, yemyeşil, sapsarı, apak denir. Dilde «ak»la «ap-ak» özdeş nitelemeyi içermez, ikincisi birincisinden daha inandırıcıdır. «Çayırlar yeşil» demekle «çayırlar yemyeşil» arasında ayrımlı bir anlam içeriği vardır. Pekiştirme eklerini birer abartma öğesi saymak yanıltıcıdır. Abartma olduğundan çok görüp göstermeye dayanır, pekiştirme ekiyse nitelik ayrımını vurgular, niteliğin ardarda dizilen aşamalarını gösterir.

Türkçede, özellikle, Dil Devrimi'nden sonra, pekiştirme eklerine dayalı bir *önek* gelişmesi görülmektedir. Yer yer bileşik kavram, bileşik sözcük üretimine yönelen bu önek gelişmesi yaygınlaşıyor, hızlanıyor, dile yeni bir verim alanı sağlıyor. Bu alanda, kimi öneklerin adlardan kurulduğu da bellidir: Baş-bakan, baş-köşe (fars. kûşe ile), baş-müdür (ar. müdir/döndüren, çeviren ile), ön-görü, ön-görüş, ön-taslak, ön-kuruluş, ön-yargı, gen-soru, eş-değer, eş-biçim, eş-ölçü, ön-sezi bg. örnekleri daha da arttırabiliriz. Ancak, bu öneklerin eylem üretmede işlerliği sağlanamadı; bu da düşünmek denen işlemin durağanlığından gelir. Aydınlarımızın büyük bir bölümü kavram aktarıcılığını düşünmeye yeğliyor. Nitekim bütün ulusların dillerinde tabanı kuran kök'tür, ekler daha sonra üretilmiş ürünlerdir. Başlangıçta kök salttır, bunu sözcüklerin köklerle başlamasından anlamaktayız. Türk dilinin, bu alanda, önemli bir ayrıcalığı vardır, o da değişik ekler almada taşıdığı elverişliliktir. Özellikle çekimlerde kökün değiştiği çok az görülür (yumuşama kök değişikliği sayılmıyor). Bize kalırsa kök değişikliğinin başat ilkesi anlam ayrılığıdır. Kurucu seslerin değişmesi v/b, p/b, b/p, b/v, y/ğ, k/g, g/ğ bg.) anlam değişikliğini sağlarsa gelişme gündemdedir.

ÖNCÜL SES

Öncül ses, bir köke getirilen, ilk sestir. Bu ses, kökün yapısına, uyumuna uygundur, anlam genişlemesini sağlar. Sözgelişi: *İç-er-mek, iç-ir-mek* sözcüklerinde öncül ses birincisinde *e*, ikincisinde *i*'dir. Eylem eki bu öncül sese bağlıdır (ses uyumu yönünden). *Uç-u-r-mak, uz-a-t-mak* sözcüklerinde öncül birincide *u*, ikincide *a*'dır (ses uyumuna göre), eylem eki de bu uyuma dayalıdır.

Öncül ses Türk dilinin önemli, başat öğesidir, anlam içeriği bu sese dayanır. Öncül sesin ardından artımlı kök gelir (bk. *Artımlı Kökler).* Öncül sesler Türkçede ses uyumu denen olayın ilkeleridir, bunlar olmadan *ses uyumu* düşünülemez. Ağız ayrılıkları nedeniyle bu uyumun bozulduğu da görülüyor (özellikle İstanbul ağzında gereksiz incelmeler, yumuşamalar nedeniyle Türkçenin *ses uyumu* bozulmaktadır). Sözgelişi: *Ayol* sözcüğünün doğrusu *ay oğul*'dur. Türkçede *a* sesinin öncül olduğu sözcükte *o* sesi bulunmaz, bunun karşıtı geçerlidir (*o* sesi öncül olursa *a* sesi ardından gelebilir: Kolay, konak: Ko-l-a-y, ko-n-a-k bg.)... Türkçede *oluk, soluk* denir de (*o* öncülünden önce *u* gelmediğinden) karşıtı söylenmez, sözgelişi *sulok, ulok* denmez, kökün yapısı buna elverişli değildir (ağız ayrılıkları kural niteliği taşımaz burada).

Öncül sesler üreticidir, düşünmek eyleminin gelişip genişlemesini sağlar. Bütün düşünme ürünleri bu öncül seslerin artmasına dayanır (ses uyumuna uymak koşuluyla). Öncül sesin sayısı köklerinkiyle doğru oranlıdır, ikisi birbirini geliştirir, besler.

Türk dilinde dördü kalın, dördü ince olmak üzere sekiz öncül ses odağı vardır (kalın sesler: *a-ı-o-u,* ince sesler: *e-i-ö-ü.* Bunlara *kalın sesliler, ince sesliler* de denir.)... Bu sekiz sesin dışında bir kök bilinmiyor (Türkçede). Ancak bu sekiz sesin üretkenliği sayılarıyla bağlantılı değildir, sekiz sesin hepsine geri kalan bütün sessizler gelebilir *(b-c-ç-d-f-g-ğ-h-k-l-m-n-p-r-s-ş-t-v-y-z).* (Türkçede bulunmayan j sesi buraya alınmamıştır.) Bu sözcüklerin bilinebilen hepsi bu çalışmada gösterilmiştir (yalnızca kökensel olarak). Bu çalışmanın özelliği nedeniyle Türk dilinin bütün sözcüklerini kapsaması düşünülemez; bu çalışma bir kökler sözlüğüdür, sözcükler sözlüğü değil.

Öncül seslerin yansıma köklerde de geçerliği vardır. Yansıma seslerin (köklerin) önemli bir bölümü ilk sessize eklenen öncül sesliyle kurulur. Sözgelişi:*t-ı-s-/tıs.* Burada ilk sessiz *t*, onu izleyen *ı* ise öncül sestir. Kökü başlatan ilk ses bir sesli (a-u-ı-ö-u-e bg.) olabilirse de başka ek almadan yansıyamaz. Sözgelişi «u» ile başlayan bir yansıma ince seslerden birini b-c-d-g-k-y bg.) almasa bile etkisini gösterir: uuuuu, ancak kök durumuna gelemez; kök hangi koşullar altında bulunursa bulunsun, ince seslerden birini gerektirir (ay, ıy, ıv, ız, ıh, bam, ban, bım, bın, bır, bış, bıt, bıv, bıy, bız bg.).

SES DÜZENİ

Türk dilinde sözcükleri kuran seslerin yapısı yanyana gelişle bağlantılıdır. Bu seslerin söyleniş biçimini belirleyen öğeler a-ı-o-u-e-i-ö-ü gibi sekizdir. Bu seslerin kimi sözcüğün önüne, kimi ortasına, kimi de sonuna gelir: *a-l-ı-m* (*a* başta, *ı* ortada), *d-u-y-g-u-* (*u* ortada *u* sonda), *i-n-c-e* (*i* başta, *e* sonda), *g-ü-n-e-ş* (*ü* ortada, *e* sonun başında), *d-o-l-u*, (*o* ortada, *u* sonda) *i-k-i-n-d-i* (*i* başta, ortada, sonda), *b-i-l-g-i* (*i* ortada, sonda), *e-l-l-i* (*e* başta, *i* sonda), *ö-l-ü* (*ö* başta, *ü* sonda). Bu örneklere göre, sözcüğü seslendiren, onun ağızdan çıkarken biçimlenmesini sağlayan bu sekiz sesliden biri ya da birkaçıdır. Türk dilinde sessizlerin yanyana gelişi sözcük ortasında, bir de sonunda olabilir. Türkçede iki sessizle başlayan, üç sessizle biten sözcük yoktur. Dahası, Türk dilinde iki sessizle biten sözcüklerin sayısı da bellidir: Sevi-nç, kıva-nç, bili-nç, övü-nç, kakı-nç, dalı-nç, be-rk, i-lk, sa-lt, kı-rk, ü-st, a-st bg. Sözcüklerin büyük bir bölümü bir sessizle biter: Bili-m, geli-n, kalı-n, yalı-n, gönü-l, görü-ş, bulu-ş, bakı-ş, ölü-m, diri-m, aya-k, kuca-k, ko-l, di-l, gö-z, sö-z, güne-y, ağa-ç, ku-ş bg. Burada dilbilgisi, sesbilgisi gibi ayrı uzmanlık isteyen konular üzerinde durmayacağız, o konu yetkimizin dışındadır. Bizi ilgilendiren, kökleri kuran seslerin özelliğidir.

Türk dilinde, yukarda sayılan sekiz seslinin (ötüşlünün) dışında sözcük oluşturan öğe yoktur (Anadolu Türkçesi örnek alınırsa). Asya Türkçesinde, özellikle Orkun Yazıtları'nda ayrı bir özellik görülmektedir; yanyana dizilen ötüşsüzler okunurken arada bir ötüşlü varmış gibi davranılır (özellikle de sözcük ortalarında).

Türkçe sözcüklerde, kesin olmamakla birlikte, yanyana gelen sessizler de bellidir: Ay-r-ı (r-y), baş-k-a (ş-k), sal-k-ım (l-k), sa-r-m-a (r-m), ba-s-m-a (s-m), a-s-k-ı (s-k), a-n-m-a (n-m), ö-r-g-ü (r-g), ö-r-t-ü (r-t), a-z-g-ı-n (z-g) bg. Şimdi bu yanyana gelen seslerin çoğu sözcük sonunda başka durum kazanır. Sözgelişi z-m, m-z, n-m, m-n, ş-m, m-ş, m-s, s-m, t-n, n-d, d-ş, s-d bg. sesler yanyana gelmez (sözcük bitiminde). Oysa başka dillerde böyle bir özellik görülmez (Türkçenin yapısı gereğince).

Bir sözcüğün Türkçe olup olmadığını anlayabilmek için bu yapısal özelliği gözönünde bulundurmak gerekir. Asya Türkçesinde biraz burundan çıkar gibi işitilen *ng*, *ğn* sesleri, gerçekte, kimi yazıların (harflerin) söyleniş özelliğinden kaynaklanır: Könğül (gö-n-(ğ)-ül), öğndül(ö-g-dül, iki sesten birinin düşmesi, daha doğrusu iki sesmiş gibi yazılan bir sesin kısalması). Anadolu halk ağzı, Asya Türkçesinde geçerli sayılan kimi kuralların dışına çıkmaktadır, bu da seslerde süregiden karşılıklı dönüşmeler nedeniyledir. Bu dönüşümler genellikle m/n, n/m, k/g, g/ğ, v/b, b/v, y/ğ, ğ/y, y/v, v/y, l/m, l/n, m/l, ş/ç, ç/ş bg. Bu konu da ayrı bir araştırmayı gerektirmektedir, bizim işimiz değil.

Anadolu Türkçesinde geçen birçok sözcüğün kökenini bulma güçlüğünü

yaratan bu ses dönüşmeleridir. Bunlar yazıyla saptanmadığından gerçeği bulmak uzun irdelemeleri, karşılaştırmalı çalışmaları gerektiriyor. İşte Türkçenin geçmişten bugüne değin geçirdiği gelişim aşamaları, araştırma, sergileme gereği bundan çıkmaktadır. Bu konuda dilde «değişme» değil «başkalaşma» sorunu gündeme gelir. Sözgelişi *ödül* sözcüğünün *öngdül-öğdül*, «biçim»in «bıçmak» ile bağlantısını bulmak ilk bakışta kolay değildir. Bunun gibi «göz»le «gösteri», «göz»le «görüş» sözcükleri dilde yetkili olmayanı yanıltabilir. Bunun bir de Asya Türkçesinde «köz» diye söylendiğini düşünelim (köz-göz-gös-gör gelişimi ilginçtir).

Seslerin sözcükleri üretmesi de önemlidir. Sözcüğü biçimlendiren sekiz sesliden (a-u, e-ü bg.) birinin bulunduğu kökü gözönüne getirelim: *Sez* (s-e-z) sözcüğü (kökü) *s-z* ile kurulur, *göz*'ün öğeleri g-z (Asya Türkçesinde k-z) ile verilir, *bilim b-l-m* (b-i-l-i-m) bağlaşımlıdır. Bu köklerden *e* ile *ö*'yü atsak geriye *sz, gz* kalır. Bu seslerle bir sözcüğün öğelerini saptamak güçtür (gz/g-i-z/giz de olabilir g-ö-z/göz de), öte yandan *sz* seslerinin arasında *i*'de, *ö* de gelebilir (sözcük birincisinde s-i-z/siz, ikincisinde s-ö-z/söz oluverir, oysa iki sesin arasında *u* ya da *a* girerse s-u-z(suz, fars. yakma), g-a-z/gaz (bildiğimiz akaryakıt) ortaya çıkar, ikisi de Türkçe değildir. Araştırıcının sözcükleri incelerken bu özelliği gözönünde tutması kaçınılmazdır. Bu olay sesin söze dönüşmesi sorununa dayanır. Ses söze dönüşürken düşünce ürünlerinin biçimlendiği görülür. Bir ulusta hangi düşünce ürünleri yerliyse (o ulusun yarattığı bir nesneyse) ses söze dönüşürken onlar etkinlik kazanır. Bunun en belirgin örneği soyut kavramların üretilmesidir. İşte burada «felsefe» denen yaratı alanının kapıları açılıverir. Felsefeyi üreten ulusun dilinde sesin söze dönüşmesi düşünmenin çekirdeğini oluşturur. Bir örnek verelim: Türklerde evrensel bir din gelişememiştir (evrensel dinler soyut kavramlarla beslenir), bunun nedeni de Türk topluluğunun somuttan sıyrılıp soyuta varma eğiliminden uzak bulunmasıdır. Türk topluluğu sesi söze dönüştürürken doğal ortamın dışına çıkmaz; hep eliyle-gözüyle düşünür. Bu olay bir yaşama biçimidir, dahası yaşam kuralıdır. Türk topluluklarının en gelişmiş, uygarlık bakımından en başarılı olanı Uygurlar'dır. Elimizde bulunan yazılı kaynaklara dayanarak Uygurlar'ın dinlerini, inançlarını incelediğimizde hep başka uluslardan etkilendiklerini, inanç kurumları aldıklarını görürüz. Uygur dilinde geçen dinle ilgili kavramların en önemlileri Sanskritçe, Tibetçe, Arapça elkökenlidir. Uygurlar, kendilerine özgü bir inanç düzeni yaratamamışlardır. Bu durum onların düşünme eyleminde doğaya bağlılıklarından kaynaklanıyor. Bu bir eksiklik değil, bir tutumdur, yaşama bakış biçimidir.

Sesi söze dönüştürmede başarılı ulusların, uygarlık alanında, büyük yaratmalar ortaya koyduklarını görüyoruz (Sümerler, Grekler, Latinler, Hindliler, Çinliler, İranlılar bg.). Konu biraz daha genişletilirse, felsefe, din, yazın, yaratı alanlarında böylesi ulusların verimli, üretken oldukları görülür. Bu adı geçen uluslar içinde dinlerin yaratıcıları Doğu, felsefeninkiler ise Batı toplumlarıdır. Ses söze dönüşürken kavram üretme Batı'da başlamıştır (Anadolu da bu alana girer, özellikle felsefenin doğacı öğretisiyle). Yazılı kaynaklar, bize, Doğu uluslarında büyük felsefe çığırlarının gelişemediğini göstermektedir.

Anadolu halk ağzında yansıma seslerden kök üretme eğilimi gittikçe ağırlık kazanıyor. Sözgelişi *şaşmak* sözcüğünün kökü *şaş* yansıma sestir, Asya Türkçesinde yoktur, bu sözcük günümüzde Arapça *hayret*'in karşılığıdır. Bu sözcüğün, gittikçe, düşünsel bir kavram içeriği kazanma eğilimi gösterdiği anlaşılıyor. Yine Arapça *tahrik* anlamında *kışkırtma* deniyor, bunun da kökü *kış* yansıma sestir. Birinci sözcükte *şş*, ikincisinde *şk* öğe ses (kurucu ses) durumundadır. Bu olayda «kök sesler»in oluşumu gündeme gelir. «Kök ses» doğadan yansıyan ses özelliği gösterir. Türk dilinin kök seslerini anlayabilmek için, kökte bulunan sesliyi çıkarmak gerekir. Sözgelişi *yaz-*'dan y-z(ý/a/z), *bas-*'tan b-s(b/a/s), *dur-*'dan d-r(d/u/r) bg... Bu yöntemi S. G. Glauson Kâş. sözlüğüne dayanarak yazdığı yapıtında uyguladı, ancak Arap yazılarını basamak edindiğinden çok dar bir alanda kaldı. Onun uyguladığı yöntem Kâş. sözlüğü dışında kalan sözcükler için verimli görülmüyor.

Ses, söze dönüşürken, söyleyenin konuşma biçimini de vurgular, ağız yapısını, ağız ayrılığını belirler. Bu çalışmayı sürdürürken ilgimizin odaklaştığı sorun buydu. Ağız ayrılıkları diye bir olay vardır, Türk dili bilginlerinin çoğu bu olayı saptamakla uğraşmış, kökende yatan sorunu kulak arkası etmişler. Ağız ayrılığının tabanında hangi bilinmeyen-görünmeyen etken yatmaktadır? Neden bir Azeri *çıhıyr* derken bir Doğu Karadenizli *çıkayı*, İstanbullu *çıkıyor* demektedir? Hangi doğal etki bu ayrı ağızların biçimlenmesini sağlamıştır? Dahası, ağız ayrılığı nedir? Sözcüğün söylenişindeyse bu yeterli neden değildir. En güvenilir sözlükten seçilen bir sözcüğü yazılı belgede okuyan, öğrenen bir Rizeli yurttaşla Urfalı soydaşımız başka türlü söylüyor, gözle verilen biçimsel ses (yazıya dökülmüş, sözcüğe dönüşmüş ses) değişmiyor, buna karşın söyleyiş değişiyor.

Ses düzeninin önemi, ağız ayrılıklarında daha geniş bir anlam alanına yayılıyor, içerik dışlaşarak kabuksu bir nitelik kazanıyor, daha doğrusu kabuk içeriği geçersiz kılıyor. Sözgelişi, İstanbullunun dediği «yazıyorum» Oflunun «yazayrum»undan, Erzurumlunun «yaziyrem»inden daha etkili oluveriyor. Bu durumda ses araçları (harfler) etkisiz kalmaktadır. Bir örnek: *Geldim* (İstanbul), *keldum* (Of-Sürmene), *çeldum* (Rize), *ğeldüm* (Bayburt), *g(ğ)eldem* (Sıvas dolayları). Bu ses dönüşmelerini kaynaklandıran öğelerin bulunması dil denen varlığın kökenini aydınlatmaya yeter kanısındayız. Ses düzeni, hangi nedenle olursa olsun, düşünme biçimini yaratır, kişi söylediği gibi düşünür, düşündüğü gibi konuşmaktan kaçınır (ikiyüzlülük denen olayın kaynağı). Bunda ağız ayrılığı, ses düzeninin arkasına saklanmış, içi başka-dışı başka görünmenin tadına varmıştır. Ses düzeninin, söyleyiş başkalığıyla değişmesi (değiştirilmesi) öfke yaratabilir. Bir İstanbullu, ayrı ağızla konuşan, bir yurttaşla söyleşirken onun ağzını kullansa, sözcükleri onun ağzıyla çıkarsa kırgınlık doğar, alaya alınma olayı gündeme gelir. Bu bize ağızların kişilerin sığınakları olduğunu gösterir. Kişi hangi sığınağa girmişse ses düzeni de ona elverişli nitelikte oluşur. İşte sözcüğün kökünde bu derinlere varan etkinlik saklıdır.

YABANCI KÖKLER

Türkçede, kökler yapısal değişikliğe uğramadığından, yabancı köklerin genellikle ilk biçimlerini koruduğu görülür. Bu köklerin kimi Türkçenin ses uyumuna göre çekimlere uğramış, kimi de çıplak birer sözcük niteliğinde kalmıştır. Türk ağzı bu yabancı kökleri çekime vururken birtakım ekler getirmekle yetinmiş özü değişmemiştir. Yabancı kökler önceleri Çin, Sanskrit, Moğol dillerinden alınmış, daha sonra buna İran, Arap kaynaklıları eklenmiştir. Moğol kökenli sözcükleri Türkçeden ayırmak kimi yerde güçlük yaratmaktadır. Bu da iki dilin kaynak bakımından birbirine yakınlığı nedeniyledir. Sözgelişi *erdem* sözcüğünün *dem* eki Moğolca sayılmaktadır, *er* kökü de Sümercede *ur* ile eşanlamlıdır. Öte yandan Türkçede geçen *erk* sözcüğü de Moğolcada *erke* ile özdeştir. Bu sözcükleri açıklarken, ses benzerliklerinden yararlanarak, öncekini sonrakinin kökeni sayma alışkanlığını sürdürüyoruz.

Türkçeye Arapçadan geçen *üs* sözcüğü (ar. üss) *üslenmek* biçiminde çekime uğramış, nerdeyse Türkçe *üst* ile özdeşleşmiştir. Oysa işe dil açısından bakılırsa durum değişir. Arapça *üss* sözcüğü kurmak, yerleşmek, düzenlemek, yapmak bg. değişik anlamlar içeren bir köktür *tesis, müessese* gibi sözcükler bu kökten üretilmiştir. Kimi Türk ağızlarında *üstlenmek* (yüküm altına girmek) ile Arapça kökenli *üslenmek* (bir yerde yerleşmek, kurum oluşturmak bg.) sözcükleri özdeş sayılır. Bu durum iki kökün *üs-* ile başlaması nedeniyledir. Türkçede *çorlanmak* diye bir sözcük vardır, bunun kökü Türkçe değildir, sayrılık anlamına gelen *şor*'dur. Oysa Türk ağzı bunu özümlemiş *çor* (ş/ç dönüşmesiyle) biçimine getirerek işlemiştir. Bunu anlamak için bu köke getirilen *lan-mak* eklerini kaldırıp kavram üretmeye yönelmek gerekir. Bu kökten kavram üretemiyoruz.

Yerli kökten kavram üretilir, yabancı kökten yerli kurala göre kavram üretmek güçleşir. Burada *lan-mak, len-mek* eklerini atınca işin içyüzü aydınlanır. Sözgelişi *tıraş, zehir, sır* (gizem anlamında) Türkçe değildir, buna karşın *tıraşlamak, zehirlenmek* (zehirlemek), *sırlanmak* (gizlenmek, görünmez olmak anlamında) sözcükleri —kökler değişmeden— yalnızca *la-mak le-mek, lan-mak, len-mek* bg. eklerle çekilir, ancak iş kavram kurmaya gelince bu ekler geçersiz kalır. Türk dili, kendi köklerinin çekiminde, gereken ekleri bulabilir, anlam genişlemesi yanında üretkenliği de vurgular. Sözgelişi *görmek* eyleminin kökü olan «göz/gör»den yalnız sözcük değil, kavram da üretilir: Görüş, görüntü, görünüm, görgü, görev, görece, görelik, görkem bg. örnekleri çoğaltabiliriz. Oysa Arapça *üss* kökünden yalnızca eylem eklerini kullanarak çekim sağlanabilir, «gör» kökünün verimi «üss»ten beklenemez (Türk dili kurallarına göre), durum *sır, zehr, tıraş, kibr, lisan, bina* bg. sözcükler için de geçerlidir. Bundan anlaşıldığına göre Türk dili yabancı köklerden sözcük üretemiyor, aldığı köke getirdiği eylem ekleriyle (le-la-li-lü-lı-

lu-ma-me-lan-len-mak-mek bg.) yetinme gereğinde kalıyor. Türk dili «üss»ten *üslenmek* yapabiliyor da üsünmek-üsüşmek bg. sözcükler üretemiyor. Oysa *gör* kökünü elealınca *görünmek-görüşmek* bg. eylemleri geliştiriyor.

Türk dilinin kökleri değiştirme-yoğurma özelliği yoktur, anlam genişlemesi köke getirilen eklerin çekim olanağına bağlıdır. Bu çekim biçimini de yabancı köklere uygulama yeterliliği azdır. Köklere istenen ekler getirilip umulan gelişme sağlanamazsa düşünmek eyleminin geçerliliği kalmaz. Eylem, kökten başlayıp geliştikçe uzaklaşır, bir daha geri dönmemek üzere kökten ayrılır. İşte üretimin gizemi de buradadır. Eylemle kök arasında sürekli dönüşme varsa üretme atılımının yerini kavram oyunculuğu almış demektir. Burada sözü edilen dönüşme kökten ayrılmamak, hep kökün buyruğu-denetimi altında kalmaktır. Bu durumda kökte açılma-genişleme değil, belli bir doğrultuda yürüme sözkonusudur. Kökün verimliliği yanlara açılmakla, değişik yönlere dönük anlam birimleri üretmekle bağlantılıdır. Türk dilinde yabancı köklere dayanılarak böyle bir gelişme sağlama yolu kapalıdır. Nereden geldiği bilinmeyen, yalnızca aktarmaya elverişli yüzeysel anlatım aracı niteliği taşıyan sözcüklerle düşünmek üreticilik değildir.

Şimdi, kök konusu gündeme gelince, Türkçe köklerin önemli bir özelliği açıklığa kavuşur. Şöyle: Düşünmek kökü bilmekle, kökten yeni bir ürünler yaratmakla sağlanır. Türkçe kökler kullanılırsa, üretimin kapısı açılır, dil kendi gücünü gösterme olanağı bulur. Düşünülmeyen, üretici alana taşınmayan bir dil katılaşır, buzullaşır, buna «dilin ölümü» denir. Türkçe yabancı sözcüklerin egemenliği altında bu ölümü yaşamıştır. Bir kökün anlamsal içeriği, önceden denetim altına alınır, dilin hangi kavramlarla, hangi yönde düşünmesi gerektiği başka bir kaynakça belirlenirse özgürlüğü kaldırılır. Bunun en açık-belirgin örneği tektanrıcı dinlerdir. Bir din, inanç kurumu olarak, nenin düşünüleceğini, usun hangi yöntemlere göre çalışabileceğini, önceden gösterirse, düşünmenin yolunu kendi anlayışına göre saptarsa, bunun dışına çıkmayı suç sayarsa dilde yozlaşma, katılaşma başlamış demektir. Düşünülmesi gerekeni başka yetkeler değil, dilin üretici yapısı belirler, gideceği yolu kendi seçer. Bir yerde yalnızca «gösterilen yönteme göre düşünmek» anlayışı egemense orada yaratıcı atılımdan sözedilemez. Ortaçağ boyunca düşünmek, Doğu'da da Batı'da da, denetim altındaydı. Köklerin içeriğini belirlemeye çalışan din kurumlarıydı. Bu kurumların belirlediği anlam dışında kökten yeni sözcükler, yeni kavramlar üretmek yasaktı. İşte bu yasağın en ağır yükünü çekenlerden biri de Türkçedir. Türk dili İslam ortaçağının denetimi altına girince yabancı köklerin saldırısına uğramıştır. Bu köklerden kendi ses uyumuna göre üretim yapamayınca, Arap-Fars dillerinden kavram aktarmacılığına girişmiş, bu yabancı kökenli kavramlarla aktarılan düşünce kırıntılarını «özgün düşünmek» sanmıştır.

İki önemli sorun vardır. Birincisi, yabancı köklerin Türkçenin yapısına aykırılığı nedeniyle üretmeye elverişli olmayışı, ikincisi Türklerde özgün bir düşünce odağının gelişemeyişidir. Şimdi sabahlamak, hükmetmek, şereflendirmek, desteklemek, lekelemek, liflemek, ziflemek, kalıplamak, lehimlemek, mandallamak, neşelenmek, keyiflenmek, meraklanmak, neticelendirmek, renklendirmek, temizlemek, selâmlamak, selâmlaşmak, postalamak, mühürlemek bg. kökü Türkçe olmayan, yalnızca eklerle «Türkçeleştirildiği»

söylenen sözcüklerle hangi anlam üretimi sağlanabilir? Kök Türkçe olmayınca onunla düşünce üretme olanağı nereden bulunabilir? Söyleştiğiniz bir kimseye önce *destek* sözcüğünü açıklayacaksınız, bunun Fars dilinde ne anlama geldiğini Türkçeyle anlatacaksınız, sonra bu sözcüğün Türkçede ne anlamda söylendiğini bildireceksiniz. Bu işlem ne denli doyurucu görülse bile düşünsel açlığı gidermez. Türk aydını «dest, destek» sözcükleriyle düşünemez, onun dil alanı *el* sözcüğüyle bağlaşımlıdır. Ona *el-tutmak, yardım etmek* derseniz, bu sözcüğü belleğinde açıklığa kavuşturduğundan anlama güçlüğü çekmez. «El»in ne olduğunu önce iki elinden anlamaktadır, oysa «dest-destek» sözcüklerini «el»e dönüştürdükten sonra anlayabilecektir (düşünce üretme bakımından). Bir Türk «el»den elemek, ellemek, elek, elleşmek, eleştirmek bg. sözcüklerini üretebilir, üretirken de düşünür, oysa bunu «dest» ile yapamaz, «dest» sözcüğünden «el»le ürettiklerinin birini bile türetemez, buna dilin yapısı aykırıdır. Dilin yapısına aykırı düşen bir girişim düşünme eylemini köke dönüştürür, onu ilerlemekten alakoyup kökün çevresinde döndürür, işte «köke dönüşme»den çıkardığımız anlamlardan biri de budur. «Ayna» sözcüğü Türkçe değildir, bunun Türkçe karşılığı «göz»den gelen «gözgü»dür. Türk bu «göz»den birçok sözcük üretmiştir, oysa «ayna»dan bunu yapamaz, ancak «ayna»ya ekler getirebilir, ondan «görmek» eylemini türetemez.

Yabancı kökler, başka dilde, üretilmiş sözcüklerin kaynağı durumundadır. O köklerin içerdiği düşünceler vardır, kökün eğreti olarak alınması içerdiği düşünce ürününü de yanında götürür; böylece kökün yanında içerdiği düşünce de emeksizce alınmış olur. Bu durum dilde üretme olanağını ortadan kaldırır. Bu nedenle yabancı kök anadilde düşünmeye dayalı gelişimi engeller. Türk diline giren yabancı köklerin, büyük bir bölümü, ad niteliğindedir, bunların çekimi ada getirilen Türkçe eklerle sağlanır demiştik. Bu tür köklerin kimi bir seslidir, sözgelişi *âr* (utanma, sıkılma) sözcüğü *lan-mak* eklerini alarak *ar-lan-mak* eylemine dönüşür, kökün anlamında bir değişme-gelişme görülmez, yine bu yabancı sözcük *lı, sız* ekleriyle *ar-lı, ar-sız* biçimine giriverir. Bu sözcüklerden *ter* (ıslak), *ten* (gövde), *tâk* (asma, üzüm kütüğü) bg. Türkçeye girmiş, yerleşmiş, Türk dilinin ses uyumuna göre ekler alarak yayılmıştır. Yabancı köklerin, son dönemlerde, Batı dillerden Türkçeye girdiği, özellikle bilim-yazın alanında büyük bir yer kapladığı görülmektedir. Bu tür, Batı kökenli sözcükler, ayrı bir sözlük oluşturacak niceliktedir (Türkçede). Bu olumsuz gelişme, düşünüp üretmeye yanaşmayan, üşengen aydınların tutumundan kaynaklanır. Özellikle de bilgili, aydın geçinmeye özenenler arasında gittikçe yayılan bu Batı kökenli sözcük aktarımı Türkçeyi yıpratmaktadır. Bu tür köklerin kullanımında, ağız ayrılıklarının da etkisiyle, anlam karışıklıkları olabilir, kök gerçek anlamı dışına çekilerek alanından uzaklaştırılır. Özellikle çevirilerde böylesi durumlarla sık sık karşılaşılır. Bundan kurtulmak için özgün kökün anlam alanına girmek, anlamlaştırmayı kökten başlayarak sürdürmek gerekir.

Sözgelişi Farsçada *cüft*'ten Türkçeye geçen *çift* sözcüğü değişik anlamda söylenir: *Çiftleşmek* (dişi-erkek birleşmek, ikili duruma getirmek, iki nesneden bir birlik oluşturmak), *çiftelemek* (hayvanlarda tekme atmak, arka ayaklarıyla vurmak, iki nesneyi bir araya getirmek bg.), *çiftlik* (tarla, ekin alanı, tarım alanı), *çiftçilik* (tarımla uğraşmak, iki öküzü sapan-boyunduruğa ko-

şarak tarla sürmek, tarımcılıkla uğraşmak), *çifte* (iki namlulu av tüfeği) bg... Kimi yabancı kökenli sözcüklerin kullanımında, sözcüğün alındığı dilin kurallarına uyulduğu görülür. Sözgelişi *teşekkür, tereddüt, tahliye, tecessüs, tercüme, temin, tediye, teslim, tahsil, taksim, tahkir, tahkik, tahkim, talim* bg. Bu tür sözcüklerin Türkçeye girişinde üretici düşünmenin etkisi yoktur, yapılan yalnızca bilinçsiz bir aktarmadır. Bu olayda sözcüğü kullanan, çokluk, ne anlama geldiğini bile düşünmez, bilmez. Bunun en açık örneği «deveden süt sağmak» anlamına gelen «idrar»dır. Dilimizde «ak» karşılığı kullanılan «beyaz» da öyledir (bu sözcük Arap dilinde yumurta, yumurta akı karşılığında *beyz*'den gelir, oysa Türkçede kara'nın karşıtı, *ak* anlamında söylenir).

Yabancı köklerin kullanımında olumsuz gelişmelerden biri de, konuşurken özgün anlamdan uzaklaşmaktır. Bu uzaklaşma, yaratıcı düşünme eylemini başarısızlığa uğratır, kişiyi düşünmeden-bilmeden konuşmaya alıştırır. Buna örnek verelim: Zâti divanında böyle fuzuli beyitler lüzumundan fazla çoktur... F. Köprülü, *Divan Edebiyatı Antolojisi,* 1934 Zâti ile ilgili bölüm...;, Kutadgu Bilig'in asıl kısmında bu tâbire tesadüfen rastlanmamakta... R. R. Arat, *Eski Türk Şiiri,* 1965, s. XII.»... İkisi de dil bilgini sayılan bu yazarların kavramları kullanmakta yabancı kökenli sözcükleri ne denli anlam alanı dışına çektikleri görülmektedir. Öte yandan, Çinlilerle Türklerin yüzyıllar boyunca süregiden yakın komşulukları nedeniyle, bugün için kimden kime geçtiği kesinlikle saptanamayan kökler vardır, bunların en ilginci *sin*'dir. Ölünün gömüldüğü yer, çukur, kuyu bg. anlamlar içeren bu sözcüğün, kimi dilcilere göre kökü Çincedeki *ts'in*'dir. Oysa, Türk dilinde bu kökle ses benzerliği taşıyan *sin*— kökü vardır (Çinceden gelen *sin* ile karıştırılmıştır). Bu kök kimi ağızlarda *sın-* biçimindedir: *Sın-mak* (denemek, gizlemek, saklamak, kaçırmak, kırmak bg.). Yine bu kökün *sı-mak* (kırmak, öldürmek, yoketmek, yenmek bg.) eylemi biliniyor. Nitekim Osmanlı döneminde Sırplarla yapılan bir savaşta (1363), Sırpların yenilgiye uğramaları nedeniyle, buraya «Sırpların yenildikleri yer» anlamında «Sırpsındığı» denmiştir. Bu tür ses değişmelerinin (ı/i, i/ı dönüşmesiyle) köklerde olumsuz etkileri görülmüşse de, konu irdelenince sapmanın ağız ayrılıklarından kaynaklandığı anlaşılır. Sözgelişi Türkçede *sinir* sözcüğünün eski biçimi *sinğir*'dir, bu sözcük Hind-Avrupa dilleriyle, özellikle Zendçeyle benzerlik göstermektedir, ancak bu benzerlik kökün başka kaynaktan geldiğini göstermez (*Türk Dilinin Etimolojisi* adlı çalışmamızda, bu sözcük gözümüzden kaçan bir dizgi yanlışı nedeniyle Zendçeden türemiş diye gösterilmiştir. Nitekim yine bu çalışmamızda *sin-* köküyle çin. *ts'in,* sin/ölünün gömüldüğü yer birbirine karıştırılmıştır, bu yanlışlık ikinci bölümde düzeltilmiştir).

Türkçede, ses benzerliği nedeniyle yabancı kökenli sanılan sözcüklerden biri de *örgen*'dir. Bu sözcük *ör* (bk.) kökünden gelir, oysa bunu Grekçedeki *organ*'dan dönüşmüş sananlar vardır. *Organ-organon* bağımsız birer sözcüktür, Türkçe *ör* köküyle ilgili değildir. Türkçe *ör* köküne gelen *gen,* çokluk, araç yapma ekidir, dilimizde pek çok örneği vardır (sözgelişi: *Gün-gen*/takvim, günleri gösteren araç; *ser-gen*/kurumak için güneşe serilen üzüm sergisi).

YANSIMA SESLER

Türk dilinde, köklerle karışan, kimi yerde kavram oluşturacak nitelikte gelişen yansıma seslerin bulunduğunu söylemiş, birkaç örnek de vermiştik. Bu bölümde «yansıma ses» olayını daha geniş bir biçimde işleyerek örneklendirici bir sonuca varmak istiyoruz. Türkçede yansıma ses başlı başına bir olaydır, bir ucu, birçok dilcinin karşı çıktığı «Güneş Dil Kuramı»na değin varır. Biz, burada, «Güneş Dil Kuramı»nı savunmayı üstlenmiyoruz, ancak bu kuramda bilimsel bir gerçeğin bulunduğunu da söylemeden geçemeyiz. Dillerin doğuşu, sözcüklerin oluşumu insan soyunun yaşına eşit bir geçmişe uzanır. Gökten inmiş, olduğu gibi kalmış, sürdürülmüş bir sözcük yoktur. Ulusların dillerini incelediğimizde, başlangıçlara varılırsa (olanakların elverişliliği oranında) kişinin doğa varlıkları karşısında birtakım sesler çıkardığı anlaşılır, bu durum yadsınamaz. Bunun en açık örneği, bugün bile, birtakım doğal seslere öykünmeden kaynaklanan sözcüklerin bulunmasıdır (dilimizde, daha önce örneklerini verdiğimiz örnekler bir yana). Bu yansıma sözcükler bütün dillerde, kendi ağız yapılarına göre, vardır. Yansıma seslerin öncül kaynağı doğadır, köklerin kavram üretecek aşamaya gelmesi uygarlığın gelişim çizgisi üzerinde yürümeye başlamasından çok mu çok sonradır. İnsan, doğa karşısında çıkardığı, sesleri biçimlendiren-dizgeleştiren bir varlıktır, onun öteki diriler karşısında başat özelliği budur.

Türk dilinde, kimi olayları anlatmada, büyük bir önem taşıyan yansıma seslerin (doğadan gelmesine karşın) değişik odakları vardır, burada onları açıklamaya çalışalım.

1 — Doğrudan doğruya doğadan, doğal olaylardan kaynaklanan yansıma sesler: Gök gürültüleri, yellerin esmesi, yıldırım-şimşek, suların akışı, ağaçların sallanışı, denizlerin-göllerin kabarışı bg. Bu tür sesler, esmek, gürlemek, uğuldamak, çağlamak, patlamak bg. eylemlerle yankılanır. Bunların kökleri: *Es, uğ, çağ, şar, çal, çak, pat, güm, gür, gud, gul, şır, tır, taş* bg.

2 — Kimi yabanların bağırmasından yankılanıp yansımaya dönüşen sesler. Sözgelişi kurt-çakal gibi yaratıklarda *uuu, uğ, ul...* bg. Bu tür sesler genellikle *ulumak* eylemiyle vurgulanır.

3 — Kimi evcil yaratıkların çıkardığı seslerden üretilen sözcük birimleri: At, eşek, keçi, kedi, köpek, koyun, boğa, inek, öküz, tavuk bg. Bu sesler de *kiş, an, gığ, miy, hav-av-af, me, böğ, maa, gıd* bg.'dir. Örnekler: Kişnemek, anırmak, gıdılamak, miyavlamak, havlamak, (av, af sesleri de köpekler içindir: Av av etmek, afkurmak), melemek, böğürmek, maaa diye ses çıkarmak (ineklerde), yine böğürmek (öküzlerde), gıdaklamak.

4 — Sürüngenlerin çıkardığı sesler genellikle *ıs* (yılan) ile başlar. Yılan *ısss* diye bir ses çıkarır.

5 — Böceklerden çıkan seslerin çoğu çığ, cığ, cık bg. niteliğindedir, kimi böceklerde sız-vız-cız sesleri bilinir.

6 — Kuşlarda genellikle yansıma ses *cıv* (cıvıldaşmak) ile *öt* izlenimini verir. Kargalarda *gak, ğug* belirgindir. Atmaca, doğan gibilerde *çay, çıy* sesleri açıktır.

7 — Yapraklı ağaçlarda *hışş* sesi egemendir (esintilerin etkisiyle). Bu seslerin değişik yansımaları vardır (ağaçların türüne göre).

8 — Kimi nesnelerin kırılmasından, bölünmesinden, parçalanmasından çıkan sesler: Yırt (kâğıdın, bezin yırtılmasından çıkan sestir).

9 — Kişilerin, doğaya özenerek çıkardıkları sesler vardır: Kış, kır, kız, kıs, kıt, küt bg. (Kışkırtmak, yırtmak, kırmak, kızmak, kıtıklamak, kütlemek/yürek çarpmasından). Bu sesler eyleme dönüşünce üretken bir nitelik kazanır.

10 — Birbirine çarpılan-vurulan nesnelerden çıkan sesler (patlamak, çatlamak, kertmek, çizmek, gıcırdatmak, ah-oh-oy etmek, tokmaklamak/tok tok -tak tak bg.).

Yukarda sayılan örnekleri istediğimizce çoğaltabiliriz, dahası bunlar ayrı bir sözlük oluşturabilir (Sözgelişi: Tüfek, tabanca, top, kılıç, ok bg. savaş araçlarının çıkardığı sesler: Bom, bum, dum, gav, gauğ, çak, çuk, hıss bg.)... Burada tartışma kapısını aralayan, karşısavların ileri sürülmesine olanak sağlayan sorun şudur: Dil araştırıcısı, sözcüklerle ilgilenmeye başlayınca önünde hep son biçimini almış örnekler bulur. Bu örneklerin gelişim çizgisini yazılı kaynakların en eskilerine dayanarak başlatır. Bu, güven verici bir çalışma yöntemi değildir. Yazılı kaynağın en eskisinde bile «son biçim» budur dedirtebilecek bir kesinlik bulmak güçtür. Bir sözcüğün ilk biçimi buydu, son biçimi de budur denemez. Dil sürekli bir değişim akışı içindedir, dünü bugününe yetişemez. Yansıma seslerin incelenmesi, dilcinin önünde, yeni bir düşünme çevreni açar, kişiyi doğayı daha yakından anlama gereğiyle yüzyüze getirir.

DÜZ KÖKLER

Türk dilinde, yapısı gereği, iki türlü kök bulunduğu biliniyor. Bunlardan biri «artımlı kökler»di. Bu köklerde, kökün taban sesine ikinci bir ses ekleniyor, kökte söyleyiş uzaması görülüyordu (ar-t, yır-t). Bu bölümde birinci öbeğe, «düz kökler»e geçiliyor.

Düz kökler iki öbekte toplanır. Birinci öbekte yalnızca iki sesten kurulu sözcükler toplanır (ar, as, aş, at, et, ev, öt, öl, ön, öz bg.); ikinci öbekte üç sesliler yeralır (gör, gür, güt, gös, kır, kıl, kuş, tut, ser, yar bg. üç sesten oluşan kökler dizilir). Bunların hepsine, kök sesine ikinci bir ses gelmediğinden «düz kökler» dedik. Ağız ayrılıklarından etkilenerek sürekli dönüşüm-değişim geçiren bu köklerdir. Bu köklerde anlam içeriği eklerin egemenliği altındadır, kökte (aldığı eke göre) hızlı bir anlam kayması olabilir. Kalın seslilerle başlayan köklerde, öncül ses değişse (başka bir öncül sesle dönüşse) bile anlam içeriğini kuran öğeler (anlamsal öğeler) durumu kurtarır, oysa ince seslerde (sözgelişi bil, bir, çık, tak, yar, yaz, yüz bg.) öncül sesin yerini yakını bir sese vermesi de anlamı yıpratabilir (sözgelişi *gör-kör* köklerinden ikincisi Farsçada *kûr/kör*, görmeyen demektir, *g/k* dönüşmesi *gör*'ü *kör* eder).

Düz kökler, ağız ayrılıklarına göre hızlı-sürekli değişiklik gösterir; bunlar artımlı olmaya elverişlilik gösterdiği oranda anlam sapmalarına uğrar, ses yapısı bile başkalaşır. Düz köklerin başlıca özelliği, değişmeye uğramadığı sürece anlam içeriğini korumaktır. Bu köklerde ses değişikliği anlamın alanını genişletir, kimi ağızlarda anlam başka köklerinkilerle özdeşleşir. Sözgelişi Kâş. sözlüğünde, köklerin içinde yeralan, t/d, d/y, g/ğ, k/g, g/k, ğ/v, b/v, v/b bg. seslerin durumu böyledir. Uygur Türkçesinde durum daha da karışıktır. Yakut, Kazak Türkçelerinde düz köklerin değişmesi başka bir dil (Türkçeden kaynaklanan ayrı bir dil) biçimi oluşturur (bu yapay bir oluşmadır). Anadolu halk ağızlarında durum bambaşkadır. Anadolu'da nerdeyse il sayısınca ağız vardır (pek az ses değişiklikleriyle olsa bile araştırıcıyı yeni bir dil sorunuyla karşı karşıya getirir. Sözgelişi: ş/ç, ç/ş, ka-g-y, p/b, b/p, t/d, d/t seslerinde öyledir).

A

a—,

Türk dilinin birinci sesi, sözcüklerin başlangıç öğesi olarak vurgulanan *a*'nın içerdiği anlam aldığı eklerle sağlanır. *a* sesinin kaynağı doğa olayları karşısında duyulan şaşkınlıkla bağlantılı görülür, böyle bir kuram vardır. Yalnız başına bir anlam içermeyen bu sesin, Hind-Avrupa dillerinde söylenişi de başkadır, toplumların ağız özelliklerine göre değişir, ancak doğa olayları karşısında duyulan şaşkınlığı anlatmada özdeş içerik taşıdığı gözden kaçmaz.

a sesi, dilimizin kalın seslilerinden ilkidir, bu nedenle ağızdan çıkışı dolgun bir ses yapısı gösterir. Dilimizde *a* sesinin yanına başka bir sesli gelemez, yalnızca ona uygun sessizler gelebilir. Bu sessizler de diziye göre şöyledir: *ab-ac-aç-ad-af* (yansıma), ağ-ag-ah (yansıma) ak-al-an-ap-ar-as-aş-at-av -ay-az... Dilimizde *am* sesi yoktur, bu sesle başlayan sözcüklerimizde *um*'la dönüşme vardır.

Türkçenin ses uyumuna göre *a* ile başlayan bir sözcükte yalnızca *ı-u* seslileri bulunabilir (sessizlerle yanyana olma koşuluyla), *e-i-o-ö-ü* seslileri (sözcük bileşik değilse) görülmez *(kardeş* sözcüğü gibi olanlar değişikliğe uğramış, kısalmış dil varlıklarıdır: kar-daş/karın-daş bg.). Dilimizde *a-e-ı-i-o-ö-u-ü-* seslileri yanyana gelemez (*ae, aı, ai, ao, aö, au, aü* yanyanalığı sözkonusu değildir. Burada *ai/ay* yaklaşımı i/y dönüşmesi sonucudur, i kimi ağızlarda y sesini verir.)... Bunun gibi *ae* sesi de *ay* diye okunur (başka dillerin etkisiyle), ancak Türkçeye aykırıdır, karşıt örnek diye gösterilemez.

ab—,

Türk dilinin bu sesle başlayan sözcükleri azdır, kök ağız ayrılıkları nedeniyle *ap* durumunda da söylenir: *ap-armak* bg. *ab* kökü *a-ı* eklerini alarak sözcük üretir. Yine ağız ayrılıkları yüzünden *ab* köküne ikinci bir *b* sesinin geldiği görülür. *ab* kökünde yansıma seslerle ilgili sözcükler yalnızca çocuksu duyguları içerme eyleminde bulunur. Kimi Türk ağızlarında *ab* köküne *u* seslisi birinci ek olarak gelirse de bu pek yaygın değildir. Türk dilinin moğ., ar., fars. dilleriyle karışan, benzerlik gösteren sözcükler *ab* kökünde çoktur, ancak bu kökün *ap* biçimini almasıyla elsözcükleri dışlanır. *ab* köküne *a-ı* seslilerinin gelmesiyle *mak* eki etkinlik gösterir: *ab-ı-t-mak* (abımak) gibi. *ab* kökü, ek almayınca, *ap* biçiminde söylenir.

ab kökü, genellikle, örtme, kapama, devinme, yayılma anlamları içeren sözcükleri üretmeye yarar.

ac—,

bu kök, genellikle, *aç* biçiminde söylenir, kimi ağızlarda *aç* (bk. kökünün *ç* sesi aldığı eklerle *c* sesine dönüşür, bu da ağız ayrılıkları nedeniyledir:

ac-ı-mak, ac-ı-k-mak bg. *ac* kökü çokluk *ı* sesleriyle genişler. Bu kökün *ac-ı* (*ı* ekiyle) dışında bir gelişimi görülmedi. Sözgelişi: *ac-ı-t-mak* (acıtmak), *acı-n-mak, acı-n-dırmak, ac-ı-t-tırmak*... (bk. *aç*).

aç—,

bu kök *ac* ile dönüşür, genellikle *c* sesi *ç* sesi oluverir. Ağız ayrılıkları nedeniyle *aç* kökü *a-ı-u* seslerini alır. Bu kök genellikle genişleme, boşalma, kopma, dağılma, ayrılma, uzaklaşma, yırtma, güvenme, aşırılık, kesme, yarma, bozma, duygusal eğilim anlamlarını içeren sözcükleri üretmeye yarar. Bu kökün aldığı ekler *a, ı, u* seslileriyle oluşur, kimi yerde *gı, gu* ekleriyle ekleriyle araç, aygıt adları üretilir: *aç-gı, aç-gu, aç-ı-k, aç-a-r, aç-a-cak* (bu sözcüklerin *açık* dışında hepsi *anahtar* anlamındadır). Kök *mak* ekiyle genişler, ilk eylem *aç-mak* biçiminde görülür, öteki eylemler ar ekleriyle belirir: *aç-a-r, aç-ı-k*(lamak). Kökün özünde saklı anlam genişlemesiyle yalnızca eklerle sağlanabilir. *aç* kökü araç-gereç anlamlarına gelen sözcüklerin üretiminde genellikle *ak* (aç-ak), *ar* (aç-ar) eklerini alırken genişleme de gösterir (kız kapıyı *açar*), (bu *açar* altın saplıdır) örneklerinde birincisi eylem, ikincisi araç karşılığıdır. *aç* köküne gelen ikinci ekler gen-ken biçiminde de görülür: *aç-ar-ken, aç-ar-gen* (burada *gen* eki ağız ayrılığından kaynaklanan yumuşama nedeniyledir, dilin yapısına aykırıdır). *aç* köküne getirilen bu *e* sesli ekler dilin uyumuna uygun değilse de yaygındır. *aç* köküne *u* sesi gelerek *aç-uk* (açık) biçimi de var (Kâş.).

ad—,

ilerleme, gelişme, devinim, atılım, değerlendirme, adlandırma, fırlatma, yürüme, atlama, atma bg. değişik anlamlar içeren kök. Bu kök, ağız ayrılıkları nedeniyle, *at* biçiminde de söylenir *(ad-a-mak/at-a-mak)*. Köke gelen önekler *a-ı* seslileriyle başlar, kimi ağızlarda *u, o* yansıması gösterir (bu olay seyrektir). *ad* kökünün aldığı ilk sesliler *a* ile *ı*'dır. Bu seslilerden sonra, değişik anlamlar içeren sözcüklerin üretilmesine elverişli sessizler gelir. Bu sessizler de c-ç-ğ-k-m-n-r-s-ş-t bg. bir dizi oluşturur. Sözgelişi: ad-a, ada-cık, ada-ç, ad-a-k/ada-k/ad-ı-m, ad-ı-n/adı-n, ad-an-mak, ad-ı-r-mak, ad-a-ş, ad-a-t-mak...

ad kökü, değişik Türk ağızlarında, özellikle Kuzey Türkçesinde *d* sesinin *y* sesine dönüşmesiyle *ay* biçimine girer. Kâş. sözlüğünde *d* sesinin *y* sesine yakın nitelikte söylendiği görülür: adak/ayak (ayak denen yürüme-devinme öğesi), bu sesi *dh* ile karşılayan Türk ağızları da vardır. Özellikle ar. *z-d (dad* sesiyle karıştırıldığı sözcükler de az değildir). Bunun nedeni *d* sesinin değişik biçimde söylenmesidir. Asya Türkçesinde *ad* köküne *g-ğ* seslerinden biri eklenerek *adg-/adğ* biçimi oluştuğu gibi *y, h* seslerinden biri de getirilir: *ad-y, ad-h* bg. (bk. Kâş.). *ad* kökünün hangi dönemde önemli bir değişikliğe uğradığı bilinmiyor, ağız ayrılıklarına dayanarak olayı saptama, belli bir döneme bağlama olanağı da yoktur.

af—,

Türk dilinde böyle bir kök yoktur, ağız ayrılıkları nedeniyle *v/f, b/f, ğ/f* dönüşmeleri görülürse de, bu bir kök üretme anlamını içermez.

ag—,
bu kök *k, ğ* seslerinin başka bir söylenişidir, Türk dilinde *ag* gibi bağımsız bir kök yoktur (bk. *ağ-, ak-).*

ağ—,
Türk dilinin en verimli birkaç kökünden biridir, *g/k* dönüşmesine uğrayarak değişik anlamlar içeren sözcüklerin oluşmasına olanak sağlamıştır. Bu kök yansıma sesten türemiş izlenimini vermektedir. *ağ* kökü yükselme, genişleme, yayılma, devinme, yürüme, ilerleme, üzülme, sevinme, sapma, ayrılma, dağılma, fışkırma, dökünme, çağlama, değişme (boyalarda), gelişme, büyüme, kalınlaşma, kabarma, şişme bg. çok değişik anlamlar içeren sözcüklerin kaynağıdır. Ağız ayrılıkları sonucu sayısız söyleniş biçimi vardır. Kimi ağızlarda *ay, ai, adh* bg. biçimlerde söylenir. Köke *mak* eki getirilerek eylem üretilir. Kökün aldığı ilk sesli *a* ile *ı*'dır, ağız ayrılıkları sonucu *u* sesini aldığı da görülür *(ağ-u/ağı* bg.). Yine bu köke başka ekler (ikinci ek olarak) getirilerek genişleme sağlanır. *ağ* kökünün aldığı *a-ı* sesleri değişmez, onlardan sonra gelen ekler ise anlam genişlemesini sağlar: *ağ-a-r-mak, ağ-ı-r-mak (ağrımak* eyleminin ilk söylenişi). Böylece *ağ-a* ile *ağ-ı* sözcükleri kökün birincil ürünü niteliğindedir. Yine bu köke, söyleniş ayrılığı yüzünden, *la* eki getirilerek anlam genişlemesine dayalı sözcük üretimi sağlanır: *Ağ-la-mak* eyleminde görüldüğü gibi (bk. *ag-, ak). Ağ-lamak* dilimizde, *aglamak-aklamak* biçimlerinde de söylenir (özellikle Arap yazılarının kullanılmasıyla)...

ağ kökü, ağız ayrılıkları sonucu, çelişik anlamlar içeren sözcüklerin üretilmesine de elverişlidir. *Ağ-a-r-mak* (aklaşmak), *ağ-a-r-mak* (gün doğmak, aydınlanmak, ağırlaşmak, yorulmak, yaşlanmak), *ağ-r-ı* (sancı, üzücü durum, yaradan doğan sarsıcı etki) bg. *Ağ-la-mak* (gözünden yaş akmak, bir nesneyi ak boyama çevirmek, beyazlaştırmak) bg. Bunun doğrusu *aklamak*'tır (bk. *ak-).*

ah—,
Türk dilinde *ah* diye bir kök yoktur, ancak *g/h, k/h* dönüşmesi sonucu *ağ/ah, ak/ah* biçimleri oluşmuştur. Halk ağızlarında *ah* ile başlayan sözcükler varsa da, onlarda yeralan, *ah* yerel yansıma sestir, bağımsız bir kök değildir.

ak—,
Türk dilinin *g-ğ* sesleriyle (dönüşme sonucu) bağlantılı olup devinme, yürüme, değişme, dökülme, ilerleme, saldırma, savaşma, atılma, ayrılma, yer değiştirme, çoğalma, kopma, uzaklaşma, eğilim duyma, sevme, gevşeme, dağılma bg. çok ayrı anlamlar içeren sözcüklerin kaynağıdır. Ağız ayrılıkları sonucu üretkenliği artan bir köktür. Bu köke gelen seslerin öncülleri *a* ile *ı*'dır, *u* sesi yalnızca ağız ayrılıklarında görülür. *Ak-aç, ak-ım, ak-ıt* bg. Köke gelen *mak* eki ise yalnızca eylem üretmeye yarar: *ak-mak* gibi. *A-ı* seslerinden sonra gelen ekler Türkçenin uyumuna göre ardarda dizilir.

al—,
Türkçenin verimli köklerinden biridir, *a-ı* öncül seslerini alarak genişleme gösterir. Birincil ses *a*, ikincil ses ise *ı*'dır, *mak* eki eylem gelişmesini sağ-

lar. Bu kökün ilk sesi olan *a*'da, ağız başkalığı yüzünden *e* sesi saklıdır: *elma* denen yemişin doğrusu *alma* olduğundan *a/e* dönüşmesinin en açık örneğidir.

al kökünün aldığı ilk sesliler *a* ile *ı*'dır, ikincil sesler yalnızca eklerden oluşur. Ağız ayrılıkları nedeniyle bu köke *u* sesinin getirildiği de görülür. Sözgelişi *alıç* sözcüğü *alıuç* biçiminde söylenir. Köke gelen *a* ile türetilen örnek sözcük *al-a-cak*, *al-an* bg. *ı* sesi ile türetilen kökler sözcük *al-ıç* (al-ı-ç) biçimindedir. Yine bu köke getirilen eklerde başat ses uyumu *a-ı* doğrultusundadır. *al* genellikle kapsama, ele geçirme anlamına gelen sözcükleri içerir.

am—,

Türk dilinde böyle bir kök yoktur, *amaç* sözcüğü *u/a* dönüşmesi sonucudur, doğrusu *umaç*'tır. Türkçede, kökü Türkçe olarak söylenen *am* çıkışlı sözcüklerin *an* (bk.) kaynaklı olduğu açıktır, *n/m* dönüşmesiyle *an/am* biçimi oluşmuştur.

an—,

Türkçenin *anğ* gibi söylenen kökünden oluşmuştur, Asya Türkçesinde *anğ* biçiminde söylenirdi (Kâş., Uyg.). *an* kökünün başat eki *ı* sesini verir, *a* sesi başat değildir, yalnızca *mak* ekinin türevleri olan takılarda görülür (an-mak, an-la-mak, an-lat-mak bg.).

an kökünün anlam alanı dardır, başlıca içeriği *kavramak* (anlamak) sözcüğünde yoğunlaşmıştır (birinin adını söylemek, bellekte saklamak, unutmamak, bellemek, yinelemek, düşünmek bg. belli bir anlam doğrultusunda bulunan sözcüklerde görülür, geniş bir anlam alanı olmadığı gibi, yaygın kapsamlı sözcükleri de azdır).

Bu kökten oluşan *anmak* eyleminin türevlerinde anlam genişlemesi de önemli değildir. Asya Türkçesinde, Anadolu halk ağzında *an* köküne *gı*, *ık*, *ın* eklerinin getirildiği görülür. Bu *gı* eki kimi ağızlarda *gıl* biçiminde söylenir (*an-gıl-mak*/anılmak).

ap—,

bu kök *ab* (bk.) ile dönüşme gösterir, özellikle Türk ağızlarında, b/p dönüşmesiyle oluşan bir dil gelişimi vardır. Asya Türkçesinde *ap* pekiştirme öneki niteliğindedir (Kâş.), daha sonraları bu kök *ap-a-r-mak* eyleminin oluşmasını sağlamıştır. Kimi sözcüklerde yansıma ses niteliği de gösterir. Bu kök, genellikle, *a-ı* seslerini alarak gelişir (*a-p-a-mak*, *ap-ıl ap-ıl yürümek* bg.), *ap-ı-ş-mak* bg.

ap kökü eylem bildirir, özellikle alıp götürmek, kaçırmak, ılgarlamak, çalmak, bir yerden başka bir yere sürmek, kendine çekmek, ardına takmak gibi anlamlar içeren sözcükleri oluşturur.

ar—,

aldığı *a-ı* öncül sesleriyle eylem, çoğalma, inceleme, büyüme, genişleme, gelişme, iyileşme, arınma, incelme, güçsüzleşme, ayırma gibi çok değişik, karşıt anlamlar içeren sözcüklerin üretilmesini sağlayan işlek bir köktür. Bu kök, *a-ı* seslerinden önce *t* sesini de alıp genişleme gösterir (*ar-t-mak*

gibi). Bu kökün en verimli eylemi *ara* ile başlayan *ara-mak*'tır, öteki eylemler bundan türetilmiştir (aranmak, araştırmak, aratmak bg.).

Köke *a* sesinde olduğu gibi *ı* sesinde de birbiri ardınca değişik sesleri içeren ekler getirelerek anlam genişlemesi sağlanır. Kökte çelişik sözcükler üretme gücü saklı: *artmak, aramak, arıtmak* eylemlerinde anlam yakınlığı yok (oysa kök birliği apaçık). Türk dilinin ses uyumuna en yatkın köklerden biri olan *ar*'da anlam genişlemesi süreklidir. Bu kökün de en üretici eki *mak*'tır (ara-mak, ar-t-mak, ar-ı-t-mak bg.).

as—,

öncül sesleri *a-ı*, eylem eki *mak*'tır. Anlam içeriği: devinme, sallanma, boşlukta dolaşma, sarkma, aşağı doğru inme, sallandırma, başkasının sırtından geçinme, sarkıntılık etme, yaklaşma, öldürme, bağlama, kaçınma, uzaklaşma, iniş, düşüş gibi değişik anlamlar içeren sözcükleri oluşturan kök. Bu kök yalnızca *a-ı* seslerini alarak genişleme gösterir, bu seslerin dışında *la* ile *mak* ekleriyle birleşir. Sözgelişi *as-a-lak, as-ı-k, as-la-mak, as-mak* örneklerinde olduğu gibi. Bu kökün başlıca özelliği, aldığı eklerde bile devinme anlamını barındırması, anlam kaymasına uğramamasıdır (çok özel durumlar dışında).

as kökünün, ağız ayrılıkları yüzünden, ses değişikliğine uğraması doğaldır (özellikle Kuzey Türkçesinde).

aş—,

Türk dilinde öteye geçme, yükselme, taşma, dışa çıkma, yücelik, ululuk, dölleme, üstün gelme, sapma, yarışı kazanma, uzaklaşma, göçme, ayrılma, görünmez olma, başarma bg. değişik anlamlar içeren köklerden biridir. Anlam genişlemesiyle çalma, ılgarlama, koparıp alma, yenme, üstünlük sağlama gibi karşılıkları da içerir. Öncül sesleri *a-ı*'dır, eklerin de bu seslere uygunluğu açıktır. Bu kökün eylem oluşturmada en yaygın eki *mak*'tır *(aş-mak)*. Öteki ekler *ı-a* seslerine uyularak ardarda dizilir. Köke getirilen *ı* sesinden türeyen *aş-ı-n, aş-ı-r* gibi sözcükler ise *aşınmak, aşırmak* eylemlerini oluşturur.

at—,

Türkçede *ad* köküyle anlam bağlantısı bulunan *at, d/t ,t/d* seslerinde süregiden dönüşme sonucu anlam değişikliği gösterir. Bu kökte; uzaklaştırmak, fırlatmak, öteye göndermek, göçtürmek, kovmak, yere sermek, yırtmak, uçurmak, düşürmek, görevlendirmek, ün salmak, sıçramak, binmek, döllemek, koşmak, kaçmak, sapmak, aykırı bir yol tutmak, kanmak-kandırmak, yükselmek, aşağı inmek, gitmek, yıkılmak, vurmak, uzanmak, yatmak bg. anlamlar saklıdır, eklerle üretilen sözcükler bu anlamları içerir. Bu kök *a-ı* sesleriyle gelişir, başlıca eylem eki *mak*'tır *(at-mak), la* ekiyle anlam genişlemesi gösterir, bütün ikincil ekler *a-ı* ses uyumuna dayanır *(at-ı-l-mak, at-a-mak, at-ı-ş-mak). at* kökünün ikinci bir *t* sesi aldığı da olur: *at-t-ırmak, at-t-ı-rtmak* bg.

Asya Türkçesinde *at* kökünün, öteki *a* ile başlayan köklerde görüldüğü gibi, *g* sesini aldığı (at-g) biliniyor (Kâş., Uyg.). Bu kök, ağız ayrılıkları nedeniyle, üretken bir dil varlığıdır, üstelik Hind-Avrupa dillerinde de *ad, an,*

ar, *as* kökleri gibi yaygındır. Hitit dilinde Türkçeye yakın bir anlam içeriği taşır (attas/ata), Bergama Kralı Attalos adıyla *at-t* yakınlığı ilgiye değer.

av—,

bu kök *b* sesiyle yakınlık-dönüşme gösterir. Türk dilinde *av* köküyle başlayan sözcüklerin *b/v*, *v/b* dönüşmesi sonucu öncül olanını saptama güçlüğü vardır. Bu kökün içerdiği sözcüklerde anlam eylemde yoğunlaşır; çelişkili bir durum ortaya çıkar. Kökün anlam kapsamı şöyledir: yakalamak, öldürmek, kandırmak, tuzağa düşürmek, oyalamak, eğlenmek, sevinmek, bir olay karşısında kendi kendini eğlendirmek (avunmak), ileri atılmak, beklemek, katlanmak, direnmek, ummak, koşmak, izini sürmek, yolkesmek, soygunculuk etmek, savaşmak, tutsak etmek, saptırmak, azdırmak bg.

av kökünün başat öncül sesi *u*'dur, kimi ağızlarda *ı* sesi *u*'nun yerini alır. Yine bu köke gelen eklerin çoğu *la* ile başlar (av-la-mak, av-la-n-mak, av-laş-mak, av-la-t-mak). *u* sesiyle başlayan üretken eylem ise *av-u*'dan kaynaklanır: *av-u-nmak*, *av-u-tmak* bg.

av kökünün bütün türevlerinde biri özneye, öteki öznenin dışında kalan nesneye olmak üzere, ikili yönelme vardır *(avunmak-avlamak* örneklerinin birinci özneye, ikincisi özne dışında kalan nesneye yöneliktir).

ay—,

d-dh sesleriyle karşılıklı dönüşme gösteren, genellikle devinme bildiren, kimi ağızlarda *ai* biçiminde söylenen üretken kök. Bu kök *a-ı* sesleriyle başlayan ekler alıp genişleme gösterir. Asya Türkçesinde *a-ı* seslerinden sonra *ğ* yumuşama sesinin geniş bir yer kapladığı, ağız ayrılıkları yüzünden, kimi yerde düştüğü biliniyor. Bu köke gelen ekler arasında başat ses *ağ-ag-ak* gibi dizilir, yine bu üç ses *ığ-ıg-ık* biçimini gösterir (ayığ-ayıg-ayık). Burada *y* sesiyle *dh* ile gösterilen *y* arasında ağız ayrılığı vurgulanır *(adhak /ayak)*. Oysa *dh* sesi *t-d* seslerinde de sezilir (bk. *ad—)*. Bu kökün eylem eki *mak*'tır.

ay kökü uyanmak, kendine gelmek, devinmek, anlamak, kavramak, bilmek, sezmek, duymak, seçmek, ayırmak, uzaklaştırmak, bölmek, uyarmak, ışıklandırmak (gökteki *ay*'dan dolayı), gezinmek, yürümek, dolaşmak, elemek bg. anlamları içeren sözcüklerin kaynağıdır.

az—,

aldığı eklerle sapma, ayrılma, yanılma, öteye geçme, aşırılığa varma, taşkınlık, yüksekten aşma, dengesizlik, saldırı, düzensizlik, yozlaşma, bozulma, tutku, doymazlık, saygısızlık, ölçüsüzlük, utanmazlık, kopma, çöküş, yıkım bg. anlamlar içeren sözcükleri oluşturan bir köktür. Bu kökün başat sesi *ı*'dır *(az-ı-t-mak)*, eylem eki *mak*'tır (az-mak), *az* önad olarak da söylenir (az az). Bu kök, bu son anlamıyla, eksiklik bildirir (ancak bu anlamı hangi koşullar altında kazandığını saptamak kolay değildir).

B

b—,

Türk dilinin ikinci sesidir, ABC dizisinde ikinci yeri alır, vurgulanışı yumuşak, yayılımlı, uzuncadır. Bunun da yansıma ses niteliği taşıdığını gösteren, doğaya özenilerek üretilen bir dil ürünü olduğu söylenebilir. *b* sesi *a-e-ı-i-o-ö-u-ü* seslilerinin hepsini alarak sözcük dizisi yapabilir: *ba-be-bı-bi -bobö-bu* bg. bir dizi kurabilir: *bakmak-beğenmek-bıkmak-bilmek-boğulmak -bölünmek-buyurmak-büyümek* gibi.

b sesi, sözcük üretiminde kural olarak a-ı-o-u seslerinin bulunduğu dizide e-i-ö-ü sesleriyle başlayan ekleri alamaz (bk. a). (Burada olağandışı durumlar ayrıdır).

bac—,

Türk dilinde yalnızca *bacı* sözcüğünde geçen bu kökün kaynağı açık değildir, nereden geldiği kesinlikle bilinmemektedir. Buna karşın *bacı*'nın Türkçe olduğunu söyleyen kaynaklar çoktur. Bunun moğ. olduğunu ileri-sürenler varsa da kesin kanıt getireni görmedik. Bize kalırsa, bu sözcük, epeyce değişikliğe uğramış, *bacı-nak/bacanak* (bk.) biçimine girerek gerçek kaynağından uzaklaşmıştır. Bu *bac* kökünden türemiş, eylem içeren sözcükler oluşturmuş örnek görülmemektedir. Dilimizde ğ/c dönüşmesi gözönünde tutulursa bu kökün de böyle bir olayla bağlantısı varsayılabilir.

bad—,

bk. *bat—*.

bağ—,

b-a seslerinin yanyana gelmesiyle uzama gösteren *ğ* yumuşağından kuruludur. *Ba-ğ/bağ* kökü bitiştirme, ilişki kurma, yanyana getirme, yükümlülük, ödev, görev, uzlaşma, anlaşma, kaynaşma, bir yerde durma, dizilme, dayanışma, ortaklık, uyum, düzen, derlenip toplanma, yakınlaşma, gerekim, sorumlu olma, sevme, izini sürme, tuzak, tutsak etme, yakalama, koruma, bütünlük, birlik, buyruk altına girme bg. anlamlar içeren sözcüklerin kaynağıdır. Bu kökün aldığı ilk sesli *a*'dır, *a*'nın ardından *ı* gelir. Bu kökün *ğ* sesinde *g/ğ, g/k, k/ğ* dönüşmesi vardır *(bağ-a/*bu sözcük es. tr. *baka*'dan gelir. Bağ-ı bg.). Kökün eylem ekleri *la-mak*'tır *(bağ-la-mak).*

bah—,

h sesi Türkçede bulunmadığından *bah* da Türkçede *ğ-k* seslerinin dönüşmesinden doğmuştur. Özellikle halk ağzında, Azeri Türkçesinde *bak* kökü *bah* (k/h dönüşmesi) biçiminde söylenir (akşam/ağşam/ahşam), Anadolu halk ağzında *bakmak/bağmak/bahmak* diye vurgulanır. bk. *bak.*

bak—,

Türkçenin verimli köklerindendir, kimi ağızlarda *bah-bağ* biçiminde söylenir. Bu kök görme, anlama, yardım, eğitim, koruma, kollama, tarım, yetiştirme, kavrama, özenme, öykünme, besleme, düşünme, düzenleme, gelişme, büyüme, gözetleme, sevme, eğilim duyma, yükselme, güçlenme bg. anlamları içerir. Başat ses *ı* ile *a*, eylem eki *mak*'tır. Köke getirilen seslerle ekler büyük-verimli bir anlam genişlemesi sağlar (bak-a-r, bak-ı-m, bak-mak bg.).

bal—,

verimli bir kök değildir, başat sesleri *a-ı*'dır. Bu kök ışıma, parlama, yapışma bg. anlamları içeren sözcükleri oluşturur (bal-k-ı-mak, bal-k-urmak bg.).

bam—,

genellikle pekiştirme öneki niteliğindedir (bam-başka), özgün bir kök değildir, n/m dönüşmesiyle değişiklik içerir.

ban—,

verimli bir kök değildir, *m/n* dönüşmesyle değişiklik gösterir. *ban* kökünde batırmak, derine dalmak, gömülmek, yüksek ses çıkarmak (yansıma ses olarak) anlamları saklıdır. Kökün eylem eki *mak*, ilk sesleri ise *a-ı*'dır.

bar—,

bu kök *b/v, v/b* dönüşmesiyle *var* biçiminde de söylenir (barınak/varmak bg.), ilk sesleri *a-ı*'dır, eylem eki ise *mak*'tır. Türkçenin verimli köklerinden biridir. *bar* kökü anlaşma, bağlanma, uzlaşma, korunma, kollama, ulaşma, parlama (p/b dönüşmesiyle), birleşme bg. anlamları içerir.

bas—,

kimi sözcüklerde pekiştirme öneki niteliğindedir, öncül sesleri *a-ı*'dır, eylem eki *mak*'tır. *bas* kökünde saldırma, üstünlük sağlama, çoğalma, oturma, ezme, sindirme, alçalma, gelişememe, öncülük etme, sıkışma, yoğunlaşma, katılaşma bg. anlamlar saklıdır.

baş—,

Türk dilinin en verimli köklerinden biridir, öncül sesleri *a* ile *ı*'dır, eylem eki *mak*'ı alınca anlam genişlemesi gösterir. Bu kökte öncülük, gözcülük, yönetme, düzenleme, kurumlaştırma, bakım, ulaşma, üstünlük sağlama, eğitme, öğretme, biçimlendirme bg. anlamlar saklıdır.

baş kökünde eklerle sağlanan yaygın bir anlam genişlemesi vardır, özellikle değişik ağızlarda söylenen türevleriyle sağlam bir üretkenlik gösterir.

bat—,

ağız ayrılıkları nedeniyle *d/t, t/d* dönüşmesine uğrayan bu kökte yansıma ses özelliği de vardır. Kökün öncül sesleri *a-ı*'dır, anlam genişlemesini sağlayan eylem eki *mak*'tır. bat kökünde dibe inme, gömülme, çökme, yıkıl-

ma, sönme, ölme, yitme, salınma, sarsılma, göçme, yoksullaşma, çürüme, gücü azalma, yıkım, tuzağa düşürme, kandırma, saptırma, azdırma, yanıltma, devinme bg. anlamlar saklıdır. Bu kök, ağız ayrılıkları nedeniyle, *bad* biçimine de girmiş, başka bir anlam kazanmıştır.

bav—,
Türkçede yalnızca yansıma ses niteliği taşıyan bu kök, kimi ağızlarda, *b/v, v/b* dönüşümü dolayısıyla *bab* biçiminde de söylenir, ancak açık bir anlam içermediğinden önemli bir gelişme göstememiştir.

bay—,
Türkçenin en eski, en yaygın köklerinden biridir, anlam genişlemesi de işlekliğine dayanır. *bay* kökü, kimi ağızlarda, *bey-beg* biçimlerine girmişse de içeriği değişmemiştir. Bu kökün öncül sesleri *ı-a*'dır, aldığı *mak* eylem ekiyle anlam genişlemesi gösterir. *bay* kökünde şu anlamlar saklıdır: yükselmek, varlıklı olmak, yönetmek, kıvanmak, sevinmek, üstünlük, başarı, kutluluk, yücelik, egemenlik, büyüklük, kendinden geçiş (baygınlık, bayılma), sarsılma, dengesizlik, düzen, düzensizlik, ölçülülük, bilgelik, iyiliksevelik, güçlülük, birini sevmek, eğilim göstermek, ilgilenmek bg. Bu çelişik anlamların ağız ayrılıklarından kaynaklandığı açıktır.

baz—,
bu kök *s/z* dönüşmesiyle ortaya çıkmıştır, doğrusu *bas* (bk.) biçimindedir, verimli, yaygın değildir.

be—,
yansıma sesten oluşan, daha çok çocuk diline özgü bir köktür, yaygın olmadığı gibi işlerliği de yoktur. Bu kökün başlıca eki yine *be*'dir (be-be-le -mek).

bec—,
Türkçede, özellikle, *becermek* eylemiyle belirginlik kazanan bu kök, *ş/c* dönüşmesine uğramıştır (bk. *baş*). Başarmak-*beşermek-becermek*.

bed—,
bu kök *y/d* dönüşmesi sonucudur, özgün değildir (bk. *bey*).

beg—,
Türk dilinde *k/g* dönüşmesiyle ortaya çıkmış, kimi ağızlarda *beğ* biçimini almıştır. Bu kökün gelişimi *k-g-ğ* seslerinde süregiden karşılıklı dönüşmeye dayanır (bk. *bek*). Bu kökün öncül sesi *e*, eylem eki ise *mek*'tir, kimi yerde, anlam genişlemesi nedeniyle *i* sesini alıverir (beg-e/bege-n-mek).

beğ—,
bek-beg kökünün yumuşamasıyla ortaya çıkmıştır, öncül sesleri *e-i*'dir. Bu kök sevme, onaylama, uygun bulma, egemenlik, üstünlük, yücelik bg. *bek*'le ilgili anlamları içerir (bk. *bek*).

bek—,

işlek, değişken-dönüşken bir köktür, aldığı eklerle anlam genişlemesine uğramış, varsıllaşmıştır. Bu kökün *k* sesinde *g-ğ* seslerine yönelik sürekli bir yumuşama görülür. Köke gelen öncül sesler *e* ile *i*'dir. İçerdiği anlamlar: yönetme, üstünlük, varsıllık, egemenlik, koruma, bekleme, gözetleme, onaylama, sevme, yönelme, güçlülük, büyüklük, ağırbaşlılık, ölçülülük, dengelilik, tartı, beğenme, kayırma, savunma, baskın, uzlaştırma, sindirme, yönlendirme bg. Bu kökte k/g/ğ dönüşmesiyle gelişme süreklidir: bek-çi, beğenmek, beg-bey, beylik, bek-lemek bg. Kimi halk ağızlarında *bek* karnı doymuş, kimseye gereksinme duymayan kişi anlamındadır. Türkçede çok geçerlik taşıyan *bay-bey* (hepsinin kökü *bek*'le bağlantılı) sözcükler *k/y* dönüşmesinin ürünüdür: *bek-beg-beğ-bey*.

bel—,

öğrenme, eğitim, araştırma, inceleme, alıştırma, yetiştirme, geliştirme, kazma, ekin ekip biçme, saklama, koruma bg. anlamlar içeren işlek bir köktür. Öncül sesleri *e-i*, eylem eki *mek*'tir.

ben—,

özdeşlik, yakınlık, içtenlik, özlük, kişilik, ıra, alışma, yaklaştırma, uzlaştırma, uyum, düzen, dizi bg. anlamları içeren sözcüklerin kaynağıdır, *m* sesiyle dönüşme gösterir, öncül sesleri *e* ile *i*, eylem eki *mek*'tir.

ber—,

e/i dönüşmesiyle *bir* biçiminde de söylenir (bk. *bir*), yakınlık, izlemek, ardınca gelmek, pekiştirme, güçlendirme, yaklaşma bg. anlamlar içerir, pek üretken değildir. Bu kökte *b/v* dönüşmesi vardır.

bes—,

daha çok geliştirme, yetiştirme, dayanak, büyüme, öğrenme, bilgi edinme, güçlendirme, kayırma, koruma, yedirip içirme bg. anlamlar içeren işlek bir köktür. Öncül ekleri *e-i*, eylem eki *mek*'tir.

beş—,

bu kök *e/i* dönüşmesiyle *biş* biçiminde de söylenir, gerçekte bir sayıdır (5), özgün kök niteliği taşımaz, ancak aldığı eylem ekleriyle birtakım sözcük oluşturmaya yarar.

bet—,

bu kök Asya Türkçesinde *bit-pit/bet-pet* biçimlerinde söylenir, ancak çin.' den geçmiş, Türkçenin ses uyumuna göre geliştirilmiştir. Günümüz Türkçesinde anlatma, açıklama, tanımlama, niteleme bg. anlamlar içerir.

bey—,

bk. *bek-beg. bey* sözcüğü *k/y, g/y* dönüşmesinin ürünüdür, bağımsız, özgün bir kök değildir.

bez—,
Asya Türkçesinde *d* sesinin ağız ayrılığı nedeniyle uğradığı değişimden oluşmuştur. Bu kökte süsleme, donatma, düzenleme, bakım, besleme, kabarma, şişme, bıkkınlık bg. anlamlar saklıdır. Öncül sesleri *e* ile *i*, eylem eki *mek*'tir. Anadolu Türkçesinde işlek bir köktür.

bıc—,
yansıma sestir, işlek değildir.

bıç—,
kesme, biçme, doğrama, ayırma, bölme, çizmek, aralamak, yenmek, öldürmek, yaralamak, kıymak bg. anlamlar içeren bir köktür. Bu kökün öncül sesleri *a-ı*, eylem eki ise *mak*'tır. Bu kök, aldığı eklerle, yaygın bir anlam genişlemesine uğramış, ağız başkalıkları nedeniyle de, yeni anlam içerikleri kazanmıştır.

bık—,
bıg/bığ dönüşmesiyle bağlantılı bir köktür; usanmak, çekinmek, kaçınmak, sakınmak, güçten kesilmek, beğenmemek, istememek, eğmek, incitmek, gücendirmek bg. anlamlar taşıyan sözcükleri içerir. Öncül sesleri *ı-a*, eylem eki *mak*'tır.

bıl—,
yansıma sestir, kavramsal bir içeriği yoktur (bu kök *bıldır* sözcüğüyle karıştırılmamalıdır).

bım—,
yansıma sestir.

bın—,
yansıma sestir.

bır—,
yansıma sestir.

bıs—,
yansıma sestir.

bış—,
yansıma sestir.

bıt—,
yansıma sestir.

Bu seslerin hepsi, ağız ayrılıklarına göre, ekler alarak olayları yansıtmada geçerli kılınır, ancak kavram üretme olanağı görülmedi (şimdilik).

biç—,
kesme, doğrama, ayırma, bölme, dilme, öldürme, kazıma bg. anlamlar içeren sözcüklerin kökü. Bu kök *bıç* (bk) ile bağlatılıdır. Öncül sesleri *e-i*, eylem eki *mek*'tir. Anadolu Türkçesinde verimli bir kök niteliği taşıyan *biç* kavram oluşturmaya elverişlidir.

bil—,

öğrenme, anlama, kavrama, düşünme, keskinlik, tanışma, yakınlık bg. anlamlar içeren kök. Bu kökün öncül sesleri *e-i*, eylem eki *mek*'tir. Anlam genişlemesi köke gelen eklerle sağlanır. Üretici bir kök olan *bil* özellikle düşünsel alanda işlerlik gösterir.

bin—,

işlek bir kök sayılmaz, anlam genişlemesine uğrayacak bir özelliği de görülmedi. Bu kökte üste çıkmak, yenilgiye uğratmak, eklemek, yüklemek, bastırmak bg. anlamlar saklıdır. Eylem eki *mek*, öncül sesleri ise *e-i*'dir.

bir—,

yansıma ses izlenimi uyandıran bir köktür, bir sayısının adı olması nedeniyle, bütün anlamları bu sayıya (bir-1) dayanmaktadır. Bu kökün öncül sesleri *e-i*, eylem eki *le-mek*'tir. Bu kökte *b/v*, *v/b* ödnüşmesi nedeniyle çelişiklik vardır (birmek-virmek-vermek, virmek-birmek-vermek bg.). *Bir-mek* biçiminde söylenen eylem *virmek* (vermek) anlamında olduğundan, eylem eki *mek bir* değil, *vir* köküne gelmiştir. Bu kökte egemen anlam: uzlaştırma, anlaşma, bağdaşma, dayanışma, topluluk, ortaklık, pekiştirme, güçlenme bg. sözcükleri içerir.

bis—,

yansıma sestir, işlek-verimli bir kök değildir.

biş—,

yansıma sestir, işlek-verimli bir kök değildir.

bit—,

b/p dönüşümü nedeniyle *pit* biçiminde de söylenir (ağız ayrılığı). Bu kökün öncül sesleri *e-i*, eylem eki *mek*'tir. Bu kökte şu anlamlar saklıdır: tükenmek, yetişmek, büyümek, olgunlaşmak, aşınmak, yıpranmak, güçsüz kalmak, ölmek, yitmek, uzaklaşmak, sonsuz olmak, azalmak, yavaşlamak, yoğunlaşmak,katılaşmak, aşırı eğilim göstermek (birini çılgınca sevmek) bg.

biz—,

bu kök de *ben* gibi, *bir* gibi özgün bir sözcük niteliği taşır, öncül sesleri *e-i*, eylem eki *mek*'tir, yansıma ses olduğu izlenimi var, ayrıca birinci çoğul kişilik bildirir (ben-biz bg.). Bu kökün eyleme dönüşmesi *le-mek* ekleriyle sağlanır, işlek-verimli bir kök değildir.

bod—,

bk. *boy*.

bog—,

bu kök *k/g/ğ* dönüşmesiyle bağlantılıdır, bağımsız değildir. Özellikle ağız ayrılıkları nedeniyle yaygınlaşan bu dönüşme yeni bir kök sanısı uyandırdı, gerçekte Türk dilinde *bog* kökü *boğ* biçimindedir (bk. *boğ*).

boğ—,
yansıma ses izlenimi uyandıran bir kök olup, öncül sesleri *a-u*, eylem eki *mak*'tır. Bu kökte daralma, sıkışma, katılaşma, ölme, bunalma, burkulma, dönme, yuvarlaklaşma, yorulma, şişme, tıkanma, bastırma, çıldırma, durma, yavaşlama, savaşma, vurma, kırma, dağıtma, genişleme bg. anlamlar saklıdır. *boğ* kökünün *ğ* sesi ile *k* arasında dönüşme vardır, bu nedenle *boğ/bok* kökensel özdeşliği içerir.

bok—,
bk. *boğ*.

bol—,
bu kök Asya Türkçesinde *olmak* anlamına gelen *bolmak*'la özdeştir, Anadolu Türkçesinde *b* sesi düşmüştür. Nitekim eski kaynaklarda *bolmak-olmak* özdeşliği açıktır. Ancak, bugün, *b* sesinin hangi dönemde, hangi koşullar altında düştüğünü saptamak güçtür. Bu kökün öncül sesleri de açık değildir, köke doğrudan doğruya gelen bir sesli (a-u-ı-e-ö-o-ü) görülmedi, yalnızca *la-lu* eklerini aldığı biliniyor (bol-la-ş-mak, bol-luk bg.).

boş—,
yansıma ses izlenimi veren bir köktür, öncül sesi *a*'dır, eylem eki *mak* olmakla birlikte başka bir sesten sonra gelir (boş-a-mak, boş-a-l-mak bg.). Bu kökün içerdiği anlamlar şöyledir: sığlaşmak, anlamsızlık, gereksiz, geçersiz, güçsüz, önemsiz, tutarsız, dayanaksız, dengesiz, emeksiz, dışa taşma, içerikten yoksun kalma, dolu olmama bg.

boy—,
büyüme eylemiyle bağlantılı bir köktür, ağız ayrılıkları nedeniyle değişikliğe uğramış, kökensel anlamından uzaklaşmıştır. Asya Türkçesinde *d* sesiyle yakınlığı vardır (*d/y, y/d* dönüşmesi) ancak sürekli gelişim göstererek anlam genişlemesine pek uğramamıştır. Başlıca sesleri *a-u*, eylem eki ise *mak*'tır. Bu kökün *o* sesi *u* ile dönüşümlüdür.

boz—,
anlam genişlemesiyle içeriği varsıllaşmış bir köktür, öncül sesleri *a-u*, eylem eki *mak*'tır. Bu kök çözülme, dağılma, yıkılma, çökme, değişme, yozlaşma, dengesizlik, geçersizlik, bölünme, ufalma, küçülme, kopma, anlayışsızlık, tutarsızlık, düzensizlik bg. anlamlar içerdiği gibi, sararıp solma, boyasını değiştirme karşılığı da söylenir.

böc—,
bk. *böğ*.

böd—,
bk. *böğ*.

böğ—,
yansıma ses niteliği taşıyan, anlam genişlemesine uğrayarak gelişen işlek bir köktür. Bu kökte k-g-ğ-d-c seslerinde ağız ayrılıklarına dayanan sürek-

li dönüşme vardır. Bu kök, değişkenliği nedeniyle, özellikle Anadolu halk ağzında işlerliği oranında üretkendir. Kökün aldığı öncül sesler *e-i-ö-ü*, eylem eki *mek*'tir. Anlam içeriği şöyledir: bağırmak, korkmak, çekinmek, kaçınmak, sakınmak, üzülmek, sıkılmak, daralmak, korkutmak, ürkmek, uzaklaşmak, alay etmek, gülmek, saygısızlık etmek, yermek, yenilgiye uğratmak, dövmek, aramak (hayvanlarda yavrusunu istemek), izlemek (hayvanlarda yavrusunu aramak) bg.

bör—,

Asya Türkçesinde *kurt* anlamında söylenen *böri* sözcüğünden öte bir türevi görülmedi. Anadolu Türkçesinde *börek* varsa da *bükmek* eylemiyle ilgilidir. Bu kökün öncül sesleri e-ö-i'dir.

buç—,

bu kök *biç* (biçmek) ile bağlantılı olup ağız ayrılığı nedeniyle, *buç* biçimine girmiştir. Bunun en bilinen örneği *buçuk*'tur, bu sözcük de *biçmek*' ten türetilmiştir. Anlam genişlemesine uğrayan *buç* kökü uç, bitim yeri, bölme, ayırma bg. karşılıkları içeren sözcüklerin kaynağıdır.

bud—,

Asya Türkçesinde *but* köküyle bağlantılıdır (*t/d* dönüşmesi). Bu kökün öncül sesleri *u-a*, eylem eki *mak*'tır (bud-u-n, bud-a-mak). Kökte anlam genişlemesini sağlayan öncül ses *a*'dır. Anlam içeriği: kesmek, ayırmak, kırmak, dökmek, vurmak, yenmek, ezmek, dövmek, uzaklaştırmak, korkutmak, kaçırmak, yalnız bırakmak bg.

buğ—,

uçma, yayılma, yükselme (aşırı ısı nedeniyle), kabarma, dağılma gibi anlamlar içerir, öncül sesi *u*'dur, eylem eki *u* sesine gelen ikinci eklerle oluşur *(buğ-u-lan-mak)*.

buk—,

bu kök Asya Türkçesinde *bük* karşılığı geçerliydi (Kâş.), Anadolu Türkçesinde *u/ü* dönüşmesiyle anlam değiştirdi. Asya Türkçesinde katılaşma, kalınlaşma, yoğunlaşma, bağlama, egemenlik altına alma bg. anlam içeren sözcüklerin kaynağıdır, öncül eki *a*'dır.

bul—,

işlek bir kök olup, öncül sesleri *a-u*, eylem eki *mak*'tır, anlam genişlemesi köke getirilen eklerle sağlanır. Bu kökün içerdiği anlamlar: açıklığa kavuşturmak, gündeme getirmek, yapmak, yaratmak, varolmak, bir yerde durmak, ortaya konmak, geliştirmek, üretmek bg.

bum—,

yansıma ses olup, gürültü anlamını içerir, işlerliği yoktur.

bun—,

işlek olmayan, yalnızca belirtme bildiren bir kök olup, *munğ* (moğ.)dan ağız ayrılığı sonucu türemiştir, Asya Türkçesinde *bun* diye bir kök bilinmiyor.

bur—,
işlek bir kök olup, öncül sesleri *a-u*, eylem eki *mak*'tır. Kökün içerdiği anlamlar: döndürmek, devindirmek, çevirmek, delmek, kırmak, yarmak, açmak, ezmek, uyarmak, dövmek, korkutmak, sindirmek, yenilgiye uğratmak, üzülmek, sıkışmak, katılaşmak, güçsüzlük, beceriksizlik, verimsizlik, gevşeklik bg.

buş—,
Asya Türkçesinde geçerlidir, Anadolu Türkçesinde pek işlek değildir, öncül sesi *u*, eylem eki *mak*'tır (Kâş.). Bu kök genellikle üzülmek, sıkılmak, gücenmek, bunalmak bg. anlamlar içerir.

but—,
bk. *bud*. Bu kök *d/t*, *t/d* dönüşmesiyle gelişmiştir.

buv—,
yansıma sestir, *y/v* dönüşmesiyle donmak, buzlaşmak, katılaşmak bg. anlamlar içerirse de özgün bir kök değildir (bk. *buy*).

buy—,
y/z, *z/y* dönüşmesiyle oluşmuş bir köktür, donmak, buzlaşmak, katılaşmak, üşenmek, çekinmek bg. anlamlar içerir. Bu kökün öncül sesi *u*, eylem eki *mak*'tır. Anadolu Türkçesinde görevlendirmek, işe koşmak, yönlendirmek, ödev vermek, yükümlülük altına sokmak, bağımlı kılmak bg. anlamları kapsar.

buz—,
katılaşma, donma, yoğunlaşma, kaçınma, çekinme, üşenme bg. anlamlar içeren bir köktür. Bu kökün öncül sesi *u*, eylem eki *la* ile birleşen *mak*'tır.

büd—,
Asya Türkçesinde geçerlidir (Kâş.), öncül sesi *ü*, eylem eki *mek*'tir. Bu kökte oynamak, devinmek, kımıldamak anlamları saklıdır.

büg—,
bu kök *k*, *ğ*, *y* sesleriyle dönüşümlüdür, öncül sesi *ü*, eylem eki *mek*'tir; eğmek, kırmak, kendine çekmek, bağlamak, ürkütmek, korkutmak, sindirmek, azdırmak, çekinmek, büyümek, güçlenmek bg. anlamlar içerir (ağız ayrılıkları nedeniyle).

büğ—,
bk. *büğ*, *bük*.

bük—,
eski bir kök olup g/ğ/y sesleriyle dönüşmeye uğramıştır, öncül sesi *ü*, eylem eki *mek*'tir. Bu kökün içerdiği anlamlar: eğmek, kırmak, değiştirmek, döndürmek, yenilgiye uğratmak, katlamak, yere yatırmak, dağıtmak,

bölümlere ayırmak, saptırmak, kıvırmak, üstüste yığmak, kırıştırmak, sarsmak bg.

bür—,
öncül sesi *ü*, eylem eki *mek*'tir, içerdiği anlamlar: kaplamak, örtmek, sarmak, yayılmak, önlemek, serpmek *(bürkirmek)*.

büs—,
pekiştirme önekidir, üretici bir kök niteliği taşımaz, kimi ağızlarda *z* sesiyle dönüşme gösterir.

büş—,
yansıma ses olup kök niteliği taşımaz, kimi ağızlarda *s* sesiyle dönüşür.

büt—,
aldığı eklerle anlam genişlemesine uğrayıp işlerlik kazanan verimli bir köktür, öncül sesi *ü*, eylem eki *ü* sesiyle birleşen *mek*'tir. Bu kökte büyüme, gelişme, yükselme, olgunlaşma, yücelme, yayılma, genişleme, etkinlik, egemenlik, ergenlik, eksiklikten arınma, sağlamlık, güçlülük bg. anlam içeren bir özellik vardır.

büv—,
yansıma sestir, kök anlamı taşımaz.

büy—,
boy, *böy* kökleriyle dönüşme gösteren (ü/o, ü/ö) verimli, işlek bir köktür. Bu kökün öncül sesi *ü*, eylem eki *mek*'tir. Bu kök *g-ğ* sesleriyle dönüşünce etkileme anlamı kazanır (büyülemek, büyücülük bg.), içerdiği anlamlar ağız ayrılıklarına göre türlenir: etkileme, gelişme, genişleme, olgunlaşma, güçlenme, uzama, yayılma, erginlik, yücelik, ululuk, saygı, sevgi, ağırbaşlılık, egemenlik bg. anlamlar içeren sözcükleri oluşturur.

büz—,
ağız ayrılıklarına göre anlam genişlemesine uğrayan kökün öncül sesleri *ü-e*, eylem eki *mek*'tir. İçerdiği anlamlar: kasılma, daralma, sıkışma, katılaşma, kırılma, kırışma, çekinme, kaçınma, üşenme, üşüme, beceriksizlik, ufalma, küçülme bg.

C

c—,

Türk dilinde bu sesle başlayan bütün sözcükler yansımadır. Bu ses yalnızca sözcüklerin ortasında bulunur, bağımsız bir sözcük, özgün bir anlam oluşturmaz.

c sesi, genellikle halk ağzında, *ç* sesine dönüşerek sözcük üretmeye yarar. Bu sesten türeyen, kimi pekiştirme öneki durumunda olan sesler: cab-cac-caf-cak-cap-car-cas-cav-caz/cev-cık-cılk-cıv-cız/cır-cob-cub bg.

Anadolu Türkçesinde, özellikle Arapça-Farsçanın etkisiyle halk diline bile sokulan kimi yabancı sözcükler, halk ağzında ses değişikliğine uğrayarak yeni bir biçim kazanmıştır. Türk dilinin ses uyuma göre düzenlenen bu biçim kimi Türkçe sözcüklerin yabancı kökenli, kimi yabancı sözcüklerin de Türkçe kökenli sanılmasına, dahası sayılmasına yolaçmıştır. Bu *c* sesinin Türkçeye girmesinde başlıca etken Arapça-Farsça olsa gerek. Ağız ayrılıkları nedeniyle a-ı-o-u-ü seslileri alan *c*, özellikle Anadolu halk ağzında yaygındır. Bu yaygınlık, kimi dilcileri yanıltarak, Türkçede *c* ile başlayan köklerin de bulunabileceği savına yolaçmıştır.

cab—,

çub ile birlikte söylenir, suya, derine batarken çıkan sesi yansıtır: *cab-cub.*

cav—,

yansıma sestir, havaya atılan bir nesnenin çıkardığı sesi yansıtır: *cav-lamak.*

caz—,

yansıma sestir, özellikle ocakta yanmayı, yanan bir nesneden çıkan sesi bildirir: yağ tavada *cazzz* etti *(cızz* da denir). *caz-lamak.*

cıv—,

özellikle kuş seslerini yansıtır: *cıv-ı-l-damak*, cıvıltı, cıvıldaşmak. Bu kök civcivlerin çıkardığı seslerin havaya sıkılan kurşun sesini de yansıtır.

cız—,

yanan bir nesneden çıkan sesi yansıtır. Ayrıca üzücü bir olay karşısında duyulan acıyı dilegetirir (yüreği cızzz etti). İşten kaçmak anlamında da söylenir *(cız-lamak).*

coz—,

ocağa dökülen sıvının çıkardığı sesi bildirir *(cozz, coz-lamak).* Bu ses kimi ağızlarda cıv, civ ile benzerlik gösterir. İşten kaçınmak için gereksiz yere gürültü patırtı yapmak, anlamsız konuşmak.

cuz—,
coz ile özdeştir.

cüv—,
boşluğa atılan bir nesnenin çıkardığı sesi yansıtır: kurşun *cüvv* etti.

cüy—,
cüz ile özdeştir.

cüz—,
cuz ile özdeştir (cuzz-cüzzz bg.).

Ç

ç—,

Türkçenin ses uyumuna göre yapısal niteliği aldığı eklerle belirlenen kök başlangıcıdır. Ağız ayrılıkları nedeniyle ş, g, k c seslerine de dönüştüğü görülmektedir. Bu ses, dilimizin sekiz kalın seslisini birinci ek olarak almaktadır.

ç sesine eklenerek sözcük oluşturan seslilerde, özellikle, *o/u, u/o, ü/ö, ö/ü* arasında sürekli dönüşme vardır. Bu dönüşmenin başlangıcında hangi sesin bulunduğunu, kimi sözcüklerde, saptamak güçtür. Elimizde bulunan yazılı kaynakların en eskisinin sekizinci yüzyıldan kalması bu güçlüğü daha da arttırmaktadır. Öte yandan bu sözcüklerin, başka ulusların yazılarıyla aktarılması da ayrı bir dil sorunudur.

ça—,

tr. *ça* (durum bildiren, benzerlik gösteren ek, bk. *çe).* Bu ek de Türkçedir, fars. ile ses benzerliği vardır, anlam özdeşliği yoktur. Kâş. bunun «benzetme eki» olduğunu söylüyorsa da, günümüz Türkçesinde yer bildirmeye yarıyor: uzak-ça/uzakça (uzak yer, biraz uzakta olan).

ça ekinin başka bir özelliği de *ilgi* anlamını içermesinde görülür; sözgelişi bir işin kimin eliyle yapıldığını bildirir: «Bu yapı duvarcı Osman Toprak-ça yapılmıştır» (bu yapı Osman Toprak eliyle, onun *tarafından* yapılmıştır), böylece *ça-ca-çe-ce* ekleri ar. *taraf* sözcüğüne dayanılarak *tarafından* karşılığı söylenir olmuştur. Bu eklerin hangi çağda oluştuğunu söylemek, saptamak kolay değildir, bütün savlar (bu konuda) bir varsayım olmaktan öteye geçemez.

çab—,

yansıma sesten oluşan bir köktür, öncül sesi *a,* eylem eki ise bu *a*'ya takılan seslerle uyum sağlayan *mak*'tır. Bu kök genellikle devinme, kımıldama, çalışma bg. anlamlar içeren sözcüklerin kaynağıdır, anlam genişlemesi ağız ayrılıklarına, alınan eklere dayanır.

çaç—,

yansıma sestir, kimi sözcüklerin önüne gelerek (ağız ayrılıkları nedeniyle) pekiştirme öneki görevini sürdürür. Yine ağız ayrılıkları nedeniyle *şa, şaş* biçiminde söylenir (özellikle Doğu Karadeniz yörelerinde).

çad—,

bu kök ağız ayrılıkları nedeniyle *çat*'ın başka bir söylenişidir; özellikle *t/d* dönüşmesi sonucu ortaya çıkmıştır. Öncül sesleri *ı-a,* eylem eki *mak*' tır. Anlam içeriği: öfkelendirmek, kızdırmak, bağırtmak, arabozuculuk etmek *(cad* ile özdeşlik).

çaf—,

cav kökünün başka bir söylenişidir (*v/f* dönüşmesi), özgün bir anlam içeriği görülmemişse de *çaf çaf* bg. yansıma ses özelliği de taşır (gevezelik bildirir).

çag—,

çak (kökünün başka bir söylenişidir *(k/g* dönüşmesi). Bu kök, ayrıca *çağ* ile de dönüşümlüdür (bk. *çak, çağ).*

çağ—,

yansıma sesten oluşan bir köktür. Bu kökte yüksek ses çıkarma, baskın gelme, ürkütme, taşma, sular için akma, yüksekten dökülme, aşırılığa varma, coşku, fışkırma gibi anlamlar saklıdır. Sözcükler, bu köke getirilen eklerle üretilir. Bu ekler de hep *a-ı* sesleriyle bağlantılı olabilir: çağ-la-mak /çağlamak), çağ-ı-l-tı (çağıltı) gibi. Anlam genişlemesi köke getirilen ardarda dizilen eklerle sağlanır: çağırmak, çağrışım, çağrışmak gibi. Öte yandan çağ-la-yan (çağlayan). Öncül sesleri *a-ı,* eylem eki *mak*'tır.

çak—,

yansıma sesten oluşmuş bir köktür, anlam genişlemesi aldığı eklere dayanır. Köke gelebilen öncül ekler *a-ı* sesleriyle başlar, ağız ayrılıkları nedeniyle beliren ses değişmeleri yeni bir kök oluşturma anlamına gelmez.

Öncül sesler *çak-ar/çakar, çak-ış/çakış* örneklerinde görülür. Hangi sessiz harf gelirse gelsin *a* ya da *ı* ile başlaması gerekir (sözgelişi: çakör, çakür, çakor gibi sesleri veren ekler bu kökle bağdaşmaz). Kökün eylem eki *mak*'tır *(çakmak* gibi).

çal—,

Türk dilinin devinim bildiren köklerinden biridir. Bu kökün başlıca özelliği durağan durumlarla ilgisiz kalışıdır. Kökün aldığı eklerle kazandığı anlamlar şöyledir: sallamak, kımıldatmak, yerinden oynatmak, alıp götürmek, kaçırmak, eğlenmek, aşırılığa kaçmak, sevinmek.

çal köküdden sözcük üretilirken, genellikle *a-ı* sesleriyle bağlantılı ekler kullanılır. Bu kökte anlam genişlemesiyle söylenti, öykü, dinleme, duyma, kandırma gibi durumlar görülür. Öte yandan, yine bu kökte, gösteriş anlamını içeren sözcükler de bulunabilir (çalım, çalımlı, çalım satmak bg.). Bu kök, en eski Türkçe kaynaklarda vardır. Kökün eylem eki *mak*'tır.

çan—,

es. tr. *çang* biçiminde söylenen yansıma ses. Öncül sesi *a,* eylem eki *mak*' tır, aldığı eklerle anlam genişlemesi gösterir. Bu kök yüksek ses çıkarmak, gereksiz yere sözler söylemek, ağız kalabalığı etmek, ortalığı karıştırmak, gürültü koparmak bg. anlamları içeren sözcüklerin üretiminde kullanılır.

çap—,

yansıma sestir, öncül eki *a,* kimi ağızlarda *ı-u,* eylem eki ise *mak*'tır. Bu kök vurmak, kırmak, çalmak, alıp götürmek, saptırmak, azdırmak, şaşırtmak, kazmak, eşmek, ölçmek bg. anlamları içerir.

çar—,
yansıma sesten oluşan bir köktür, öncül sesi *a*, eylem eki *mak*'tır. Bu köke getirilen eklerle anlam genişlemesi sağlanma yanında yeni sözcükler üretme olanağı da bulunmaktadır.

ças—,
yansıma sestir, kimi olaylarda doğal sesleri öykünülerek anlatım kolaylığı bulunur: ças-çavlak (cas-cavlak).

çaş—,
yansıma sestir, yeni sözcük üretmede kullanılır, özellikle şaşırtma, saptırma anlamını içeren sözcükler oluşturur. Bu kökün öncül sesi, ağız ayrılıklarına göre, *ı-u*, kimi yerde *a*'dır. Bu kökün yine değişik ağızlarda, özellikle Kuzey Türkçesinde, eylem eki *mak* diye görülüyor.

çat—,
yansıma sesten kurulu işlek bir köktür. Bu kökün öncül sesleri *a-ı* ise de kimi ağızlarda *u*'nun da işlerliği biliniyor. Kökün içerdiği anlamlar: vurma, gürültü, sataşma, dövme, ezme, saptırma, birleşme, buluşma, kavuşma, birbirine dolanma, yarılma, kopma, ayrılma, çökme, dağılma, bölünme, çözülme, sayrılanma, öfkelenme bg.

çav—,
yansıma sestir, *ğ* sesiyle dönüşme gösterir. Öncül sesi *u*, eylem eki *mak*'tır. İçerdiği anlamlar: bildirme, devinme, ulaştırma, iletme, çağırma, götürme bg.

çay—,
yansıma sesten oluşmuş bir köktür, *ğ* sesiyle dönüşür *(y/ğ, ğ/y)*, öncül sesi *ı*, kimi ağızlarda *a*'dır. Anlam içeriği: akma, yüksekten dökülme, yüksek ses çıkarma, hızla devinme, genişleme, yayılma, yakınma, sapma, dönme bg.

çaz—,
yansıma sestir, özgün bir anlam içeriği yoktur, genellikle gevezelik anlamını içeren sözcüklerle birlikte söylenir, belli bir öncül eki yoksa da önüne geldiği sözcüğün ses uyumuna bağlanır.

çe—,
benzetme ekidir, genellikle sözcüklerin sonuna gelerek anlam genişlemesi sağlar.

çeb—,
yansıma sestir, *çep* biçiminde de söylenir (*b/p* dönüşmesi), öncül sesi yoktur, eylem eki *mek*'tir.

çeğ—,
yansıma sestir, öncül sesi *e*, eylem eki *mek*'tir.

çek—,
Türkçenin işlek köklerinden biridir, öncül sesleri *e-i*, kimi ağızlarda *ü*, eylem eki *mek*'tir. Anlam içeriği: sürüme, ardınca götürme, katlanma, dayanma, üzülme, sıkılma, gücenme, bırakma, sapma, ayrılma, oyma, işleme, süsleme, uzatma, örme, çizme, yarma, dilme, bölme, belirleme bg.

çel—,
genellikle saptırma, kandırma anlamlarını içeren bir köktür, öncül sesi *i*, kimi ağızlarda *e*, eylem eki *mek*'tir.

çem—,
pekiştirme önekidir, özgün bir anlam içeriği yoktur.

çen—,
aldığı ekle (çen-t) kesme, yarma, dilme, çizme, belirleme bg. anlamlar içerir, öncül sesi (aldığı eke göre) *e-i*, eylem eki ise *mek*'tir.

çep—,
bk. *çeb*. Çevirme, sarma, kuşatma, dolanma bg. anlamları içeren bir önek niteliği de taşır (çep-çevre, çepe-çevre).

çer—,
Türkçeye moğ.'dan geçerek yayılan, ağız ayrılıklarına göre anlam kazanan bir kök sayılırsa da halk ağzında türevleri vardır, yansıma ses özelliği de gösterir.

çes—,
yansıma sestir, kimi ağızlarda pekiştirme öneki niteliğindedir.

çeş—,
yansıma sestir, kimi ağızlarda pekiştirme öneki niteliğindedir.

çet—,
yansıma sestir, *mek* eylem ekiyle sözcük üretmeye yarar. Anlam içeriği: belirlemek, çizgi çekmek, uyarmak, söz dokundurmak bg. Bu kökte, yansıma olmasına karşın, öncül sesler *e-i*, kimi ağızlarda *ü*'dür.

çev—,
çevirme, çevreyi dolanma, kuşatma, sarma, devinme, gezme, döndürme, engelleme bg. anlamları içeren sözcüklerin kaynağıdır. Bu kök *çeğ* biçiminde de söylenir (*v*/*ğ*, *ğ*/*v* dönüşmesi).

çey—,
çeğ-çev biçiminde de söylenen bir köktür, işlek değildir, ağız ayrılıkları nedeniyle değişik anlamlarda söylenir.

çez—,
yansıma sestir, genellikle pekiştirme öneki niteliğindedir, *çiz* köküyle dönüşme gösterir (*i/e* dönüşmesi).

çıb—,
yansıma sestir, çokluk *çıp* biçiminde söylenir (bk. *çıp).* Bu kök öncül ses olarak *ı*, kimi ağızlarda *a* alır, eylem eki *mak*'tır. Anlam içeriği: yavaşça vurmak, dövmek, kovmak, uzaklaştırmak, yıldırmak, kaçırmak, ürkütmek, üstesinden gelmek bg.

çığ—,
bağırma, çağırma, seslenme, yığılma, yoğunlaşma, toplanma, yuvarlaklaşma bg. anlamlar içeren bir köktür, öncül sesi *ı*, eylem eki *mak*'tır.

çık—,
Türkçenin üretken köklerinden biridir, öncül sesleri *ı-a*, eylem eki *mak*'tır. Anlam içeriği: yığılma, yuvarlaklaşma, uzaklaşma, ayrılma, bırakma, kaçınma, gitme, saldırma, vurma, kovma, incitme, gücendirme, boşaltma, koparma, sapma, bozulma, dağılma, taşıma, dökülme, akma, yuvarlanma, kayma bg. Bu kökte *k/ğ* dönüşmesi vardır.

çıl—,
Asya Türkçesinde (Kâş.) geçen bir kök olmasına karşın yansıma ses niteliği de taşımaktadır. Kâş. sözlüğünde bu kökten türemiş sözcükler *ıslaklık* anlamını içermektedir. Öte yandan *çıldamak* sözcüğü *çıldır çıldır etmek* diye açıklandığına göre (Kâş.) *çıl* kökünün yansıma ses olduğu savı geçerlik kazanıyor. Anadolu Türkçesinde *çıl* kökü yansıma ses ağırlığı taşır. Bu kökün öncül sesleri *ı-a*, eylem eki ise *mak*'tır.

çım—,
bk. *çim.*

çın—,
yansıma sestir, *la-mak* ekleriyle anlam genişlemesine uğrayıp, eylem oluşturur.

çıp—,
yansıma sestir, *çıb*'ın başka bir söylenişidir (bk. *çıb).*

çır—,
yansıma sestir, aldığı eklerle eylem oluşturan bir sözcük niteliği kazanmıştır, eylem eki *mak*'tır. Anlam içeriği: ses çıkarmak, ölçmek, iki nesneyi birbirine vurmak, çalmak, çizmek, düzenlemek, yönlendirmek bg.

Ayrıca: debelenmek, didinmek, didişmek, üzülmek, döğünmek.

çıs—,
yansıma sestir.

çış—,
yansıma sestir.

çıt—,
yansıma sestir.

Bu yansıma sesler, kimi halk ağızlarında *ı-a* öncül seslerini, *mak* eylem ekini alarak özgün kökler gibi çekime uğratılır, ancak anlam içeriği kesin bir açıklık kazanmaz.

çıv—,
yansıma sestir.

çıy—,
yansıma sestir, aldığı *lat-mak* ekleriyle ıslatmak anlamını içerir.

çız—,
yansıma sestir.

çiğ—,
yansıma ses izlenimi uyandırmasına karşın işlek bir köktür. Bu kökün öncül sesi *e*, eylem eki *mek*'tir. Anlam içeriği: ezmek, basmak, iki nesne arasında sıkıştırmak, yenmek, dövmek, vurmak, öldürmek, yutmak, yetersizlik, kabalık, saygısızlık, eğitimsizlik, bilgigsizlik, görgüsüzlük bg.

çil—,
Asya Türkçesinde (Kâş.) dövme sonucu yüzde kalan izleri bildiren bir sözcük niteliğindedir, türevleri arasında başlıcaları *çillemek, çillenmek* bg. Bu kökün eylem eki *mek*'tir, ancak işlek değildir, yansıma ses izlenimini de vermektedir.

çim—,
pek verimli bir kök sayılmasa da değişik anlamlar içeren türevleri vardır. Bu kökün öncül sesi yok, eylem eki *mek*'tir. Anlam içeriği: yüzmek, devinmek, salınmak, tırnaklarını batırıp acıtmak, öfkelendirmek, uyarmak bg. (Bu kök *çım* biçiminde de söylenirse de, doğrusu budur).

çiş—,
yansıma sestir.

çit—,
yansıma sestir, öncül sesi *i*, eylem eki *le-mek*'tir. Anlam içeriği: birbirine sürtmek, ses çıkarmak, oğmak bg.

çiv—,
eski bir köktür, öncül sesi *i*, eylem eki *mek*'tir. Anlam içeriği: delmek, kesmek, batırmak, içine sokmak, gömmek, incitmek, dokundurmak (söz dokundurmak), kınamak, gücendirmek, yermek, kötülemek, karşı çıkmak bg.

çiy—,
yansıma sestir, bk. *çiğ*. Bu kökün anlam genişlemesine uğramasıyla birtakım sözcüklerin üretiminde kullanıldığı biliniyor. Nitekim ince kırağıya da *çiy* denir. Bu kökün eylem eki *mek*'tir, ancak yaygın değildir.

çiz—,
işlek bir köktür, öncül sesi *i*, eylem eki *mek*'tir. Anlam içeriği: belirlemek, im koymak, çizgi çekmek, izlemek, yönlendirmek, yönelmek, belli bir aşamada bulunmak, çevresini kuşatmak, çevirmek, karalamak, yürürlükten kaldırmak, geri çevirmek, geçersiz kılmak bg.

çoğ—,
artma, büyüme eylemini içeren bir köktür. Bu kökün öncül sesleri *a-u*, eylem eki *mak*'tır, anlam genişlemesi aldığı eklerle sağlanır. Ağız ayrılıkları nedeniyle, bu kökte *k-g-ğ-y* seslerini kapsayan anlam genişlemesi süregitmiştir. Anlam içeriği: büyüme, genişleme, artma, yükselme, ağırlaşma bg.

çok—,
değişik Türk ağızlarında *g-ğ-y-h* sesleriyle dönüşme gösteren *k* sesi yüzünden anlam genişlemesine, anlam kaymasına uğramış bir köktür. Bu kökün öncül sesi *a*, eylem eki *mak*'tır. Anlam içeriği *çoğ* köküyle özdeştir (bk. *çoğ*).

çol—,
üretken bir kök değilse de eskidir, genellikle gövdesel eylemlerde örgen eksikliğine değgin sapmalar' bildirir (*çolaklık*, *topallık* bg.). Bu kökün öncül sesi *a*, eylem eki *mak*'tır (işlek değildir). Bu kökün anlam içeriği: aksamak, sapmak, yanılmak, ayrılmak, yanlamak, dengesizlik bg.

çög—,
bk. *çök*.

çöğ—,
bk. *çök*.

çök—,
işlek bir köktür, öncül sesleri *e-ü*, eylem eki *mek*'tir. Ağız ayrılıkları nedeniyle anlam genişlemesine uğramış verimli bir köktür. Anlam içeriği: yıkılma, dağılma, bozulma, değişme, sarsılma, bunalma, geçersiz kalma, yürürlükten kalkma, değerden düşme, gücü azalma, batma, dibe inme, azalma, unutulma, bırakma-bırakılma, çözülme bg.

çöm—,
dibe dalma anlamı içeren, ağız ayrılıkları nedeniyle anlam genişlemesine uğrayan eski bir köktür, öncül sesi *e*, eylem eki *mek*'tir. Bu kök çökme, batma, dibe inme, oturma, gömme, değinme, yüzme, yenilgiye uğrama, boyun eğme bg. anlamlar içerir.

çön—,

Anadolu halk ağzında geçerli bir köktür, Asya Türkçesinde yoktur. Bu kökün içerdiği anlam bütünü şöyledir: ağaç oyup kaşık yapma, gövdece gelişememe, ufak tefek kalma, yorulma, akıtma, atma, fırlatma, beceriksizlik, dibe inmek, batmak, kabalık, çalılık bg. (SDD). Bu kökün öncül sesleri *e-ü*, eylem eki *mek*'tir.

çör—,

ağız ayrılıkları nedeniyle değişikliğe uğramış, kaynağı kolayca saptanamayan bir köktür, *çer* köküyle benzerlik gösterir, moğ. olma olasılığı da vardır. Öncül sesi *e*, eylem eki *le-mek*'tir (çörek-le-mek). Anlam içeriği: yuvarlaklaşmak, kendi çevresinde dönmek, kendi çevresinde kıvrılmak, dibe çökmek, tabana yerleşmek bg.

Bu *çör* kökü, Anadolu halk ağzında yaygın olduğu ölçüde verimli, işlektir. Yine halk ağzında öncül eki *ü*'dür. Köke getirilen ekler de değişiktir, anlam genişlemesi bu eklerle sağlanmıştır. Burada *çör* yorulma, tükenme, gelişememe, çekip sürükleme, su oluğu bg. anlamlar içermekte, kimi yerde fars. *şûr* ile benzerlik göstermektedir (kimi sözcüklerde, SDD).

çöş—,

yansıma sestir, işlek değildir.

çöt—,

yansıma sestir, Anadolu halk ağzında işlek bir köktür, öncül sesleri *e-ü*, eylem eki *mek*'tir. Anlam içeriği: gövdesel gelişememe, sağlıklı kalma, ocakta dağlama, birlikte bulunma, yumrulaşmak, balık avlamak, dalları budamak bg. (SDD).

çöv—,

Anadolu halk ağzında yaygın bir köktür, öncül sesleri *e-ü*, eylem eki *mek*'tir. Anlam içeriği: işemek, ivedilemek, sıçramak, fırlatmak, kaymak, dengesizleşmek, sarsılmak, akmak, dökülmek, başını yukarı kaldırmak bg. (SDD).

çöy—,

Anadolu halk ağzında geçerli bir köktür, öncül sesi *ü*, eylem eki *mek*'tir. Bu kökün ağız ayrılıkları nedeniyle ses değişikliği sonucu oluştuğu anlaşılıyor. Kökün anlam içeriği: eğilmek, yanlamak, uyuşmak (el ayak uyuşuk olmak), oymak (ağacı oyup kap yapmak), devrilmek, başarısızlık bg. (SDD).

çöz—

Anadolu Türkçesinin işlek, verimli köklerinden biridir, Kâş. sözlüğünde yoktur. Bu kökün öncül sesi *ü*, kimi yerde *e*, eylem eki *mek*'tir. Anlam içeriği: açıklamak, ayırmak, boşalmak, bağımsız kalmak, bağdan kurtulmak, bölünmek, bir sorunu açıklığa kavuşturmak, güçlüğü gidermek, uzlaşmak, barışmak, anlaşmak, erimek, dağılmak, gücü azalmak, tutarsızlaşmak, gücenmek-bozuşmak, ilgiyi kesmek, uzaklaşmak, akmak, gevşemek, yumuşamak bg.

çub—,
yansıma sestir, işlek değildir, kimi sözcüklerin önüne getirilerek pekiştirme eki işlevini görür, Kâş. sözlüğünde *çubartmak* (çıplak bırakmak) biçiminde geçen sözcüğün köküdür. Anadolu halk ağzında *b/ğ* dönüşmesi gösterir. Yine Anadolu halk dilinde *k/ğ* dönüşmesiye ilgili görülür. Farsça *çûb* ile ilgisi yoktur.

çuğ—,
k/ğ dönüşmesiyle ortaya çıkan bir köktür, Anadolu halk ağzında işlektir, öncül sesi *u*'dur eylem eki görülmemiştir. Anlam içeriği: buğday sapı yığını, kişinin gövdesi, yığın, asarak öldürmek, sallanmak, somurtmak, yüzünü asmak (SDD).

çuk—,
eski bir köktür, *g/ğ* sesleriyle dönüşme gösterir, kimi ağızlarda *y* ile dönüşür. Bu kökün öncül sesi *u*, eylem eki *mak*'tır. Anlam içeriği: kazmak, delmek, eşmek, oymak, dibe inmek, batmak, anlayışsız olmak, kaçınmak, uzaklaşmak, içi boşalmak, kendinden geçmek, sarsılmak, saygısızlık, alçaklık (kişilerde ıra bakımından), yozlaşma, sapmak, eğilmek, azmak, uzaklaşmak, görünmez olmak, tuzak, sinmek bg.

çul—,
yansıma sestir, işlek-üretken değildir, kimi ağızlarda ar. *cull* (çul) ile karıştırılmıştır. Bu kök Kâş.'da birkaç sözcükte geçer, Anadolu halk ağzında daha yaygındır. *çul* kökünün öncül sesi *u*'dur, anlam içeriği: bir kuş adı, örtme, gizlenme, saldırma, sığınma, kaçınma (bu anlamlarda ar. *cull* ile karışma vardır).

çum—,
yansıma sestir, işlek-verimli bir kök değildir, kimi sözcüklerin önüne gelerek pekiştirme öneki niteliğine bürünür.

çun—,
yansıma sestir, belli bir anlam içeriği yoktur, genellikle gürültü, patırtı, yüksek sesle konuşma karşılığı söylenir (çan çun etmek, çun çun edip durmak bg.). Kâş. sözlüğünde *çunmak* (yıkanmak, yunmak biçiminde geçerse de *y/ç* dönüşmesinden öte anlamı yoktur). Anadolu halk ağzında toplanmak, imrenmek bg. sözcüklerin köküdür (SDD).

çup—,
yansıma sestir, işlerliği, anlam içeriği yoktur, kimi sözcüklerin önüne gelerek pekiştirme öneki olarak kullanılır.

çur—,
yansıma sestir, işlek değildir, kimi sözcüklerin önüne getirilerek pekiştirme öneki olarak kullanılır.

çus—,
yansıma sestir, Anadolu halk ağzında alaya alma, yerme anlamında söylenir, özellikle hayvanın (eşeğin) bağırmasıyla ilgili görülür.

çuş—,
yansıma sestir, birisini eşeğe, ata benzetme amacıyla söylenir, *mak* eylem ekini de alabilir (... ne çuşup durursun, çuşmak sana yakışır mı? / ne anırıp, eşek gibi bağırıp durursun, bu sana yakışık mı?).

çut—,
yansıma sestir, pekiştirme öneki olarak da kullanılır.

çuv—,
k/ç, g/ç, y/ç dönüşmelerine uğramış bir köktür, Anadolu halk ağzında *çuvaş* (güneş) sözcüğünde geçer, *çuvaşlanmak* (güneşlenmek) eylemini içerir (SDD).

çuy—,
kaçma, ürkme bildiren yansıma sestir, işlekliği görülmemiştir.

çuz—,
yansıma sestir, işlekliği sözkonusu değildir.

çü—,
bir ek niteliğindedir, Anadolu halk ağzında, aldığı ç-k-l-m-n-r-ş-v-y bg. seslerle değişik anlamlar oluşturur. Öncül sesi *ü*'dür. Halk ağzında yaygın bir değişme-dönüşme içeren bu *çü* sesi özellikle fars. sözcüklerle karışmış, elköklü sanılmıştır. Kâş. sözlüğünde çü-çüb-çük-çül-çüm-çün-çür-çüş-çüv kökleriyle başlayan sözcükler görülürse de kökenleri tartışmalıdır. Bize kalırsa *çü* kökü yansıma sestir.

çük—,
yansıma sestir, özellikle küçük çocukların erkeklik örgeni karşılığı söylenir *(çük)*, ancak kaynağı, yansıma ses değilse, tartışmalıdır.

çül—,
bu kök Kâş. sözlüğünde bozulmak, sözünden dönmek anlamını içeren sözcüklerin kökeni diye gösterilmektedir. Anadolu halk ağzında bu kökle başlayan epeyce sözcük varsa da, kaynağı tartışma götürür.

çüm—,
Kâş. sözlüğünde geçen bir kök olup *suya dalmak* (ördek için) anlamını içerir. Bize kalırsa bu kök yansıma sestir, Anadolu Türkçesinde *çöm* ile özdeştir.

çün—,
yansıma sestir, öncül sesleri *e-ü*, eylem eki *mek*'tir, anlam içeriği: sırt, arka, sinekler bir yere toplanma, kesme, kandırma (SDD).

çür—,
yansıma sestir. Ayrıca fars. *şûr* sözcüğünün bozulmuşu (*şûr:* bozuk, çürük, döküntü bg.). Anadolu halk ağzında geçen, *çürümek* eylemiyle ilgili görülen bu kökün Türkçe yansıması olan *çür* ile karıştırıldığı belli. Dilimizde biri yansıma ses, öteki fars. olmak üzere iki *çür* vardır. Bu kökün öncül sesi *ü*, eylem eki ise yine *ü* ile başlayan *mek*'tir *(çür-ü-mek).*

çüs—,
yansıma sestir (SDD).

çüş—,
yansıma sestir (SDD).

çüv—,
yansıma sestir (SDD).

çüy—,
yansıma sestir (SDD).

Bu sesler, Anadolu halk ağzında, *e-ü* öncül sesleri, *mek* eylem ekini alarak özgün köklermiş gibi çekilmektedir, ancak açık-seçik bir anlam içeriği taşımaz.

D

d—,

Türk dilinin ses yapısına göre aldığı eklerle gelişim gösteren, ağız ayrılıklarına göre *t/d, d/t, d/z, z/d* dönüşmeleri görülen bir sestir.

dad—,

Anadolu Türkçesinde yaygın, işlek, verimli bir köktür, öncül sesleri *a-ı*, eylem eki *mak*'tır. Bu kök *tad/tat* ile sürekli dönüşüm içindedir. Anlam içeriği: alışma, yakınlık duyma, benimseme, yetinme, yerleşme, eğilim duyma, sevinme bg.

Anadolu halk ağzında *dad* kökü başka anlamlar içerir: kuşları kandırma, tuzak kurma, iş görme, çalışma, eşitleme, tattırma, saygısızca konuşma, eldeğirmeninde öğütülen undan ekmek yapma, çalışma (SDD).

dağ—,

yansıma sesle karışmış bir köktür, ağız ayrılığı nedeniyle, *tağ* biçiminde de söylenir. Bu kökün öncül sesi *ı*, eylem eki *la-mak*'tır. Anlam içeriği: ayırma, bölme, yayılma, gezme, ufalanma, ulaştırma, birine bir nesne verme, incelme bg. Bu kökü fars. *dâğ* (yakma, yanma, yara) ile karıştırmamalıdır.

dak—,

yansıma sestir, bk. *tak*.

dal—,

es. tr. *tal*'dan gelir (*t/d* dönüşmesi), öncül sesleri *a-ı*, eylem eki *mak*'tır. Bu kökün içerdiği anlamlar: gömülmek, açılmak, yayılma, suya batma, bir topluluğun içine girme, saldırma, yüksekten süzülerek inme, salınma, sapma, çalkanma, kendinden geçme, derin düşünme, dengesi bozulma, korkma, kaçma, vurma, dövme, ilgilenmeme, çoğalma, büyüme, ayrılma, uzaklaşma, yüzme (suda), çıplak olma (kılıç, araç, ayak bg.).

dam—,

Asya Türkçesinde *tam* ile özdeş *d/t, t/d* dönüşmesi.Öncül sesleri *a-ı*, eylem eki *mak*'tır. Anlam içeriği: akmak, dökülmek, sarkmak, salınmak, ince ince akmak, sızmak, bir yerde bulunmak, bir yere gelmek, yüksekten düşmek, üstte olmak, emzirmek, süt vermek, arındırmak (damıtmak), araya girmek, yöre bg.

Anadolu halk ağzında, ağız ayrılıkları nedeniyle anlam genişlemesine uğramış, sansk. *tama* (duvar, örtü) ile karışmıştır.

dan—,

yansıma sestir, Asya Türkçesinde *tan* köküyle dönüşüme uğramıştır (*t/d* dönüşmesi), öncül sesleri *a-ı*, eylem eki *mak*'tır. Bu kökü fars. *dânesten* (bilmek) eyleminin *dân* köküyle karıştırmamalı. Bu kök genellikle şaşma, donakalma, anlamsız konuşma (dan dun etme) bildirir.

dap—,

pekiştirme önekidir, özgün bir kök değildir.

dar—,

Asya Türkçesinde *tar* (*t/d* dönüşmesi), öncül sesleri *a-ı*, eylem eki *mak* (başka bir ses alarak), anlam içeriği: sıkışma, katılaşma, bunalma, kendinden geçme, üzülme, gücenme, baygınlık, incitmek, uzaklaşma, kaçınma, bıkma, yüzçevirme, büzülme bg.

dav—,

Asya Türkçesinde *tav* (*t/d* dönüşmesi, öncül sesi yoktur, aldığı eklerin hepsi *a* sesiyle uyum içindedir. Bu kökün eylem eki *mak* ise de araya başka ortaekler girmiştir (dav-ran-mak). Anlam içeriği: eylem, devinme, tutum, bir olay karşısında kendi görüşünü sergileme, göçme, hızlanma, yürüme, saldırma, ayaklanma, karşıkoyma, direnme, dikelme, başkaldırma, uzaklaşma, açılma, çalışma, kımıldama bg.

day—,

Asya Türkçesinde *tay* (*t/d* dönüşmesi), öncül sesi *a*, eylem eki *mak*'tır. Bu kökte *tak-tag-tağ-tay-day* dizisini oluşturan bir dönüşme vardır, bunun da kaynağı ağız değişiklikleridir. *day* kökünün anlam içeriği şöyledir: yaslanmak, güvenmek, sığınmak, üstünde durmak, anlaşmak-uzlaşmak, birlik sağlamak, korumak-korunmak, güç kazanmak, katlanmak, direnmek, beslemek, pekiştirmek, arka çıkmak, kayırmak, yakınlık, doyuma ulaşmak, uzun süre kalabilmek, sağlamlaşmak, kalınlaşmak bg.

daz—,

es. tr. *taz* (*t/d* dönüşmesi) önad niteliğinde bir köktür, öncül sesi *a*, eylem eki *la-mak* biçimindedir, yaygın olmasına karşın işlek bir kök değildir, anlam içeriği: çıplak, açık, verimsiz, boş, anlamsız bg.

deb—,

yansıma sestir, *depe* diye de söylenir. Öncül sesi *e*, eylem eki *le-mek* biçimindedir, anlam içeriği: kımıldama, çırpınma, tepinme, yürür gibi ileri atılma (bu kök çocuklarla ilgili eylemlerde daha anlamlıdır).

ded—,

yansıma sestir, öncül sesleri *i-e*, eylem eki *mek*'tir, işlek bir kök değildir, çocuk dilinde *dede* sözcüğünün kaynağıdır. Anlam içeriği: söylemek, konuşmak, anlatmak (demek, dimek, dedi-kodu, dedirmek, dedirtmek bg.). Bu kök kimi ağızlarda *did* biçimindedir (*dimek* eylemiyle özdeştir).

değ—,

dek/deg/değ (*k/g/ğ* dönüşümüyle) işlek bir köktür, öncül sesleri *i-e*, eylem eki *mek*'tir. Anlam içeriği: elle dokunmak, el sürmek, başka biçime girmek, dönüşmek, başkalaşmak, incitmek, üzmek, bir konu üzerinde durmak, söylemek, değeri olmak, değeri olmamak, gerekmek, gerekmemek, birleşmek, yanyana gelmek, anlaşmak-uzlaşmak bg.

deh—,

yansıma sestir, yalnızca *deh-le-mek* eyleminde geçer.

dek—,

değ kökünün başka bir söylenişidir (*k/ğ, ğ/k* dönüşmesi).

del—,

tel biçiminde de söylenen bir kök. Öncül sesi *i*, eylem eki *mek* olup, işlek, verimli bir köktür. Anlam içeriği: oyma, kazma, delik açma, kesme, girme, bir yandan öte yana geçme, üstün gelme, güçlenme, vurma, kırma, dağıtma, yıpratma, atılganlık, yılmazlık, korkusuzluk, azma, dengesi bozulma, sarsılma, sataşma bg.

dem—,

dim/tim (*t/d, e/i* dönüşmesi) biçiminde de söylenen bir kök. Bu kökün içerdiği anlam yalnızca *söylemek, konuşmak, demek* eylemlerinde dilegelir. Kimi Türk ağızlarında *dimek* (söylemek), *temek* (söylemek), *timek* (söylemek), *demek* (söylemek) biçimleri vardır. Bu kökün *de-di (te-ti)* sesleriyle başlaması, *mek*'in eylem eki diye anlaşılması daha doğrudur.

den—,

bu kök *demek* (dimek, temek, timek) eyleminin edilgen biçimini dilegetirir, özgün değildir (denmek, denilmek, denir bg.), ancak Türkçede *den* diye söylenişi de vardır; bu biçimiyle yansıma sestir (den den - din din), bize kalırsa *dan dan* (yansıma ses) ile özdeştir. Halk ağzında ilgilenmek, değinmek bg. anlamları içerir.

dep—,

genellikle vurma, geri tepme anlamı içeren bir kök niteliği taşır. Bu kökün öncül sesi *e*, kimi ağızlarda *i*'dir (dep-e-lemek, dep-i-lemek bg.), *tep* köküyle özdeştir. Kökün eylem eki *mek*'tir. Anlam içeriği: geri çevirmek, atmak, arkaya itmek, karşı çıkmak bg.

der—,

işlek, verimli bir köktür, öncül sesi *i*, eylem eki *mek*'tir. Anlam içeriği: düzenlenmek, toplanmak, yığılmak, birikmek, pekişmek, dayanışmak, birlik oluşturmak, anlaşmak, uyuşmak (uzlaşmak), bütünleşmek, kurumlaşmak, sağlamlaşmak, güçlenmek, ayağa kalkmak, dikelmek, dirilmek bg.

deş—,

es. tr. *tış-dı (t/d* dönüşmesi) kökünün *ı/e* dönüşmesiyle Anadolu Türkçesinde aldığı biçim. Öncül sesleri *e-i,* eylem eki *mek*'tir. Anlam içeriği: açmak, dışa çıkarmak, yarmak, delmek, içini dışına çevirmek, ayırmak, açıklamak, çözüm getirmek, yorumlamak, bir sorun üzerinde durmak, ayrıntılarına değin incelemek bg.

dev—,

Türkçede *ğ/v, t/d* dönüşmesine dayalı bir köktür (teğ-tev-değ-dev bg.), öncül sesi *i,* eylem eki *mek*'tir (birtakım ortaekler alarak). Anlam içeriği: yıkmak, eğmek, düşürmek, döndürmek, çevirmek, altını üstüne getirmek, yenileştirmek, eskiyi atmak, geçersiz kılmak, yuvarlamak, atmak, kovmak, görevden uzaklaştırmak, değiştirmek, yenilgiye uğratmak, öteye geçmek, yüksekten aşmak, ağacı kesip yere yatırmak, öldürmek, vurmak, yaralamak, gücü azaltmak, başkasına vermek, toplamak (devşirmek) bg.

dey—,

ağız ayrılıklarından oluşan bir köktür, hangi koşullar altında oluştuğu bilinmiyor, ancak *di-mek, de-mek* gibi söylemek, konuşmak anlamını içerdiği tartışma götürmez. Bu kökün öncül sesleri *e-i,* eylem eki *le-mek* biçimindedir (dey-i-m-le-mek). Anlam içeriği: söyleme, bildirme, açıklama, anlatma.

Anadolu halk ağzında *dey* kökü: buyurmak, türkü, ilgili, bakmak, belirti, sözcük, söylenti, anlamlı söz, olası (ar. ihtimal), gözetlemek gibi anlamlar içerir (SDD).

dıb—,

Anadolu halk ağzında yansıma ses, öncül sesi *ı,* eylem eki *mak*'tır. Anlam içeriği: bebeğin ilk ayağa kalkışı, yapıştırma, gelişmemiş, çıplak, yüz (kişinin yüzü), tüysüz bg. (SDD).

dığ—,

yansıma ses, öncül sesleri *a-ı,* eylem eki yok. Anlam içeriği: alaya alma, kınama, yerme, bebeği yürütme, yuvarlama, boyuna devinen, süresiz, kıvrımlı, çocuk söylenmek, alışmak (hayvanların kişilerle yakınlığı, özellikle koyunlarda-keçilerde), erken yetişme (ekinler için) artmak, hızlı yürümek (SDD).

dık—,

yansıma ses, öncül sesi *a,* eylem eki *mak*'tır. Anadolu halk ağzında iğneyle dövme yapma, saldırma, azlık, gürültü, yemek yemek, güçsüz hayvan, bölüm, katlanmak gibi anlamlar içeren sözcüklerin köküdür (SDD). Bu kök *t/d* dönüşmesi sonucu *tıkınmak* (yemek, yutmak) eylemiyle özdeştir.

dıl—,

yansıma sestir, gevezelik, boşboğazlık anlamlarında söylenir, *dıl dıl etmek*'ten başka türevi yoktur.

dım—,
yansıma sestir, kimi yerde pekiştirme öneki olarak geçer. Halk ağzında *dımımak* (uyumak), dımık (keser, uç, ılık), dımışık (ılık su), dımıtmak (öldürmek, bayıltmak) gibi türevleri olduğuna göre, öncül sesi *ı*, eylem eki *mak*'tır (SDD).

dın—,
yansıma sestir, *t/d* dönüşmesi sonucu *tın*(lamak) ile özdeştir. Bu kökün dın-gıl, dıngıldamak, dınlamak bg. yalnızca sesle ilgili türevleri vardır. Halk dilinde alay etmek, eğlenmek için söylenir.

dır—,
yansıma sestir, gevezelik anlamını içeren türevleri vardır (dırdır etmek, dırlamak, dırlanmak bg.).

dış—,
t/d dönüşmesi, ağız ayrılıkları sonucu *tış* (dışta olan, taşrada bulunan, dışarda kalan) ile özdeştir. Bu kökün öncül sesi *a*, eylem eki *la-mak*'tır. Anlam içeriği: için karşıtı olan, sürmek, uzaklaştırmak, kovmak, önem vermemek, ilgilenmemek, değersiz saymak, toplumdan çıkarmak, atmak, yabancı saymak, başkalarıyla ilgili olmak, açılmak, genişlemek, yayılmak bg.

dız—,
yansıma sestir, işlerliği yoktur.

dib—,
b/p, p/b dönüşmesiyle *dip*. Bu kök, ağız ayrılıkları nedeniyle, *tip* biçiminde de söylenir (bk. *dip*).

did—,
işlek bir köktür, öncül sesi *i*, eylem eki *le-mek*'tir. Anlam içeriği: inceden inceye araştırmak, dilim dilim etmek, bölmek, çok ilgi göstermek, ayrıntılara varmak, ufalamak, koparmak, gagalamak, ufak ufak parçalar koparmak, yemek, kırıntı durumuna getirmek, kışkırtmak bg. Anadolu halk ağzında öncül ses olarak *e* aldığı görülür (*didek*/gaga, didikleme aygıtı, SDD).

dig—,
bk. *dik*.

diğ—,
bk. *dik*.

dik—,
işlek bir köktür, Asya Türkçesinde *tik* (tig) biçiminde söylenir. Bu kökün öncül sesleri *e-i*, eylem eki *mek*'tir. Anlam içeriği: ayağa kalkmak, ayakta durmak, yükselmek, direnmek, karşı koymak, ayaklanmak, büyümek, güçlenmek, kendini beğenmek, yetiştirmek (ağaç, çiçek, bitki bg.), iğneyle iş görmek, giysi oluşturmak, bitiştirmek, birbirine bağlamak bg.

dil—,

Asya Türkçesinde *til* biçimindedir. Öncül sesleri *e-i*, eylem eki *mek*'tir. Anlam içeriği: bölmek, doğramak, kesmek, istemek, yakarmak, yalvarmak, özlemek, göresi gelmek, sevmek, eğilim duymak, söylenmek, konuşmak, tartışmak, çekiştirmek, koğuculuk etmek, eleştirmek, karşı koymak, saygısızlık etmek, ikiyüzlülük etmek, utanmazlık, oyalamak, ünlenmek, birisini kötüleyerek gözden düşürmek bg.

dim—,

pekiştirme önekidir, başka bir anlam içeriği bilinmiyor.

din—,

Asya Türkçesinde *tin (t/d* dönüşmesi). İşlek, verimli bir köktür, öncül sesi *e*, eylem eki *mek*'tir. Anlam içeriği: bir yerde sessizce durmak, yatmak, uzanmak, esenlik, esen yeller karşısında durup serinlemek, güçlenmek, düşünmek, karşı koymak, söz tutmak, uysallık etmek, uzlaşmak-anlaşmak, uyum sağlamak, kaygılanmak, dirilmek (canlanmak), önemsemek, değerlendirmek, durdurmak, yatışmak, sinmek, gelişmek, ilerlemek, yetişmek (olgunlaşmak) bg.

dip—,

b/p dönüşmesiyle *dib/dip*. Türkçede ek alınca *dib*, ek almayınca *dip* biçiminde söylenir, öncül sesi *i*, eylem eki *le-mek*'tir. Anlam içeriği: taban, yere değen yüzey, bir nesnenin en alt bölümü, derinlik, kök, kaynak, alt bg.

dir—,

Asya Türkçesinde *tir (t/d* dönüşmesi). Anlam içeriği: yetişmek, olgunlaşmak, gelişmek, canlanmak, sağlamlık, sağlık, yükselme, karşı koyma, ayaklanma, güçlenme, ayakta durma, ayağa kalkma, büyüme bg. Bu kökün öncül sesleri *e-i*, eylem eki *mek*'tir.

diş—,

Asya Türkçesinde *tiş*. Bu sözcüğün dışarı, dışta olan, taşra bg. sözcüklerle anlam bağlantısı vardır. Kökün öncül sesleri *e-i*, eylem eki *le-mek*'tir. İçerdiği anlamlar: bölmek, koparmak, ısırmak, ezmek, bastırmak, yenmek (yenilgiye uğratmak), incitmek, sarsmak, sevişmek, ürkütmek, kaçırmak bg.

dit—,

d/t dönüşmesiyle *did/dit* (bk. *did)* öncül sesi yok, eylem eki *mek*'tir. Bu kök ince ince ayırmak, ince ince yarmak anlamında söylenen sözcükleri oluşturur, işlek, verimli değildir. Anadolu halk ağzında koparmak, tiksinmek, gagalamak bg. anlamları içerir (SDD).

div—,

Anadolu halk ağzında kımıldamak, devinmek (tırtıllarda), dilimli olmak, bölüm, aşınma, oyulma bg. anlam içeren bir köktür. Bu kökün öncül sesleri *e-i*, eylem eki *mek*'tir.

diy—,
Anadolu halk ağzında söylemek anlamına gelen *dimek* (demek) sözcüğünün başka bir biçimidir.

diz—,
Asya Türkçesinde *tiz* biçimindedir. Bu kökün öncül sesleri *e-i,* eylem eki *mek*'tir. Anlam içeriği: düzenlemek, sıralamak, uyum sağlamak, ölçmek, ardarda getirmek, birbirine bağlamak, birleştirmek, bitiştirmek bg.

doğ—,
öncül sesleri *a-u,* eylem eki *mak*'tır. Anlam içeriği: ortaya çıkmak, olmak, yetişmek, büyümek, gelişmek, yükselmek, yaratılmak, ilerlemek, düz olmak (doğru, doğrulmak), dikilmek, ayakta durmak, ayağa kalkmak, saldırmak, yönelmek, yürümek bg.

dok—,
bu kök *t/d* dönüşmesiyle *tok/dok, dok/tok* gibi değişik biçimde söylenir, öncül sesi *u,* eylem eki *mak*'tır. Kökün anlam içeriği: kalınlaşma, kabarma, dolma, irilenme, örme, işleme, bağlama, bitiştirme, ekleme, doyma bg. (bk. *tok).*

dol—,
Asya Türkçesinde *tol,* öncül sesleri *a-u,* eylem eki *mak*'tır. Anlam içeriği: yığılma, birikme, kabarma, şişme, kalınlaşma, gelişme, irilenme, boş kalmama, beslenme, olgunlaşma, büyüme bg.

dom—,
kimi ağızlarda *tom,* öncül sesi *a,* eylem eki *l-mak.* Anlam içeriği: yumulmak, kasılmak, eğilmek, öne doğru kapanmak, boyun eğmek, uysallaşmak, ikiyüzlülük bg.

don—,
Asya Türkçesinde *ton,* öncül sesleri *a-u,* eylem eki *mak*'tır. Anlam içeriği: yoğunlaşmak, katılaşmak, giyinip kuşanmak, süslenmek, gelişmek, büyümek, yükselmek, örgütlenmek, kurumlaşmak, güçlenmek, tören, düğün, dernek, kıvanmak bg.

dop—,
pekiştirme önekidir, kimi ağızlarda *b/p* dönüşmesiyle kök niteliği kazanır, yansıma ses özelliği de gösterir.

dor—,
Asya Türkçesinde *tor* yazılır. Öncül sesleri *a-u,* eylem eki *mak*'tır. Anlam içeriği: büyümek, yetişmek, uzamak, gelişmek, yükselmek, sivrilmek bg.

dos—,
pekiştirme önekidir, anlam içeriği yoktur.

doy—,
işlek, verimli bir köktür, öncül sesi *u*, eylem eki *mak*'tır. Anlam içeriği: dolmak, kabarmak, inanmak, kanıya varmak, güvenmek, yetinmek, eksiğini gidermek, dileğine ermek, istediği olmak, boş kalmamak, açlığını gidermek, tutkuları sona erdirmek bg.

döğ—,
bk. *döv*.

dök—,
işlek, verimli bir köktür. Bu kökün öncül sesleri *e-ü*, eylem eki *mek*'tir. Anlam içeriği: aktarmak, boşalmak, akmak, damlamak, erimek, genişlemek, yayılmak, incelmek, süslenmek, donanmak, düşmek, döşemek bg.

döl—,
öncül sesleri *e-ü*, eylem eki *le-mek*, anlam içeriği: artmak, çoğalmak, üremek, büyümek, gelişmek, doğurmak, yetişmek, yerden bitmek (ekinlerde), bg.

dön—,
t/d dönüşmesiyle *tön/dön*. Öncül sesleri *e-ü*, eylem eki *mek*'tir. Anlam içeriği ağız ayrılıklarına göredir: sapmak, çevirmek, kaçmak, gerilemek, korkmak, kaçınmak, değiştirmek, ayrılmak, çekinmek, ürkmek, usanmak, üşenmek, ikiyüzlülük etmek bg.

dör—,
Asya Türkçesinde *tör* ile özdeş (*t/d* dönüşmesi). Bu kökte *ü-ö*, *t-d* seslerinde sürekli dönüşme vardır. Öncül sesleri *e-ü*, eylem eki *mek*'tir. Anlam içeriği: artmak, çoğalmak, üremek (Anadolu halk ağzında), *dört* sayısıyla bağlantılı olmak bg.

döş—,
verimli, işlek bir köktür. Bu kökün öncül sesi *e*, eylem eki *mek*'tir. Anlam içeriği: düzenlemek, donatmak, süslemek, sergilemek, yaymak, açmak, genişletmek, örtmek bg.

döv—,
döğ köküyle özdeştir (*ğ/v* dönüşmesi), öncül sesleri *e-ü*, eylem eki *mek*'tir. Anlam içeriği: ezmek, vurmak, ufalamak, işlemek, süslemek, yenilgiye uğratmak bg.

dud—,
Asya Türkçesinde *tut/tud* (*t/d* dönüşmesi). Bu kökün öncül sesleri *a-u*, eylem eki *mak*'tır (bk. *tut*). Anlam içeriği: yakalamak, kavramak, elde bulundurmak, saklamak, korumak, varsaymak, benimsemek, onaylamak, beğenmek, kayırmak, durdurmak, önlemek bg.

dul—,
dol köküyle özdeştir *(o/u* dönüşmesi), anlam değişikliğine uğramış, içeriği genişlemiştir. Bu kökün başlıca öncül sesi *u*, eylem eki ise *mak*'tır. Anlam içeriği: bayılmak, kendinden geçmek (gözleri dulundu/kendinden geçti, bayıldı), batmak bg.

dum—,
yansıma sestir.

dur—,
Asya Türkçesinde *tur* ile özdeştir *(t/d* dönüşmesi), öncül sesleri *a-u*, eylem eki *mak*'tır. Anlam içeriği: bir yerde kalmak, beklemek, kımıldamamak, yerleşmek, oturmak, ayağa kalkmak, varlığını sürdürmek, belli bir yerde bulunmak, anlayışsız olmak, gerilemek, katılaşmak, verimsiz duruma gelmek, yozlaşmak bg.

duy—,
verimli, işlek bir köktür, öncül sesleri *a-u*, eylem eki *mak*'tır. Anlam içeriği: sezmek, anlamak, uyanmak, ayılmak, bilmek, kavramak, önceden görmek, düşünmek, tasarlamak, işitmek, dinlemek, bildirmek, iletmek, öğretmek, uyarmak, öğütlemek, çağırmak, benimsemek, açıklamak, söylemek, anlatmak, geliştirmek, eğitmek bg.

düğ—,
işlek bir köktür, *dük/düg (k/g* dönüşmesi) biçimiyle de geçerlidir. Bu kökün öncül sesi *ü*, eylem eki *mek*'tir. İçerdiği anlamlar: bağlama, bitiştirme, yaklaştırma, eğlenme, anlaşma, uzlaşma, kapama, ilgi, sorumlu kılma, yükümlülük. Anadolu halk ağzında, Asya Türkçesinde *tüg/tüğ* biçimlerinde de söylenir.

düm—,
pekiştirme önekidir, bağımsız bir anlam içeriği yoktur.

dün—,
Asya Türkçesinde *tün* biçiminde söylenen, öncül sesleri *e-ü*, eylem eki *mek* olan işlek bir köktür. Anlam içeriği aldığı eklerle genişler: kalmak, durmak, yatmak, ilişki kurmak, eğlenmek, gün geçirmek, gecelemek, sığınmak, geçmek (süre), yakınlık sağlamak bg.

dür—,
öncül sesleri *ü-e*, eylem eki *mek*'tir. Bu kökün anlam içeriği: dermek, toplamak, düzenlenmek, oluşmak, gelişmek, açılmak, doğmak, ışımak bg.

düş—,
Asya Türkçesinde *tüş* diye geçer. Öncül sesi *ü*, eylem eki *mek*'tir. Anlam içeriği: yüksekten aşağı inmek, alçalmak, gücü azalmak, yıkılmak, gereksinim duymak, derine dalmak, tasarlamak, kurmak, kendini kaptırmak,

kendinden geçmek, üretmek, çoğaltmak, sanmak, düzenlemek, yaratmak, geliştirmek, dizgi oluşturmak bg.

düt—,
yansıma sestir.

düv—,
yansıma sestir, *v/ğ, ğ/v* dönüşümüne uğrar.

düz—,
Asya Türkçesinde *tüz* diye geçer, üretken, işlek bir köktür. Öncül sesleri *e-ü*, eylem eki *mek*'tir. Anlam içeriği: kurmak, dizgi oluşturmak, yönetmek, yönlendirmek, doğrultmak, egemen olmak, yerleştirmek, koşullandırmak, dizilemek, biçimlendirmek, yasallaştırmak, başarmak, becermek bg.

E

e—,
a sesiyle dönüşen, söylenişi dudaksı, yayılımlı bir sestir.

ed—,
ağız ayrılığı nedeniyle *et* köküyle dönüşen eylemsi bir köktür. Öncül sesleri *e-i*, eylem eki *mek*'tir. Anlam içeriği: yakmak, eylemek, işlemek, değmek, olmak, kurmak bg.

eg—,
ğ sesiyle dönüşür. bk. *eğ*.

eğ—,
öncül sesleri *e-i*, eylem eki *mek*'tir. Anlam içeriği: bükmek, uygulamak, öğretmek, yetiştirmek, geliştirmek, alıştırmak, egemenlik altına almak, yenilgiye uğratmak, ezmek, kırmak, yönlendirmek bg.

ek—,
g/ğ/y sesleriyle dönüşür, öncül sesleri *e-i*, eylem eki *mek*'tir. Anlam içeriği: üretmek, bitiştirmek, yanyana getirmek, dizmek, yaymak, serpmek, yakıştırmak, yapıştırmak, takmak, bulaşmak, azaltmak, arttırmak bg.

el—,
Türkçenin verimli, işlek köklerinden biridir. Öncül sesleri *e-i*, eylem eki *le-mek*'tir. Anlam içeriği: ayıklamak, seçmek, incelemek, ulaştırmak, okşamak, gözden geçirmek, tartmak, ölçmek, saklamak, yardım etmek, korumak, kayırmak bg.

em—,
öncül sesi *e*, eylem eki *mek*'tir. Anlam içeriği: içmek, çalışmak, çaba tüketmek, başarmak, ereğe ulaşmak, sömürmek (emmek) bg.

en—,
işlek, verimli bir kök değildir, öncül sesi *e*, eylem eki *mek*'tir. Anlam içeriği: genişlemek, yayılmak, açılmak, kısırlaştırmak bg.

ep—,
pekiştirme öneki olduğu gibi, aldığı eklerle anlam genişlemesi gösterir. Bu kökte yansıma ses niteliği görülmektedir.

er—,
işlek, verimli bir köktür, öncül sesleri *e-i*, eylem eki *mek*'tir. Anlam içeriği: ulaşmak, gelişmek, yetişmek, büyümek, olgunlaşmak, güçlenmek, yükselmek, yücelmek, değerlenmek, yoğunlaşmak, sürüp gitmek bg.
Ayrıca: akmak, gevşemek, yayılmak, çözülmek, sökülmek.

es—,
işlek, verimli bir köktür, öncül sesleri *e-i*, eylem eki *mek*'tir. Anlam içeriği: yayılmak, genişlemek, kıvanmak, sevinmek, sağlık, mutluluk, güven, iyilik, yeller esmek, üretmek, düşünmek, tasarlamak, düşlemek, korumak, kayırmak, yardım etmek, beslemek bg.

eş—,
işlek, verimli bir köktür, öncül sesleri *e-i*, eylem eki *mek*'tir. Anlam içeriği: kazmak, oymak, işlemek, aşmak, bitmek (yerden ekin, filiz çıkmak), üretmek, denkleştirmek, uzlaşmak, anlaşmak, birlik olmak, yaklaşmak, kayırmak, dayanışmak bg.

et—,
işlek, verimli bir köktür. Bu kökün başlıca özelliği bileşik sözcükler oluşturması, yardımcı eylem görevi üstlenmesidir. Öncül sesi *e*, eylem eki *le-mek*' tir. Anlam içeriği: yapmak, eklenmek, işlemek, üretmek, geliştirmek, yaklaşmak, birleştirmek, başarmak, becermek, bulmak, olmak, yerleşmek, oturmak, kalmak bg.

ev—,
y/ğ sesleriyle dönüşür, öncül sesleri *e-i*, eylem eki *le-mek*'tir. Anlam içeriği: birleşmek, yerleşmek, döllenmek, kurmak, konut oluşturmak, yaklaşmak, uyum sağlamak, uzlaşmak, anlaşmak, kayırmak, korumak, yardımcı olmak, hızlanmak bg.

ey—,
et köküyle özdeşlik gösterir. Öncül sesleri *e-i*, eylem eki *le-mek*'tir. Anlam içeriği: yapmak, başarmak, becermek, durmak, yerleşmek, konmak, alıştırmak, yetiştirmek, geliştirmek, kayırmak bg.

ez—,
öncül sesleri *e-i*, eylem eki *mek*'tir. Anlam içeriği: üstün gelmek, yenilgiye uğratmak, basmak, bastırmak, yere sermek, dövmek, vurmak, ürkütmek, yıldırmak, kaçırmak bg.

F

f—,
Türk dilinde *f* sesiyle başlayan bağımsız anlam içeriği taşıyan bir sözcük yoktur. Bu ses, genellikle yansıma sözcükleri oluşturursa da kavram üretme gücü taşımaz. Türkçede bu sesle başlayan kavramların hepsi yabancı kökenlidir, kimi kavramlar ise Türk ağızlarının ses uyumuna göre değişmiştir.

far—,
yansıma sestir, anlamsız söz söylemeyi yansıtır: far-fur, far-far.

fır—,
yansıma sestir, birdenbire devinmeyi, kuşlarda uçmayı yansıtır: fır-fır, fırlamak, fırlatmak bg.

fıs—,
yansıma sestir, hışırtı, fısıltı, ıslamak, fıslatmak gibi türevleri vardır.

fış—,
yansıma sestir, yerden yukarı doğru kaynayıp yükselme, sıçrama anlamlarını içeren sesleri yansıtır (fışkırmak bg.).

fıt—,
yansıma sestir, dengenin bozulmasını yansıtır (*fıttırmak*/delirmek, çıldırmak bg.).

fıv—,
yansıma sestir, hızla devinen, boşlukta uçan bir nesnenin çıkardığı sesi yansıtır.

fıy—,
yansıma sestir, kaçmayı, boşlukta uçmayı dilegetiren bir anlatım için söylenir (fıyy...).

fız—,
yansıma sestir, *vız* yansımasıyla özdeştir.

fos—,
yansıma sestir, anlamsız, boş anlatımı için söylenir: *fos-lamak* bg.

fös—,
yansıma sestir, top, balon gibi nesnelerin delinmesi sonucu çıkan sesi yansıtır.

fus—,
yansıma sestir, *fos* ile özdeştir.

füs—,
yansıma sestir, *füs-fös* ile özdeştir.

füv—,
yansıma sestir, hızla uçan nesnenin çıkardığı sesi yansıtır (uçak *füvv* diye uçtu).

füy—,
füv ile özdeştir.

G

g—,
Anadolu Türkçesine işlek bir ses olmasına karşın Asya Türkçesinde *k* sesini verir, kimi sözcüklerin *k-g* seslerinden biriyle söylenmesi *k/g* dönüşmesi yüzündendir.

gag—,
yansıma sestir, özgün bir anlam içeriği yoktur, bu kök *gaga* biçimini aldıktan sonra işlerlik kazanır *(gaga-lamak* gibi).

gak—,
yansıma sestir, özgün bir anlam içeriği yoktur.

geb—,
kabarmak sözcüğünün *kab* köküyle bağlantılıdır *(k/g, a/e* dönüşmesi). Öncül sesi *e*, eylem eki *mek*'tir. Anlam içeriği: ölmek, şişmek, genişlemek, kabarmak bg.

gec—,
geçmek eylemiyle bağlantılıdır *(ç/c* dönüşmesi). Öncül sesi *e*, eylem eki *mek*'tir. bk. *geç*.

geç—,
Asya Türkçesinde *keç* biçimindedir *(k/g* dönüşmesi). Öncül sesleri *e-i*, eylem eki *mek*'tir. Anlam içeriği: gitmek, uzaklaşmak (geçmek), yürümek, eskimek, yaşlanmak, yıpranmak, gücü azalmak, ilerlemek, aşmak, başarmak, becermek, değerlenmek, yetinmek, yaşamak, gereksinimi sağlamak, beslenmek bg.

ged—,
öncül sesi *i*, eylem eki *mek*'tir. Anlam içeriği: delmek, yol açmak, yarmak, geçit yapmak, bölmek, ayırmak bg.

geğ—,
yansıma sestir, *g/ğ* dönüşmesine uğramıştır. Öncül sesi *i*, eylem eki *mek*' tir (geğirmek'te olduğu gibi).

gel—,
Türk dilinin işlek, üretken köklerinden biridir. Öncül sesleri *e-i*, eylem eki *mek*'tir. Anlam içeriği: yaklaşmak, uymak, elverişli olmak, buluşmak, yaraşmak, yakışmak, tasarlamak, düşlemek, düşünmek, kıvanmak, karşılaşmak, görüşmek, ulaşmak, varmak bg.

gen—,
Türkçenin işlek, verimli köklerinden biridir. Öncül sesi *i*, eylem eki *le-mek'* tir. Anlam içeriği: yayılmak, açılmak, enlileşmek, dağılmak, uzamak, esinlenmek, sevinmek bg.

gep—,
pekiştirme önekidir, özgün bir anlamı yoktur.

ger—,
Türk dilinin işlek, verimli köklerindendir. Öncül sesleri *e-i*, eylem eki *mek'* tir. Anlam içeriği: yanlara açılmak, uzamak, doğrulmak, uygun gelmek, kızışmak, gücenmek, darılmak, daralmak, öfkelenmek, içi sıkılmak, bozuşmak bg.

get—,
Asya Türkçesinde *ket* diye geçer. Öncül sesi *i*, eylem eki *mek'*tir. Anlam içeriği: bir yerden bir yere taşımak (özneye yaklaştırmak), ulaştırmak, kavuşturmak, yaklaştırmak bg.

gev—,
Asya Türkçesinde *kev* denen köktür. Öncül sesleri *e-i*, eylem eki *mek'*tir. Anlam içeriği: yayılmak, genişlemek, yumuşamak, açılmak, uzlaşmak, anlaşmak, uysallaşmak, uygunluk göstermek bg.

gey—,
bk. *giy*.

gez—,
öncül sesleri *e-i*, eylem eki *mek'*tir. Anlam içeriği: dolaşmak, dönmek, yürümek, açılmak, yayılmak, uzaklaşmak bg.

gıc—,
yansıma sestir, aldığı eklerle anlam genişlemesine uğramıştır.

gıd—,
yansıma sestir, aldığı eklerle anlam genişlemesi gösterir.

gıg—,
yansıma sestir.

gığ—,
yansıma sestir.

gıh—,
yansıma sestir.

Bu seslerde özgün anlam içeriği bulunmuyor, ancak kimi durumlarda olayı yansıtmaya yaradığından anlam kazanma eğilimi görülmektedir.

gık—,
yansıma sestir.

gır—,
yansıma sestir.

gıs—,
yansıma sestir.

gış—,
yansıma sestir.

gıt—,
yansıma sestir.

gıv—,
yansıma sestir.

gıy—,
yansıma sestir.

gız—,
yansıma sestir.

Bu seslerde özgün anlam içeriği bulunmuyor, ancak kimi durumlarda olayı yansıtmaya yaradığından anlam kazanma eğilimi görülmektedir.

gid—,
Asya Türkçesinde karşılığı *kit*'tir. Öncül sesi *e-i*, eylem eki *mek*'tir. Anlam içeriği: uzaklaşmak, ayrılmak, başka bir yere varmak, göçmek, gücenmek, darılmak, kaçmak, çekinmek, sığınmak bg.

gir—,
Asya Türkçesinde *kir*. Öncül sesleri *e-i*, eylem eki *mek*'tir. Anlam içeriği: içe inmek, sokulmak, yaklaşmak, yarmak, delmek, açmak, batmak, kapanmak, uzlaşmak, dövüşmek, vurmak, öldürmek, yaralamak, saldırmak bg.

git—,
gid (d/t, t/d dönüşmesi) ile özdeştir. Öncül sesi ortaekler alarak *i*, eylem eki *mek*'tir. Anlam içeriği: *gid*'in özdeşidir (bk. *gid).*

giy—,
Asya Türkçesinde karşılığı *kiy*'dir. Öncül sesleri *e-i*, eylem eki *mek*'tir. Anlam içeriği: kuşanmak, sarınmak, örtünmek, görev üstlenmek, yüküm altına girmek, donanmak, süslenmek bg.

giz—,
öncül sesleri *e-i*, eylem eki *le-mek*'tir. Anlam içeriği: saklamak, kayırmak, örtmek, göstermemek, korumak, barındırmak, başkasından kaçırmak, açığa vurmamak bg.

goc—,
bk. *koç.*

göb—,
Asya Türkçesinde *köb-köp* karşılığı. Öncül sesi *e,* eylem eki aldığı ortaeklerle oluşur. Anlam içeriği: kabarmak, şişmek, yükselmek, artmak bg.

göc—,
bk. *göç.*

göç—,
öncül sesleri *e-ü,* eylem eki *mek*'tir. Anlam içeriği: gitmek, çökmek, yıkılmak, uzaklaşmak, ayrılmak, batmak, kaymak, düşmek, süzmek bg.

göğ—,
öncül sesleri *e-ü,* eylem eki aldığı ortaeklerle oluşur (genellikle *er-mek, mek).* Anlam içeriği: yanmak, sararmak, kızarmak, morlaşmak, ekinler olgunlaşmak, kabarmak, gücenmek, üzülmek bg. Bu kökte *ğ/v/y* sesleri sürekli dönüşür, Asya Türkçesinde *k/ğ* dönüşür (köküs-kögüs-köğüs bg.).

gök—,
öncül sesleri *e-ü,* eylem eki aldığı ortaeklerle biçimlenir. bk. *göğ.*

göl—,
Asya Türkçesinde *köl* karşılığı. Öncül sesleri *i-e,* eylem eki aldığı ortaeklerle *mek*'tir. Anlam içeriği: serinlik, gölgelik, kapalılık, gizlilik, saklama, kayırma, koruma, kaçırma, göstermeme, gizleme, sığınma bg.

göm—,
öncül sesleri *e-ü,* eylem eki *mek*'tir. Anlam içeriği: gizlemek, saklamak, toprağın altına koymak, örtmek, kaçırmak, göstermemek, tuzak kurmak, öldürmek, vurmak, yenilgiye uğratmak bg.

gön—,
öncül sesi aldığı eklerle *e-ü,* eylem eki ortaeklerle *mek*'tir. Anlam içeriği: yollamak, ulaştırmak, göçtürmek, ayrılmak, gitmek, uzaklaştırmak, aktarmak, kovmak bg.

gör—,
bu kök *göz* ile özdeştir *(z/r* dönüşmesi), öncül sesleri *e-ü,* eylem eki *mek'* tir. Anlam içeriği: kavramak, anlamak, tanımak, algılamak, öğrenmek, bakmak, sezmek, düşünmek, konuşmak, tartışmak, söyleşmek, uzlaşmak, yardım etmek, kayırmak, korumak, kurmak, dizge oluşturmak bg.

gös—,
göz ile bağlantılı bir köktür *(z/s* dönüşmesi), öncül sesi aldığı eklerle *e,* eylem eki de aldığı eklerle *mek*'tir. Anlam içeriği: açıklamak, gördürmek, sunmak, sergilemek, ortaya koymak, gündeme getirmek, anlatmak, bildirmek, duyurmak, sezdirmek bg.

göt—,
öncül sesi *ü*, eylem eki *mek*'tir. Anlam içeriği: geriye taşımak, arkaya aktarmak, bir yerden başka bir yere ulaştırmak, yanında taşımak, ortadan kaldırmak, yoka indirmek bg.

göv—,
ğ/v, *g/v* dönüşmesi gösteren bir köktür. Öncül sesi *e*, eylem eki *mek*'tir. Anlam içeriği: nesnelleşmek (gövde), morarmak, kızarmak, olgunlaşmak (ekinlerde), sararmak, yetişmek (bitkilerde), gelişmek bg.

göy—,
öncül sesleri *e-ü*, eylem eki *mek*'tir. Anlam içeriği: yanmak, tutuşmak, yıkılmak, çökmek, ortadan kalkmak bg.

göz—,
Türk dilinin en verimli, en işlek köklerinden biridir. Bu kökün öncül sesleri *ü-e*, eylem eki *mek*'tir. Bu kökte *z/s/r* dönüşmesi süreklidir *(gözetmek, göstermek, görmek)*. Anlam içeriği: görmek, denetlemek, bakmak, incelemek, anlamak, kavramak, kayırmak, araştırmak, yoklamak, beklemek (bekçilik etmek), sezmek, duymak, izlemek bg.

gud—,
yansıma sestir.

gug—,
yansıma sestir.

guk—,
yansıma sestir.

gul—,
yansıma sestir.

Bu seslerin olayları açıklamada etkinliği varsa da anlam içeriği kazanma niteliği görülmedi.

guz—,
bk. *kuz*.

güc—,
ç/c dönüşmesi vardır. Bu kökün öncül sesleri *e-ü*, eylem eki *mek*'tir. Anlam içeriği: incinmek, kırılmak, üzülmek, darılmak, alınmak bg.

güç—,
öncül sesleri aldığı eklere göre *e-ü*, eylem eki *mek*'tir. Anlam içeriği: erkli olmak, egemenlik sağlamak, üstün duruma gelmek, yönlendirmek, baskı altına almak bg.

güd—,
bu kök *güt* ile özdeştir *(d/t, t/d* dönüşmesi), öncül sesleri *e-ü*, eylem eki *mek*'tir. Anlam içeriği: yaymak, yaylıma götürmek, otlatmak, gözetlemek,

kayırmak, sürmek, yönetmek, yönlendirmek, izini sürmek, benimsemek, buyruk altına almak, egemen olmak, buyruk altına girmek, gelişememek, yetersiz kalmak bg.

gül—,
bu kökün Asya Türkçesinde söylenişi *kül (k/g* dönüşmesi) biçiminde. Öncül sesleri *e-ü,* eylem eki *mek*'tir. Anlam içeriği: sevinmek, kıvanmak, alaya almak, eğlenmek, yermek, kınamak, mutluluğunu açığa vurmak bg.

güm—,
ö/ü dönüşmesiyle *göm*'ün anlamını içerir. Öncül sesleri *e-ü,* eylem eki *mek*' tir. Anlam içeriği: gürültü, gömmek, gizlemek, saklamak, kayırmak, korumak, batmak (gümlemek), yıkılmak, çökmek bg. Bu kökte yansıma ses niteliği açıktır *(göm* köküyle yakınlığı dışında). Türkçede *güm* diye yansıma bir ses vardır.

gün—,
adlardan oluşmuş köklerden biridir (baş, göz bg.), ancak eylem üretmede işlek-verimli bir nitelik taşır. Öncül sesleri aldığı eklere göre değişirse *e-ü*'dür. Eylem ekleri *le-mek*'tir. Anlam içeriği: güneş doğması, ışıma, aydınlanma, kıvanma, sevinme, yükselme, yücelme, gelişme, ilerleme, bilgi bakımından olgunlaşma bg.

güp—,
pekiştirme önekidir, özgün bir anlamı yoktur.

gür—,
yansıma sesten oluşmuş verimli, işlek bir köktür. Öncül sesleri *le-mek* eylem ekleriyle uyum içindedir *(e-ü),* anlam içeriği: yüksek ses çıkarma, gelişme, güçlenme, verimli-üretken olma, soyunu sürdürme, kendini gösterme, ayaklanma, ürkütme, saldırma, akın etme, savunma, bağırma, yerden kaynayıp fışkırma (sular) bg.

güt—,
bk. *güd.*

güv—,
ö/ü dönüşmesiyle *göv, k/g* dönüşmesiyle *küv* biçimleri de olan bir köktür. Öncül sesi *e*'dir, eylem eki *en-mek*'tir. Anlam içeriği: dayanmak, sığınmak, kayırmak, gözetmek, birine yaslanmak (güvenmek), arka çıkmak bg. bk. *göv.*

güz—,
biri *göz*'le, öteki *güz* denen dönemle benzerlik gösteren köktür. Bu özelliği nedeniyle anlam karışmasına-anlam kaymasına uğramıştır. Öncül sesleri *ü-e*'dir, eylem eki *le-mek* (genellikle) ise de başka ekler de alır. Anlam içeriği: bitmek (tükenmek, sona ermek), sararmak, gelişmek, olgunlaşmak, solmak, gücü azalmak, güzel olmak *(güzel* sözcüğü *göz*'den gelir) bg.

H

h—,

bu sesle başlayan, üretken Türkçe sözcük yoktur. Türk dili, tarihi boyunca ağız ayrılıklarının doğması sonucu *k/g/ğ/h* dönüşümü gösteren gelişme bu sesin kökensel bir içerik taşıdığı sanısını uyandırmıştır. Türkçede, öncül *h* sesi yoktur, yalnızca *k/h* dönüşümü vardır. Bu nedenle günümüz Türkçesinde *h* sesiyle başlayan sözcüklerin hepsi *(c, f, ğ* seslerinde olduğu gibi) yansımadır. *h* sesi, dilimizde, yansıma sözcükler oluştururken *har, hır, hor, hör* gibi köklere dönüşür. Bu köklerden *har-hur, harlamak, hırlamak, horlamak* bg. eylemler gelişir. Ancak, burada, fars. *hâr* (aşağı, alçak, yoz)'dan türeyen *hor-lamak* (aşağılamak, yermek, hor görmek) sözcüğünü karıştırmamalı.

I

ı—,

Türk dilinin *y* önsesini alarak *ı-yı* (ır/yır biçiminde) dönüşüm gösteren etkin seslerden biridir (yırmak-ırmak, ırlamak-yırlamak). Ağız ayrılıkları nedeniyle üretken bir içerik kazanan bu *ı*(yı) sesinin eylem eki *mak*'tır *(la* ekinden sonra/*la-mak).* Bu kökün anlam içeriği aldığı eklere dayanır.

ıb—,

yansıma sestir, öncülü *ı*, eylem eki *mak*'tır, ancak açık bir anlam içermez. İçeriğine örnek: ıbıkmak (sıkışmak, kaçınmak, baştan savmak), *ıbınmak* (dışkılığını güçlükle çıkarmak) bg.

ıc—,

yansıma sestir (ıcık-mıcık, ıcık-vıcık bg.).

ıd—,

yansıma sestir (ıdık-mıdık, ıdıklamak gıdıklamak bg.).

ığ—,

öncül sesi *ı*, eylem eki *la-mak*'tır. Yansıma ses niteliği taşıyan bu kökün anlam içeriği: akmak, eğilim, özellikle suyun ince bir ses çıkaran akıntısı *(ığıl).* Asya Türkçesinde *ığ-ağ* kökleri özdeştir (*ığlaşmak*/ağlaşmak, *ığlamak*/ ağlamak, Kâş.).

ık—,

yansıma ses niteliği taşıyan bir köktür, öncül sesi *ı*, eylem eki *mak*'tır *(ın* ortaekini alarak ık-ın-mak). Anlam içeriği: sıkılmak, daralmak, kendi kendine baskı yapmak, soluğunu tutup kendini zorlamak bg.

ıl—.

öncül sesi *ı*, eylem eki *mak*'tır. Anlam içeriği: ısı, sıcaklık, yumuşama, uysallık, kapıp kaçma, alıp götürme *(ılgar),* baskın bg.

ım—,

yansıma sestir, öncül sesi *ı*, eylem eki *mak*'tır. Anlam içeriği: uyuklamak, uyur gibi davranmak, iki durum arasında kalıp kesin bir tutum takınmamak *(ımızganmak)* bg.

ıp—,

pekiştirme önekidir, kök değildir. Anadolu halk ağzında birtakım sözcüğün kaynağıdır.

ır—,
yansıma sestir; kök niteliği kazanmıştır, Asya Türkçesinde *yır* biçiminde söylenir. Öncül sesi *a*, eylem eki *mak*'tır. Anlam içeriği: akmak, çağlamak, ağlamak, uzaklık, ayrılma, gitme, göçme, türkü çığırma, koşuk düzenleme bg.

ıs—,
Asya Türkçesinde *iye* (ar. sahib) karşılığıdır. Eylem niteliği taşıdığında yansıma sestir, öncül sesleri *ı-a*, eylem eki *mak*'tır. Anlam içeriği: seslenmek, ses çıkarmak, bir nesneyi elde bulundurmak (bu anlamda kök değildir), sulandırmak (bu anlamda *su*'dan türemiştir; ıslaklık, ıslanmak, ıslatmak eylemlerinin hepsi *su*'dan gelir. Sulak-ıslak, seslerin yer değiştirmesiyle), dövmek, vurmak, batırmak, dişlemek (ısırmak), sıcaklandırmak (ısıtmak), birine iş yüklemek (ısmarlamak) bg.

ış—,
öncül sesleri *ı-a*, eylem eki *mak*'tır. Anlam içeriği: aydınlanmak, parlamak, ışık saçmak bg.

ıt—,
işlek bir kök değildir, yansıma sestir. Öncül sesleri *ı-a*'dır. Anlam içeriği: itmek, kovmak, sövmek, çıkışmak bg. Bu kök sözlüklerde görülmedi, ancak halk ağzında, özellikle öfkelenince söyleniyor. Bize kalırsa bu *it*'in değişik bir söylenişidir.

ıv—,
yansıma sestir. Öncül sesi *ı*'dır. Anlam içeriği: gevezelik, anlamsız konuşmak, gereksiz öteberi (ıvır zıvır, ıvırmak-kıvırmak bg.).

ıy—,
yansıma sestir, öncül sesi görülmedi, anlam içeriği de şaşkınlık bildirmekle sınırlıdır. Bu ses daha çok Doğu Anadolu ağızlarında *ıyy* biçiminde söylenip acı duyma, sızlanma, can sıkıntısı bildirir.

ız—,
mız'ın başka bir söylenişi olsa gerek, «ız-mız etmek» biçiminde geçer, ocağa dökülen yağın çıkardığı sesle özdeştir (cızz-ızzz bg.).

İ

i—,
Türkçenin işlek, verimli seslerinden biridir.

İb—,
yansıma sestir, kapsamlı bir anlam içeriği yoktur.

İç—,
öncül sesi *i*, eylem eki *mek*'tir. Anlam içeriği: iki uç arasında kalma, ortada bulunma, dışın karşıtı olma, öz, derin, dolgun, duygulu, emmek, sıvıları ağız yoluyla gövdeye aktarmak, sezmek, üzülmek, alınmak, incinmek, gücenmek, oyuk, kapsamak, kuşatmak, doğal tepki, yakınlık sağlama, senli benli olma, elverişli, verimli, yudumlamak, yaklaşma, uzlaşma-anlaşma, sindirme, eritme, özümleme bg.

İğ—,
kimi ağızlarda *y* önsesini alarak *yiğ* biçiminde söylenir. Öncül sesleri *i-e*, eylem eki *mek*'tir. Anlam içeriği: bükmek, eğmek, döndürmek, çevirmek, işlemek, batırmak, delmek, dokundurmak (söz dokundurmak), dikmek, yamamak, eklemek, tiksinmek, kaçınmak, üşenmek bg.

İk—,
iki sayısının köküdür, içerdiği bütün sözcükler *ik* köküne gelen *i* öncül sesiyle başlar, bu nedenle bu kökü *iki* diye yorumlayanlar da vardır. Anlam içeriği: kuşkulanmak, üstüste katlamak, geliştirmek, çoğaltmak, döllemek, yinelemek (özellikle Anadolu halk ağzında boğayla dölleşen ineğin gebe kalmaması durumuna *ikileme* denir), birleşmek, anlaşmak, dayanışmak bg.

İl—,
öncül sesleri *i-e*, eylem eki *mek*'tir. Anlam içeriği: birleştirmek, eklemek, bağlamak, yaklaştırmak, saldırmak (özellikle erkeğin kadına sataşması, onunla sevişmesi kadının isteği dışında erkeğin baskısıyla olursa bu olaya *ilişme* denir), bitiştirmek, öncül durumda olmak (ilk, ilkin, ilke bg.), başlamak, kaynak durumda bulunmak, öncülük etmek, kılavuz olmak, yönlendirmek, yönetmek, dikiş dikmek, düğme yeri açmak, ulaştırmak, göndermek, bildirmek, anlatmak, açıklamak, öne sürmek, gündeme getirmek, yürümek, yükselmek, olgunlaşmak, gelişmek bg.

İm—,
Asya Türkçesinde belirti, damga anlamına gelen bir sözcüktür, bundan eklerle yeni sözcükler üretilmektedir, bu nedenle *kök* diye alınmıştır. Öncül sesi görülmedi, eylem eki ise *le-mek*'tir. Anlam içeriği: belirtmek, vurgulamak, damgalamak, üzerinde durmak (bir konunun), bellemek (bir soruna im koymak), göstermek, özenmek (imrenmek) bg.

in—,

Türk dilinin en işlek, verimli köklerinden biridir. Öncül sesleri *i-e,* eylem eki *mek*'tir. Anlam içeriği: yüksekten düşmek, alçalmak, aşağı doğru yürümek, gözden düşmek, görevden çekilmek, yutmak, yemek, ezmek, düşürmek, yıkmak, yere sermek, yukardan aşağı götürmek, sürüklemek, gücendirmek, üzmek, darıltmak, kınamak, ufaltmak, öğütmek, yermek, aşağılamak, kötülemek, daraltmak, sıkıştırmak bg.

ip—,

pekiştirme önekidir, aldığı eklerle sözcük üreten kök durumuna gelmiştir. Bu kök, Asya Türkçesinde *y* önsesini alarak *yip* biçiminde söylenir (ipek -yipek, iğne-yiğne bg.). Bu kökün öncül sesleri *i-e* (eklerle), eylem eki ise *le-mek*'tir. Anlam içeriği: ince tel (iplik) oluşturmak, ilgilenmek, asmak, öldürmek *(ip* denen aracının adından), önemsemek, alay etmek, yermek, küçümsemek, aşağılamak, değer vermek, salınmak, sarsmak, çevirmek, kuşatmak bg.

ir—,

öncül sesleri *i-e,* eylem eki *mek*'tir. Bu kökte *i/e, e/i* dönüşmesi vardır (ermek-irmek, irte-erte). Anlam içeriği: gelişmek, yetişmek, olgunlaşmak, ulaşmak, varmak, yaklaşmak, uzamak, yarına kalmak, kalınlaşmak, kabarmak, ürkmek, sarsılmak, kuşkulanmak, kaygılanmak, akmak bg.

is—,

öncül sesleri *e-i,* eylem eki *mek*'tir (aldığı eklerle). Anlam içeriği: eğilim duymak, dilemek, benimsemek, yönelmek, ele geçirmeye çalışmak, buyurmak, yönlendirmek, iş vermek, görevli kılmak bg.

iş—,

Türk dilinin işlek-verimli köklerindendir, öncül sesleri *e-i,* eylem eki *mek*' tir. Anlam içeriği: çalışmak, duymak, dinlemek, başarmak, üretmek, çoğaltmak, yetiştirmek, geliştirmek, eğitmek, kullanmak, uğraşmak bg.

it—,

id köküyle özdeştir *(d/t, t/d* dönüşmesi), öncül sesleri *e-i,* eylem eki *mek*' tir. Anlam içeriği: atmak, dürtmek, kovmak, sarsmak, ayırmak, dışlamak, yapmak, eylemek, işlemek, çalışmak bg.

iv—,

e sesiyle dönüşür, öncül sesleri *e-i,* eylem eki *mek*'tir. Anlam içeriği: hızlanmak, çevirmek, döndürmek, koşmak, devinmek, oymak bg.

iy—,

öncül sesleri *e-i,* eylem eki *mek*'tir. Bu kök *e* ile dönüşerek *ey* biçiminde de söylenir. Anlam içeriği: ele geçirmek, elde bulundurmak, kullanmak, yardım etmek (iyilik etmek), düzenlemek bg.

iz—,

öncül sesi yoktur, eylem eki *mek*'tir. Anlam içeriği: etkilemek, ardından gitmek, yürümek, uymak, etkilenmek, benimsemek, sürmek, yol bulmak, aramak, incelemek, çalışmak bg.

K

k—,
Türk dilinde *g-ğ-h* sesleriyle dönüşen, ağız ayrılıkları nedeniyle işlerlik, verimlilik, üretkenlik kazanan bir sestir. Bu sesin öncül sesleri *a-ı-o-u* kalınlarıyla, *e-i-ö-ü* inceleridir.

ka—,
ek olduğu gibi, yansıma ses niteliği de gösterir.

kab—,
p sesiye dönüşür *(b/p* dönüşmesiyle *kab-kap),* öncül sesleri *a-u,* eylem eki *mak*'tır (ortaeklerle). Anlam içeriği: şişmek, kalınlaşmak, yükselmek, yumrulaşmak, büyüklenmek, kendini beğenmek, sarmak, kaplamak, kuşatmak *(kabuk* örneğinde olduğu gibi), örtmek, gizlemek, kayırmak, saklamak bg.

kaç—,
nicelik bildiren, aldığı eklerle anlam genişlemesine uğrayan bir köktür. Öncül sesleri *a-ı,* eylem eki *mak*'tır. Anlam içeriği: soru sorma, uzaklaşma, üşenme, bırakma, çekinme, gizlenme, alıp götürme, çalma, yasadışı eylemlere girişme, soygun, çıldırma, dengesizlik, hırsızlık, vurgun, sıvışmak bg.

kad—,
kat köküyle yakınlık gösterir *(d/t, t/d* dönüşmesi). Öncül sesleri *a-ı,* eylem eki *mak*'tır. Bu kök, Türkçede *kat* biçimiyle işlerlik kazanır. bk. *kat.*

kağ—,
Asya Türkçesinde yaygın bir köktür, Anadolu Türkçesinde işlek değildir. Öncül sesi *a,* eylem eki *mak*'tır.

kak—,
öncül sesi *ı,* eylem eki *mak*'tır. Anlam içeriği: delmek, kesmek, batırmak, taş-demir,tahta işlemek, eşmek, sivri bir nesne sokmak, çizmek, itişmek bg.

kal—,
öncül sesleri *a-ı-u,* eylem eki *mak*'tır. Anlam içeriği: bir yerde durmak, varlığını sürdürmek, bulunmak, direnmek, dikelmek, ayaklanmak, gelişmek, yükselmek, yükseltmek, yaşamak, çokluk bg.

kam—,
işlek bir kök değildir, Asya Türkçesinde bulunmasına karşın, yabancı kökenli olduğu söylenir, bu sav kesin değildir, ancak kökün pek üretken olmadığı açıktır. Öncül sesleri *a-ı-u,* eylem eki *mak*'tır. Anlam içeriği: genelleştirme, iyi görememe (kamaşmak), beceriksizlik, üşengenlik bg.

kan—,
Türkçenin işlek, üretken köklerindendir. Öncül sesleri *a-ı*, eylem eki *mak'* tır. Anlam içeriği: inanmak, güvenmek, kızarmak, öfkelenmek, sindirmek, anlamak, kavramak, saptamak, belgelemek, gelişmek, büyümek, canlanmak, tuzak kurmak bg.

kap—,
işlek bir köktür, *p/b, p/b* dönüşmesi gösterir. Öncül sesleri *a-ı-u*, eylem eki *mak*'tır. Anlam içeriği: kuşatmak, içermek, almak, sarmak, çevirmek, götürmek, yutmak, vurmak, avlamak, örtmek, gizlemek, saklamak, kaçırmak, sığınmak, yaranmak, ikiyüzlülük etmek bg.

kar—,
işlek, üretken bir köktür. Öncül sesleri *a-ı*, eylem eki *mak*'tır. Anlam içeriği: kazmak, eşmek, oymak, birbirine katmak (karıştırmak), aydınlığı gidermek (karartmak), söndürmek, dikelmek, ayaklanmak, başkaldırmak, bulaştırmak, öfkelenmek, denk gelmek, önüne çıkmak, önlemek, yermek, kötülemek, gömmek, deşmek, yarmak bg.

kas—,
öncül sesleri *ı-a*, eylem eki *mak*'tır. Anlam içeriği: daraltmak, kıstırmak, sıkıştırmak, germek, büyüklenmek, kendini beğenmek, büzülmek bg.

kaş—,
öncül sesleri *a-ı*, eylem eki *mak*'tır. Anlam içeriği: tırnaklarla, başka bir araçla oğuşturmak (kaşımak, kaşınmak), işemek, oyalamak, karşılıklı oynaşmak (kaş göz etmek), kırıtmak bg.

kat—,
kimi ağızlarda *d/t, t/d* sesleriyle dönüşme gösterir. Öncül sesleri *ı-a*, eylem eki *mak*'tır. Anlam içeriği: döllenmek (halk ağzında), eklemek, bükmek, üstüste yığmak, dayanmak, başeğmek (katlanmak), yoğunlaşmak, donmak, kurumak, kavrulmak, soğumak, acımasız-anlayışsız olmak, kabalık etmek, saygısızlık, eğitimsizlik, bilgisizlik, beceriksizlik, elverişsizlik, uyumsuzluk, uzlaşmazlık, dengesizlik, ölçüsüzlük, sevgiden yoksunluk, kalınlık (duygusal yönden), kabalık bg.

kav—,
öncül sesleri *a-u*, eylem eki *mak*'tır. Anlam içeriği: sarmak, tutmak, kapsamak, anlamak, öğrenmek, bilmek, algılamak, sezmek, duymak (işitmek), içermek, yakalamak, avlamak, ele geçirmek, sarılmak (dolamak) bg.

kay—,
öncül sesleri *a-ı*, eylem eki *mak*'tır. Anlam içeriği: suyun üzerinde kayıkla gitmek, buzda-karda kızakla gitmek, düşmek, sapmak, ayrı bir yol tutmak, sözünden dönmek, fışkırmak, ocakta çok ısınmak, taşmak, süt üzerinde kalın bir kat oluşturmak, kaçınmak, üşenmek, açıkgözlük etmek, kaçmak,

çalmak, göçmek (toprak kayması), yuvarlanmak, devrilmek, yanlamak, yıkılmak bg.

kaz—,
öncül sesleri *a-ı*, eylem eki *mak*'tır. Anlam içeriği: eşmek, yeri oymak, sömürmek, derisini yüzmek, derinleştirmek, yolmak, kesmek (tüyleri, kılları), sökmek, öldürmek, çalmak (parayı), kemirmek bg.

keb—,
bu kök yalnızca Asya Türkçesinde (Kâş., Uyg.) birkaç sözcükte geçmektedir, işlek-üretken değildir; bize kalırsa *k/g*, *geb/kep* dönüşmesine uğramış, ağız ayrılıkları nedeniyle değişmiştir. Anadolu halk ağzında *gebermek* (ölmek-hayvanlar için) sözcüğü *kebermek-kepermek* biçiminde söylenir.

keç—,
bu kökle Asya Türkçesinde birkaç sözcük varsa da yaygın, üretken değildir. Bu kök *geç* köküyle dönüşmüştür. bk. *geç*.

kek—,
yansıma sestir, işlek değildir.

kem—,
yansıma sestir, işlek değildir. Bu kök *kem-i-r-mek* sözcüğünde geçerse de türevleri birkaçı aşmaz.

ken—,
işlek bir kök değildir, öncül sesi *e*, eylem eki, aldığı ortaeklerle *mek*'tir. Bu kök *kin* köküyle özdeştir.

kep—,
Anadolu halk ağzında işlek bir köktür. Öncül sesleri *e-i*, eylem eki *mek*'tir. Anlam içeriği: kurumak, yozlaşmak, dengesizlik, beceriksizlik, saygısızlık, yıkmak, çökmek, dağılmak, gevşemek (SDD).

ker—,
işlek bir kök değildir, aldığı ortaeklerle birkaç sözcüğün üretilmesini sağlamıştır (ker-t köküyle kert-en-kele, kert-ik, kert-mek). Bu kök yansıma ses niteliği taşıyor (*kr*, *krt* sesleri bu izlenimi veriyor).

kes—,
öncül sesleri *e-i*, eylem eki *mek*'tir. Anlam içeriği: bölmek, ayırmak, araçla (bıçak, keser, balta, hızar bg.) koparmak, ayrılmak, ilgisi kalmamak, atmak, kovmak, doğramak, kısalma (kesek yol), azalma (aylığından kesinti yapıldı), kazma, eşme, yarma, biçme, eksiltme, uzaklaşma, varsayma, tasarlama, ölçme bg.

keş—,
Anadolu halk ağzında geçerli bir kök olup, yansıma ses niteliği taşır. Öncül sesleri *e-i*, eylem eki *mek'*tir. Anlam içeriği: solmak, güçsüz kalmak, ölmek, açmak bg.

ket—,
ged/gid/ket dönüşmesi gösteren bir köktür, özellikle *k/g* seslerinde süregiden değişme nedeniyle ağız ayrılıklarından etkilenmiştir. bk. *ged.*

kev—,
Anadolu halk ağzında üretken bir köktür. Öncül sesleri *e-i*, eylem eki *mek'* tir. Anlam içeriği: ağrı, sızı, üzülme, sıkılma, daralma, yorgunluk, kuruma, katılaşma, yumuşak taş, kötü, kaba, çekinmek, sakınmak, kaçınmak (SDD).

key—,
g/k, k/g dönüşmesi gösterdiğinden, Asya Türkçesinde *g* yerine geçer. Öncül sesleri *e-i*, eylem eki *mek'*tir. Anadolu halk ağzında türevleri vardır. Anlam içeriği: kıyı, büyüklenme, su kuyusu, sonra, dolayı, yaşlanma, örtünme (kepenek), varsayım, katılaşma, oturmak (SDD). Bu kökte yansıma ses özelliği de seziliyor.

kez—,
bk. *gez.*

kıb—,
yansıma sestir, anlam içerikleri vardır.

kıc—,
yansıma sestir, anlam içerikleri vardır.

kıç—,
öncül sesleri *ı-a*, eylem eki, aldığı eklerle *mak'*tır (kıçgırmak, kıçırmak sözcüklerinde görüldüğü gibi. SDD). Anlam içeriği: bağırmak, arkasından yürümek, izlemek, kışkırtmak, körüklemek, tekmelemek, tepmek bg. (SDD).

kıd—,
yansıma sestir.

kığ—,
y sesiyle *ğ* sesi dönüşmelidir. Öncül sesleri *ı-a*, eylem eki *mak'*tır. Anlam içeriği: bağırmak, yapraklar hışırdamak, buz tutmak, pislemek, çağıldamak, horoz ötmek (SDD). Bu kökte yansıma ses özelliği de var.

kık—,
yansıma sestir. Öncül sesleri *ı-a*, eylem eki *mak'*tır. Anlam içeriği: eskimek, kıkır kıkır ses çıkarmak, gülmek, eğlenmek, oyalanmak bg.

kıl—,
öncül sesleri *ı-a*, eylem eki *mak*'tır. Anlam içeriği: yapmak, biçimlendirmek, işlemek, eylemek, öncülük etmek, düzenlemek, bilemek, keskinleştirmek, inceltmek, başarmak bg.

kım—,
yansıma sestir. Öncül sesi *ı*, eylem eki *mak*'tır. Anlam içeriği: devingen, yerinden oynamak, salınmak, ufalamak, sürünmek (sürünerek yürümek), katılaştırmak (sütü katılaştırıp *kımız* yapmak. SDD), kurumak, yılışmak, iyesiz nesneleri ele geçirmek, işi ağırdan almak, yavaşlamak bg.

kın—,
öncül sesleri *a-ı*, eylem eki *mak*'tır. Anlam içeriği: suçlamak, inceltmek, kaplamak, yarmak, oluk-yiv açmak, kesmek, yermek, esirgemek, yıpranmak, gelişememek, cılız kalmak, alışkanlık edinmek, kıskanmak, yuvarlanmak, düşmek, eğlenmek (SDD).

kıp—,
yansıma ses özelliği gösteren bir köktür. Öncül sesler *ı-a*, eylem eki *mak*' tır. Anlam içeriği: açıp kapamak, örtmek, kımıldamak, imrenmek, kıskanmak, eğlenmek, alaya almak, gülmece, oyalamak (SDD). Bu kök pekiştirme öneki olarak da kullanılır (kıpkızıl bg.).

kır—,
işlek, üretken bir köktür. Öncül sesleri *ı-a*, eylem eki *mak*'tır. Anlam içeriği: eğlenmek, devinmek, bölmek, kesmek, ufalamak, öldürmek, bükmek, eğmek, gücendirmek, darılmak, dövüşmek, verimsizleşmek, oyalamak, oynaklık etmek, kandırmak, dökülmek, sökülmek, kurumak, kavrulmak, iki nesneyi birbirinden ayırmak, uzaklaşmak, katlanmak, buruşmak, bozulmak, azalmak, güçten kesilmek, salınarak yürümek, sevişmek bg.

kıs—,
yansıma sestir. Öncül sesleri *ı-a*, eylem eki *mak*'tır. Anlam içeriği: daralma, kesilme, boyu azalma, sıkışma, bunalma, güçsüzleşme, elisıkı olma, kışkırtma, koğuculuk etme, alma (gündelik, aylık gibi gelirleri azaltma, kesme), geçim sıkıntısı çekme, gülme, alaya alma, çekememezlik etme, başkalarının becerilerini-başarılarını çekememe (kıskanma), baskı altına alma, suçlama, güç duruma düşürme, engelleme, verimsizlik, yakalamak, kavramak, tutmak bg. Bu kökü ar. *kıst* ile karıştırmamalı. Arapça *kıst* sözcüğünün Türkçe *kıs* kökünden türediği de düşünülebilir.

kış—,
yansıma sestir, *kış* denen yıl döneminin adı olması yansımalığını değiştirmez. Bu kökün öncül sesleri *ı-a*, eylem eki *la-mak*'tır. Anlam içeriği: devindirmek, kımıldatmak, eyleme itelemek, yanıltmak, saptırmak, kış denen dönemi bir yerde geçirmek, seslenmek, çağırmak, üşümek, uyuşmak, elisıkılık etmek bg.

kıt—,

yansıma sestir, ar. *kahıt*'tan türeyen *kıt*'la ilgisi yoktur. Öncül sesleri *ı-a,* eylem eki *mak*'tır. Anlam içeriği: kesmek, doğramak, ses çıkarmak (kıtır kıtır kesmek, kıtır kıtır etmek), bölmek, ufalamak bg.

kıv—,

yansıma sestir. Öncül sesleri *ı-a,* eylem eki *mak*'tır. Anlam içeriği: kımıldamak, devinmek, oynamak, sevinmek, katlamak, buruşmak, kırılmak, sıkılmak, daralmak, üzülmek, kaçınmak, çekinmek, sakınmak, yorulmak, gücü azalmak, salınmak, çalkamak, bükmek, eğmek, başarmak, becermek, çalmak, aşırmak, derli toplu, düzenli bg.

kıy—,

öncül sesleri *ı-a,* eylem eki *mak*'tır. Anlam içeriği: kesmek, doğramak, vurmak, yaralamak, öldürmek, bölmek, dilmek, engellemek, önlemek, saldırmak, pusu kurmak, çalmak, sömürmek, yararlanmak, yasadışı çıkar sağlamak, bozmak (kızlığı gidermek), başkasının sırtından geçinmek, ortadan kaldırmak (yoketmek, kökünü kazımak) bg.

kız—,

öncül sesleri *ı-a,* eylem eki *mak*'tır. Anlam içeriği: ısınmak, aşırı ölçüde sıcak olmak, yanmak, tutuşmak, tutkuya kapılmak, döllenme eğilimi göstermek (özellikle dişilerde aşırılığa varan sevişme isteği duymak), utanmak, sıkılmak, öfkelenmek, kışkırtmak, azdırmak, kar-buz üzerinde kaymak *(z/y* dönüşmesiyle), kanlanmak, rengi kızıl olmak (kızarmak), kendinden geçmek bg.

kiç—,

Asya Türkçesinde işlek olmayan, verimsiz bir köktür. Kâş. sözlüğünde *kiçimek* (kaşınmak, gidişmek), *kiçinmek* (orospu olmak, kaşınmak), *kiçitmek* (kaşınmak) gibi sözcüklerin köküdür. *Kiçük* (küçük, Kâş.) sözcüğü ise fars. *kûçek* (küçük)ten geldiği için kökü tr. değildir. Anadolu Türkçesinde *kiç* kökünün işlerliği görülmedi.

kik—,

Asya Türkçesinde (Kâş) geçerli, verimsiz bir köktür. Kâş. sözlüğünde *kikmek* (bilemek), *kikrülmek* (sokulmak), *kikçürmek* (kışkırtmak) gibi türevleri vardır. Anadolu Türkçesinde *kik* yansıma sestir, *kikirdemek, kikremek, kikirik* (SDD) gibi birkaç türevi varsa da, işlek değildir.

kim—,

Anadolu Türkçesinde bağlaç, soru içeriği taşıyan bir sözcüktür, ancak türevleri vardır (kök olmamasına karşılık), öncül sesleri *i-e,* eylem eki yoktur. Bu sözcük halk ağzında da seyrektir, *ç* sesiyle dönüşmelidir *(kimtik* -çimdik).

kin—,

ub kök *geniş* (Kâş. *kinğ)* sözcüğünün kaynağıdır. bk. *gen.*

kip—,
Asya Türkçesinde öğür, benzer, eş (Kâş.) anlamındadır, Anadolu Türkçesinde kök niteliği gösterir. Öncül sesleri *e-i,* eylem eki *mek*'tir. Anlam içeriği: sıkı, düzgün, derli toplu, düzenli, uygun, biçimli, yaraşır, göz seyirmek, korumak, saklamak (SDD).

kir—,
öncül sesleri *i-e,* eylem eki *mek*'tir. Anlam içeriği: gücenmek, incinmek, darılmak, öfkelenmek (SDD), içe doğru uzamak, döndürmek, eğirmek, çevirmek, pislenmek, sokulmak bg. Bu kök *gir* ile özdeşlik taşır *(g/k, k/g* dönüşmesi, özellikle Asya Türkçesinde). *kir* kökünün germek, uzatmak, sivrilmek, keskinleşmek bg. anlamları da vardır.

kis—,
yansıma sestir, içeriği yoktur.

kiş—,
yansıma sestir, işlektir, ancak üretken değildir. Öncül sesi *i,* eylem eki *mek*'tir (başka ortaekler alarak: kiş-ne-mek), anlam içeriği: ses çıkarmak (atlarda), bağlamak *(kişemek.* Kâş.), olmak, biçimlenmek (ar. *insan* karşılığı söylenen *kişi* sözcüğü bu kökün ürünüdür) bg.

kit—,
bk. *git (g/k, k/g* dönüşmesiyle).

kiz—,
yansıma sestir (SDD), öncül sesleri *i-e,* eylem eki *mek*'tir. Anlam içeriği: çekinmek, kaçınmak, sakınmak, tüyleri yakmak, korkup kaçmak, öfkelenmek, hınç duymak (SDD).

koc—,
öncül sesleri *a-u,* eylem eki *mak*'tır. Anlam içeriği: yaşlanmak, irilenmek, büyümek, öncülük, kucaklaşmak, sarılıp sarmaşmak, sevişmek, koca aramak (kocasak/koca isteyen kız, SDD), kuşkulanmak, avlanmak (koca av/sürek avı, SDD) bg.

koç—,
öncül sesleri *u-a,* eylem eki *mak*'tır. Anlam içeriği: döğüşmek, yiğitlik, döllemek, avuçlamak, bağlamak, boyunduruğa vurmak, araba sürmek bg.

koğ—,
öncül sesleri *u-a,* eylem eki *mak*'tır. Anlam içeriği: çekiştirmek, arkasından söylenmek, kınamak, kovalamak, suçlamak, koşmak, koşturmak, yermek, kötülemek bg.

kok—,
öncül sesleri *a-u,* eylem eki *mak*'tır. Anlam içeriği: koku yaymak, koklamak, tütmek, bozulmak, çürümek, kötüleşmek bg.

kol—,
öncül sesleri *a-u*, eylem eki *mak*'tır. Anlam içeriği: korumak, saklamak, gözlemek, çoğalmak, ayrılmak, özelleşmek, elverişli olmak, güvenlik, yaranmak, çıkar sağlamak, sömürmek, yaltaklanmak, dalkavukluk etmek, oturmak (koltuk denen aracı yapmak), yaslanmak bg.

kom—,
işlek bir kök değildir, öncül sesleri *a-u*, eylem eki *mak*'tır. Anlam içeriği: buyurmak, yerleştirmek, oturtmak, yapmak, saklamak, oluşturmak bg.

kon—,
öncül sesleri *a-u*, eylem eki *mak*'tır. Anlam içeriği: yerleşmek, durmak, ev yapmak, oturmak, kalmak, söyleşmek, söylemek, anlaşmak, sözleşmek, tutunmak bg.

kop—,
öncül sesleri *a-u*, eylem eki *mak*'tır. Anlam içeriği: kesmek, ayırmak, bölmek, çıkarmak, koşmak, yürümek, çekip almak, dışarı çıkarmak, göndermek, yollamak, seğirtmek bg.

kor—,
öncül sesi *u*, eylem eki *mak*'tır. Anlam içeriği: saklamak, gözetlemek, beklemek, kaçırmak, gözdağı vermek, ürkütmek, yanmak (odun kor durumuna gelmek), kızarmak (korlaşmak), kayırmak, yardım etmek, beslemek, bakmak, yetiştirmek bg.

kos—,
öncül sesi *a*, eylem eki *mak*'tır (aldığı *la* ekiyle). Anlam içeriği: büyüklük taslamak, kendini beğenmek, kabarmak (büyüklenmek), güçlü görünmek bg.

koş—,
öncül sesleri *a-u*, eylem eki *mak*'tır. Anlam içeriği: bağlamak, öne sürmek, gündeme getirmek, uzlaştırmak, kurumlaştırmak, kurallaştırmak, dayanışmak, birlikte işgörmek, birlik oluşturmak, yanyana bulunmak, seğirtmek, hızla yürümek, düzenlemek (koşuk söylemek), güven vermek, belli ilkelere bağlamak, yükümlülük altına girmek bg.

kot—,
öncül sesi *a*, eylem eki *mak*'tır (aldığı ortaeklerle: kot-a-r-mak). Anlam içeriği: boşaltmak, aktarmak, üleştirmek, gündeme getirmek, ortaya koymak, dağıtmak, ileri sürmek bg.

kov—,
öncül sesleri *a-u*, eylem eki *mak*'tır. Anlam içeriği: oymak, içini boşaltmak, uzaklaştırmak, sürmek (bir yerden başka bir yere), izlemek, ardına düşmek, araştırmak, soruşturmak, arkasından koşmak (kovalamak), korkutmak, kaçırmak, ürkütmek bg.

koy—,
öncül sesleri *a-u*, eylem eki *mak*'tır. Anlam içeriği: yerleştirmek, oturtmak, durdurmak, kucaklamak, sarmak (kollarıyla), yoğunlaşmak, katılaşmak, işe girişmek (işe koyulmak), başlamak, uğraşmak bg.

koz—,
bk. *kuz*.

köç—,
bk. *göç*.

kök—,
öncül sesleri *e-ü*, eylem eki *mek*'tir (aldığı *le* ekiyle). Anlam içeriği: yerleşmek, yerli-sağlam olmak, üremek, geçmişe doğru uzamak, derinleşmek (toprakta), soylu olmak, dibe inmek bg.

köl—,
öncül sesi *e*, eylem eki *mek*'tir (aldığı *le-ş* ekleriyle). Anlam içeriği: bağlanmak, buyruk altına girmek, özgürlükten yoksun kalmak, kullanılmak bg.

köm—,
bk. *göm*.

kön—,
bk. *gön*.

köp—,
öncül sesleri *e-ü*, eylem eki *mek*'tir. Anlam içeriği: artmak, çoğalmak, kabarmak, şişmek bg.

kör—,
bk. *gör*.

kös—,
öncül sesleri *ü-e*, eylem eki *mek*'tir. Anlam içeriği: büzülmek, yakmak, buruşmak, uzanmak, üşümek, dişi erkeği-erkek dişiyi istemek, üşenmek, kaçınmak, yanmak (ocakta odun), yorulmak, gücü azalmak, yatışmak (dişi-erkek dölleştikten sonra), kötüleşmek, azgınlaşmak (inek boğa aramak) bg.

köt—,
öncül sesleri *e-ü*, eylem eki *mek*'tir (aldığı *le* ekiyle). Anlam içeriği: yermek, arkaya-geriye taşımak (bk. *göt*/götürmek), koğuculuk etmek, aşağılamak, vurmak, dövmek, topallamak bg.

köv—,
bk. *göv*.

köy—,
bk. *göy.*

köz—,
öncül sesi *e,* eylem eki *mek*'tir (aldığı *le* sesiyle). Anlam içeriği: yanmak, tutuşmak, kor durumuna gelmek, tükenmek, bitmek, aşınmak bg.

kuc—,
öncül sesi *a,* eylem eki *mak*'tır *(la* ekiyle). Anlam içeriği: sarmak, sarılmak, sevmek, kapsamak, içermek, benimsemek bg.

kud—,
bu kök Asya Türkçesinde *y* sesiyle dönüşme gösterir. Anadolu Türkçesinde *kuyruk,* Asya Türkçesinde *kudruk* (Kâş.), Anadolu Türkçesinde *kuyu,* Asya Türkçesinde *kudug* (Kâş.) bg. Kökün öncül sesi *u,* eylem eki *mak*'tır *(ur* ekiyle: *kudurmak).* Anlam içeriği: azmak, sapıtmak, öfkelenmek, delirmek, kendinden geçmek, gaga gibi çıkıntı yapmak, gagalamak (SDD) bg.

kuğ—,
öncül sesi *u,* eylem eki *mak*'tır (aldığı *ur* sesiyle). Anlam içeriği: ötmek (güvercinlerde), çağırmak, seslenmek, gebe kalmak (inek, manda), şişmek bg.

kuk—,
yansıma sestir, öncül sesi *u*'dur, eylem eki yoktur. Ses çıkarmak, *kuku kuku* diyerek korkuyu anlatmak için söylenir.

kul—,
öncül sesleri *a-u,* eylem eki *mak*'tır *(lan* ekiyle). Anlam içeriği: dinlemek (kulak vermek), yararlanmak, çıkar sağlamak, çalıştırmak, işlemek, sömürmek, egemenlik altına almak, yönetmek bg.

kum—,
öncül sesi aldığı eklerle uyum sağlar. Ad olduğundan, işlerliği azdır, verimli değildir (kumcu, kumlamak, kumlaşmak, kumlu bg.).

kun—,
işlek, verimli bir kök değildir, Anadolu halk ağzında geçerlidir; ses dönüşmesi sonucu başka dillerden geçmiş bir kök izlenimi uyandırır.

kup—,
pekiştirme önekidir, işlerliği, üretkenliği yoktur.

kur—,
işlek, üretken bir köktür, öncül sesleri *a-u,* eylem eki *mak*'tır. Anlam içeriği: yapmak, oluşturmak, özgürlüğe kavuşturmak (kurtarmak) düzenlemek, tasarlamak, düşünmek, düşlemek, ortaya koymak, yerleştirmek, düşünce üretmek, kurutmak, kurulamak, toplamak, dernek durumuna getirmek,

topluluk oluşturmak, kaygılanmak, düşlere kapılmak, sayıklamak, kendini beğenmek, büyüklenmek, ısıtmak, suyunu gidermek, verimsizleşmek, yapılaştırmak bg.

kus—,
öncül sesleri *a-u*, eylem eki *mak*'tır. Anlam içeriği: dışlamak, sararmak, solmak, çıkarmak, taşırmak, dökmek bg.

kuş—,
öncül sesleri *a-u*, eylem eki *mak*'tır (*la* ekiyle). Anlam içeriği: kaygılanmak, sarsılmak, salınmak, ürkmek, avlamak (kuş kuşlamak), uçmak, kuruntuya kapılmak, güvenmemek, döl vermek, bağlamak, çevirmek, sarmak, şüphelenmek, giyinmek, süslenmek, donanmak bg.

kut—,
öncül sesi *u*, eylem eki *mak*'tır (*la* ekiyle). Anlam içeriği: yücelik, ululuk, saygınlık, dokunulmazlık, uğur, tapmak bg.

kuy—,
Asya Türkçesinde *kud* (Kâş.), öncül sesi *u*, eylem eki yok (Anadolu ağzında *koy* köküyle özdeşlik gösterdiği sözcüklerde eylem eki *mak*'tır). Anlam içeriği: işlemek, bezemek, süslemek, oymak, delmek, toprağı eşmek, derinleştirmek, eklemek bg.

kuz—,
öncül sesleri *a-u*, eylem eki *mak*'tır (aldığı başka eklerle). Anlam içeriği: doğurmak, yavrulamak (kuzulamak), güneş görmemek, kuytulaşmak, serinlik, gölgelik bg.

küç—,
Asya Türkçesinde geçerli bir köktür (Kâş.), birkaç türevi vardır. Bu kökün öncül sesi *e*, eylem eki *mek*'tir. Anlam içeriği: baskı altında tutmak, baskıya dayanarak elinden almak, kötülük etmek, ezmek, ağırlaşmak, tükenmek, ılgarlamada birbiriyle yarışmak, yetkili-etkili olmak.

Anadolu Türkçesinde ufalmak, alçalmak, yılgınlık göstermek (burada fars. *kûçek*/küçük sözcüğüyle benzerlik görülüyor) bg.

küf—,
kov köküyle ses dönüşmesi yakınlığı (kovımak/gevşemek, içi boşalmak/köv-köf-küf). Öncül sesleri aldığı eklerle *e-ü*, eylem eki yine aldığı eklerle *mek*'tir. Anlam içeriği: içi boşalmak, gevşemek, kabarmak, yayılmak bg. (Bu kökü ar.-fars. kaynaklı *kûfe* ile karıştırmamalıdır).

kük—,
yansıma sestir, öncül sesleri *ü-e*, eylem eki *mek*'tir (aldığı eklerle). Anlam içeriği: öfkelenmek, saldırmak, bağırmak, yüksek ses çıkarmak, sinirlenmek, mayalanıp kabarmak bg.

kül—,
öncül sesleri aldığı eklere göre *e-ü,* eylem eki *len-mek*'tir. Anlam içeriği: dibe çökmek, incelmek, ufalmak, toz durumuna gelmek, örtülmek, unutulmak, sönmek, gücü azalmak, eksilmek, değerini yitirmek, gözden düşmek bg.

küm—,
köm-göm kökleriyle özdeşlik gösteren bu kökün öncül sesleri *ü-e,* eylem eki *le-mek*'tir. Anlam içeriği: gömülmek, toprağa-suya girmek, toplanmak, yığılmak, birikmek bg.

kün—,
bk. *gün.* Anadolu halk ağzında gürültü-patırtı anlamında yansıma sestir (SDD).

küp—,
pekiştirme önekidir, öncül sesleri *e-ü,* eylem eki görülmedi. Anadolu halk ağzında işlek-verimli bir köktür. Anlam içeriği: şişmek, kapanmak, artmak, su toplamak, irinlenmek, atıp tutmak, itelemek, süprüntü, hayvanlar birbiriyle boynuzlaşmak, ayak sesi, kısa boylu-göbekli olmak (SDD).

kür—,
öncül sesleri *e-ü,* eylem eki *mek*'tir (aldığı eklerle). Anlam içeriği: süpürmek, silmek, güçlenmek, yiğitlenmek, çekmek (kürek), Kâş. sözlüğünde: kızartmak, eşinmek, kaçırtmak, güreşmek, kanlanmak, etlenmek, yemek (bir yemek adı). Anadolu halk ağzında: atmak, fırlatmak, düzlemek, takı takınmak, toplanmak (hayvanlarda), kar yığılmak, kar birikip yuvarlanmak, kediler dölleşmek, sıyırmak, kar süpürmek, yellerin karı savurup bir yere yığması (SDD).

küs—,
öncül sesleri *ü-e,* eylem eki *mek*'tir. Anlam içeriği: gücenmek, darılmak, kırılmak, büzülmek, ayrılmak, dayanmak, güvenmek, imrenmek, kaldırmak, kar yığılmak, tos vurmak bg. (SDD).

küş—,
bu kök Kâş. sözlüğünde *küş-ermek* (dolmak, taşmak) biçiminde bir yerde geçiyor. Uygur Türkçesinde istek-dilek anlamında *küşüş* (küsüş-küçüş) biçimi var, ayrıca bir ülke adı diye gösteriliyor. Anadolu halk ağzında *küş* kökü geçerli. Bu kökün öncül sesi *ü,* eylem eki *le-mek/len-mek* (küçümlenmek/kaygılanmak, sıkılmak, kuşkuya kapılmak, SDD) biçiminde. Anlam içeriği: sıkılmak, kaygılanmak, utanma, kuşkulanmak, duraksamak (SDD). Kırgız Türkçesinde *küş* (demirci körüğünden çıkan yansıma ses anlamında. Kır.). Kazak Türkçesinde *küş* sözcüğü *güç, erk* karşılığıdır. Ancak bu kökten türeyen sözcükler baskı yapmak, sıkılmak, ıkınmak, zorlamak-zorlanmak, dayanmak bg. anlamlara geliyor *(Kazak Türkçesi Sözlüğü,* 1984).

küt—,
öncül sesi *ü*, eylem eki *mek*'tir (aldığı eklerle). Anlam içeriği: kalınlaşmak, irilenmek, katılaşmak, kırgınlık, aksamak, ağırbaşlılık, saçmalama, atmak, fırlatmak, *küt* diye yansıma ses çıkarmak, vurmak, vuruşmak (SDD).

küv—,
bu kök Asya Türkçesinde, aldığı eklerle değişik anlamlar içeren sözcükler oluşturuyor (Kâş.), Anadolu Türkçesinde *k/g* dönüşmesiyle anlam genişlemesi sağlanıyor (SDD). Köke gelen eklerin öncüleri *ük, lek, lemek* bg. (SDD). Anadolu ağzında *küv/güv* dönüşmesi. bk. *güv*.

küy—,
öncül sesleri *e-ü*, eylem eki *mek*'tir. Anlam içeriği: atmak, fırlatmak, yanmak, gözlemek, ivedilemek, çürümek, dişler dökülmek, kuytu, tandırın hava deliği (SDD); beklemek, katlanmak, dayanmak (Tar. Söz.), *küye* (güve, *k/g* dönüşmesi, Kâş.), güveleri silkmek (Kâş.).

küz—,
k/g dönüşmesiyle *güz*. Bu kök Asya Türkçesinde, özellikle Uygurlarda var, ancak işlek-verimli bir dil ürünü değildir. Türkçede *göz/köz* (görme aygıtı, ocak koru) sözcüğünün *ö/ü* dönüşmesiyle yeni bir anlam içeriği kazandığı bellidir (güzel-güzelleme, güzellik bg.). Kırgız Türkçesinde içerdiği anlam Anadolu ağzıyla özdeş. Kökün *küz* biçiminde kullanımı birkaç sözcükle sınırlıdır.

L

l—,

Türk dilinde, birkaç yansıma ses dışında, bu sesle başlayan, kavram üretmeye yarayan sözcük yoktur. Buna karşın gerek ağız ayrılıkları, gerekse yabancı dillerden aktarma nedeniyle Türkçeye pek çok *l* başlangıçlı sözcük girmiştir. *l* sesi, Türkçenin ses yapısıyla bağdaşmıyor. Bu ses ancak ortaek, sonek olarak geçerlidir. Türk dilinde bu sesin geçtiği köklerin hepsi *a-e-ı-i-o-ö-u-ü* seslilerinden biriyle başlar: *al* (almak), *el, il, ıl, ol, öl, ul, ül* bg. Öteki sözcüklerde *l* sesi ancak başka bir sessizle başlayan köke eklenebilir: *del-mek, gel-mek, bil-mek, sil-mek* bg.

M

m—,

Türk dilinde, birkaç yansıma dışında, bu sesle başlayan özgün bir sözcük yoktur. Başka dillerden, ağız ayrılıkları nedeniyle dönüşerek Türkçeye geçen *m* başlangıçlı sözcükler kimi düşünürleri şaşırtmış, bu sesin Türkçe olabileceği sanısını uyandırmıştır.

Türk dilinde *m* sesiyle ilgili iki durum vardır. Birincisi bu sesin, yine ağız ayrılıklarına göre, *b* ile dönüşmesidir: *men/ben, ben/men, bin/min, min/bin.* İkincisi, daha çok Anadolu Türkçesinde görülen yansıma seslerdir: *miyavlamak, melemek, mırıldanmak, mırlanmak* bg. Kâş. sözlüğünde *m* ile başlayan 116 sözcük vardır. Bu sözcüklerin büyük bir bölümü *b/m* dönüşmesi nedeniyledir: *miz*/biz, *manğa*/bana, *menğzemek*/benzemek, *mungalmak*/bunalmak, *münülmek*/binilmek bg.

N

n—,

Türk dilinde *n* sesiyle başlayan biricik sözcük soru anlamı içeren *ne*'dir, o da doğa olayları karşısında duyulan şaşkınlığın *ne* biçiminde anlatımından kaynaklanır. Bu *ne* kökü dışında, bu sesle başlayan sözcüklerin hepsi başka dillerden alınmıştır. Bu *ne* kökün, Kâş. sözlüğünde görülen, Anadolu Türkçesinde de geçerli sayılan türevleri şunlardır:

ne soru karşılığıdır.

ne-çe çe ekiyle «kaç» anlamında söylenir (kaç, hangi sayıda).

ne-çük çük ekiyle niçin, neden, ne için anlamındadır.

nelek-nelik-nelük, lek-lik-lük ekleriyle oluşan bu sözcükler de neden, niçin, ne için anlamını içerir.

nerek rek ekiyle neye, nereye, ne gerek.

ne-tek, tek ekiyle nice, ne durumda, ne biçimde karşılığı söylenir.

nicelik, ni-ce-lik (ce-lik ekleriyle) sayı bildirir (kökensel anlamı soru sormaya dayanır).

nitelik, ni-te-lik (te-lik ekleriyle) durumu sormaya yarar. Bu sözcükler dışında *nü*/ne, *negü*/ne, *niye.*

O

ob—,

öncül sesleri *a-u*, eylem eki *mak*'tır. Anlam içeriği: topluluk, birlik, oymak, belli bir yerde oturmak, yıpranmak, çağı geçmek, çukurlaşmak, aşınmak, gereğinden çok büyültmek (abartmak), aşırılığa kaçmak bg.

oc—,

öncül sesi *a*, eylem eki yoktur. Anlam içeriği: yakmak, yakmaya elverişli yer (ocak), oturma yeri, konak, konut bg. Burada *c* sesi *d* ile dönüşür (ocak-odak. Bu *oc* kökü *od* karşılığıdır. Odak/Ocak), ev kurmak, evlenmek, ateş yakmak, yerleşmek bg.

od—,

öncül sesleri *a-u*, eylem eki *mak*'tır (köke getirilen başka eklerle). Anlam içeriği: yerleşmek, ev kurmak, odun yakılacak yer, ocak, belli bir yerde toplanmak, yönlendirici öğe, yetki, yakılacak nesne (odun), katılaşmak, yoğunlaşmak bg.

of—,

yansıma sestir, eylem eki *la-mak*'tır. Anlam içeriği: yakınmak, kendine acındırmak, bunalmak, sıkılmak, daralmak (yansıma kök olmasına karşın üzüntü bildiren bir anlam içeriği kazanmış sayılmaktadır), yakışıklı, güzel, beğenilen (SDD).

oğ—,

öncül sesleri *a-u*, eylem eki *mak*'tır. Anlam içeriği: düzenlemek, biçimlendirmek, okşamak, oğuşturmak, üretmek, yaratmak, yüreklilik bg. Bu kökte *v/ğ* dönüşmesi vardır *(oğmak*/ovmak, *oğuşturmak*/ovuşturmak, *oğmaç*/ovmaç bg.).

ok—,

öncül sesi *u*, eylem eki *mak*'tır. Anlam içeriği: öğrenmek, çalışmak, eğitmek, yetiştirmek, bilgi vermek, düşünce yönünden aydınlatmak-geliştirmek, bir derneği-toplantıya çağırmak, anmak, söylemek, bildirmek, duyurmak, açıklamak, yaymak (bir düşünceyi), söyleşmek, konuşmak, vurmak (oklamak), atmak (ok) bg.

ol—,

Türk dilinin en verimli, işlek köklerinden biridir. Öncül sesleri *a-u*, eylem eki *ol-mak*'tır. Anlam içeriği: bulunmak, yaratılmak, ortaya çıkmak, varlık, gelişmek, yetişmek, yükselmek, büyümek, doğmak, bitmek (bitkiler-ağaçlar), ermek (yemişlerin yenecek duruma gelmesi), erginlik çağına gelmek,

oymak (oluk açmak), uymak, denk gelmek, yaraşmak, yakışmak, uyum sağlamak, dolgunlaşmak, kurmak, yapmak, düzenlemek, varetmek bg.

om—,
bk. *um*. Bu kök, özellikle Asya Türkçesinde *m/n* dönüşmesiyle söylenir *(onurga/omurga)*, Anadolu Türkçesinde *om/um* biçimindedir.

on—,
öncül sesleri *a-u*, eylem eki *mak*'tır. Anlam içeriği: yapmak, eksiğini gidermek, düzenlemek, gelişmek, ilerlemek, olgunlaşmak, pekiştirmek, bütünleştirmek, uygun bulmak, beğenmek, bayındırlaşmak, yararlı durumda olmak, verimlilik, doğruluğa inanmak, kötü durumdan kurtulma, oluşturmak bg.

Anadolu halk ağzında *on* kökünün başka anlam içeriği de vardır: bol, verimli, üreme, kazanç, doğum, sağıltmak, sağıltım, iyileştirmek, tatlı, düzgün, yetkin (SDD).

op—,
öncül sesleri *a-u*, eylem eki *mak*'tır. Anlam içeriği: deprem nedeniyle yer çökmek, toprak kaymak, yarılmak, çatlamak, kopmak, parçalanmak, ayrılmak, cin çarpmak-çarpılmak, ürkmek, korkmak, derin su, durgun su, kuyu, çukur (SDD). Bu kök *ob* köküyle özdeşlik gösterir *(b/p* dönüşmesi).

or—,
öncül sesleri *a-u*, eylem eki *mak*'tır. Anlam içeriği: ölçmek, düzenlemek, karşılaştırmak, biçmek, kesmek, ara yerde (ortada) bulunmak, yardımlaşmak, imece oluşturmak, bir işe katılmak (ortak olmak), biçimlendirme, araştırma, yamamak, onarmak, otlak (orum), yatak, düşünce, tasarı, aday, gizlemek, gizli, kesimlemek, anlayış, yetenek (SDD), ağaçlık, ağaçlandırma, birlikte çalışma, ölçek, ölçüm, birlik bg.

os—,
öncül sesi *u*, eylem eki *mak*'tır (aldığı eklerle). Anlam içeriği: yellenmek, yermek, aşağılamak, yorulmak, bıkmak bg.

ot—,
öncül sesleri *a-u*, eylem eki *mak*'tır (aldığı eklerle). Anlam içeriği: yaylıma götürmek, yaymak, yerleşmek, durmak, eğleşmek, kalmak, dibe çökmek, başkasının sırtından geçinmek, asalak olmak, yaranmak, sömürmek, sağıltmak, ondurmak, ayakyoluna gitmek, çayırda yemlenmek (otlamak-otlatmak), durak, uyumak, kış, çayevi, uslu, olgun, ağırbaşlı, dingin, avlanma yeri bg. (SDD).

ov—,
öncül sesleri *a-u*, eylem eki *mak*'tır. Anlam içeriği: oğuşturmak, okşamak, düzenlemek, onarmak, ufalamak, uyuşmak (gövdenin bir yeri duyarlığını yitirmek), yerleştirmek bg.

oy—,

öncül sesleri *a-u,* eylem eki *mak*'tır. Anlam içeriği: kazmak, işlemek, çukurlaştırmak, devinmek, kımıldamak, kandırmak, yanıltmak, önlemek, engellemek, saptırmak, yavaşlatmak, eğlenmek (oyun oynamak), düşünmek, süslemek, yalak yapmak (ağaçtan), çevre, yöre, yakınlık (ar. akraba, hısım), iniş-yokuş, seyrek dikiş dikmek, sevinç, kıvanç, kayganlık, kaymak (toprak), iki dağ arası (oylum), göz çukuru, dikiş yüksüğü (SDD).

oz—,

öncül sesi *a,* eylem eki *mak*'tır. Anlam içeriği: düzenlemek, çok konuşmak, söylence anlatmak, söylence, geçmek, önde gitmek, yarışta kazanmak, boşuna konuşmak (SDD), ileri sürmek, ileri geçmek (Kâş.). Bu kökte *oz/od (z/d, d/z* dönüşmesiyle) yakınlığı vardır. Özellikle odun yanan yer *(ocak)* sözcüğü *d* ile dönüşerek *odak* durumuna gelir, öte yandan *d/z* dönüşmesiyle *odak* sözcüğü *ozak* biçimine girer *(ozak* sözcüğü *ocak* anlamına geldiği gibi, *odak,* ar. *merkez* karşılığı da söylenir). *oz* kökü Asya Türkçesinde *u* sesini alarak *ozuk* (yürüyüşlü, iyi giden) biçimine girer, *ozuk at* (koşuda, yarışta ileri giden at, yarışı kazanan at. Kâş.).

Ö

ö—,

aldığı seslerle, eklerle gelişme-yayılma gösterir. Ağız ayrılıkları nedeniyle *u-ü-o* sesleriyle dönüşür.

öb—,

öncül sesi *e*, eylem eki (aldığı başka eklerle) *le-mek*'tir. Anlam içeriği: birikme, toplanma, bir araya gelme, topluluk oluşturma, abartma *(öbertmek*, SDD), dernek oluşturma, öteki, uzlaşma, anlaşma, dayanışma bg.

öc—,

ç sesiye dönüşerek *öç* biçimine girer. Kimi sözcüklerde yansıma ses özelliği gösterir *(öcü)*. Öncül sesleri *ü-e* ise de eylem eki yoktur.

öç—,

öncül sesi *ü*'dür, eylem eki genellikle *almak* (öç-almak) yardımcı bir sözcükle başlar. Anlam içeriği: öfkelenmek, hınç duymak, kötülük eylemek bg.

öd—,

öncül sesleri *e-ü*, eylem eki *mek*'tir. Anlam içeriği: karşılığını vermek, yerine getirmek, sözünde durmak, eğreti almak, yaptığının karşılığını görmek, borcunu vermek, görev üstlenmek (ödev almak), geçiştirme (ar. *taviz)*, baştan savma, atlatma, savsaklama, bir yarışmada-başarı gösterene akça bg. nesneler verme (Asya Türkçesinde buna *öğdül*, *ögdül* denir, Osmanlı ağzında *mükâfat)*, koşturmak, sıkılmak, daralmak, kuruntu, kaygı, ürkme (SDD).

öf—,

öncül sesi yoktur, aldığı *ke* ekiyle kızgınlık (öfke) karşılığı söylenir. Sıkılma, bunalma anlatan *öff* yansıma sestir. Asya Türkçesinde *öpke* (karaciğer) sözcüğünden *p/f* dönüşmesiyle doğmuştur, kökeni *öp*'tür *(öpke/öfke)*.

öğ—,

g/k/v sesleriyle dönüşen (ög-ök) bir köktür. Öncül sesleri *e-ü*, eylem eki *mek*'tir. Anlam içeriği: bilgilendirmek, düşünce yönünden geliştirmek, eğitmek, yetiştirmek, alıştırmak, yüceltmek, ululamak, büyüklenmek, kurumlaştırmak, yetkinleştirmek, biçimlendirmek, dizge, yaşıt, denk bg.

Anadolu halk ağzında: dönem (günün belli bir kesimi, bir kezlik, süre: öğün, bir öğün, iki öğün, öğle yemeği), bağırmak (bu anlama kök yansıma sestir: öğürmek bg.), inceltmek (un öğütmek), ağızda çiğneyip ezmek, dövmek, vurmak, öncülük etmek, yol göstermek, yatıştırmak (öğüt vermek), dölleşmek (öğürsek: dişi deve erkek istemek), eşsiz (öğürsüz), gırtlak (öğürtek), ilke (öğe), doğuruculuk (öğe: ana) bg.

ök—,

bu kök *g/ğ* sesleriyle dönüşümlüdür. Bu nedenle *ök-ög-öğ* ile başlayan kimi sözcüklerde anlam özdeşliği görülür. Özellikle ağız ayrılıklarının yarattığı bu durum, kimi sözcüklerde başka bir kökten türemiş izlenimini uyandırır (öke-öge-öğe/ilke, öksüz/ögsüz/öğsüz/anasız-babasız bg.). Nitekim, Anadolu halk ağzında *ök* sözcüğü ana-baba anlamındadır (SDD), Asya Türkçesinde *öğe* (uslu, anlayışlı, becerili, Kâş.), *ök* (kendi, us, anlayış, yaşı ilerlemiş, Kâş.) bg. bk. *öğ*.

Bu *ök* kökünden türemiş sözcüklerde şu anlamlar saklı: abla, ana, baba, bacı, göğüs tutukluğu, öykü, söylence, asma dalını kökleme, ayak tabanının arkası (ökçe), bir işi ilk kez yapan, öksürük, göreceği gelmek, bağlamak, yarı yanmış odun (SDD).

ök kökünde nesneleri bir yere toplamak, yığmak, derlemek anlamları da saklı: *ökmek*/yığmak, biriktirmek, toplanmış nesneler, *öklenmek*/dinlenmek, *öklimek*/artmak, çoğalmak, *öklemek*/«öğe» adı vermek, *öklünmek*/çoğalmak, yığılmak, *ökme*/yığın (hepsi için bk. Kâş.).

öl—,

öncül sesleri *e-ü*, eylem eki *mek*'tir. Anlam içeriği: yaşlık, ıslaklık, verimlilik, belirmek, düzenlemek, tartmak (ölçmek), tasarlamak, varsaymak, kendinden geçmiş, bitkin, bölüşmek, üleşmek *(ö/ü, ü/ö* dönüşümü), eriştirmek (ölgürmek, *e/ö* dönüşümü), üzüntü, başsağlığı dileme *(ölgülük*/başsağlığı, *ölgülü*/üzüntülü, ölüsü olan, *ölek*/ekin), geleceği öğrenmek *(ölçüm*/fal, geleceği öğrenme, *ölçümcü*/falcı, halk hekimi), yorgun, cılız *(ölgez)*, uyuşuk *(ölüşük)*, ivedilemek (bu örneklerin hepsi için bk. SDD), canı çıkmak, diriliğini yitirmek (ölmek).

öm—,

bu kök Kâş. sözlüğünde *ömek* (düşündükten sonra anlamak), *ömgen* (şahdamarının iki yanında bulunan damar), *ömzük* (eğerin ön-arka yanları, ucu) sözcüklerinde geçer, başka türevi görülmedi.

Anadolu halk ağzında ise, yabancı kökenli sözcüklerin değişmesi sonucu Türkçenin uyumuna uyan türevleri vardır, ancak kaynakları tartışmaya açıktır.

ön—,

öncül sesleri *e-ü*, eylem eki *mek*'tir (aldığı ortaeklerle). Anlam içeriği: ilk, kılavuz, yol gösterme, yönetme, yönlendirme, ilerleme, engelleme, uyarma, açıklama, yorumlama, aydınlatma (düşüncede), gündeme getirme, ileri sürme, sözkonusu etme, görüş bildirme, tasarlama, koruma, kayırma bg.

Anadolu halk ağzında: büyüklenmek, kendini beğenmek, kılavuz (ekin ekmede), eğik (devrilmek üzere olan), yüz (bir nesnenin görünen, karşımıza gelen yüzü), beceriksiz, insandan kaçan, pusuda gözetlemek, direnmek, dayanmak, şöyle böyle *(önüce)*, sunmak, öğle dönemi, orada-karşıda, kesinlikle, kesenkes, ağırbaşlı (hepsi için bk. SDD).

öp—,

yansıma sestir, gelişme gösterip kök niteliği kazanmıştır. Öncül sesi *ü*, eylem eki *mek*'tir. Anlam içeriği: sevmek, okşamak, yakınlık duymak, tatmak, dudaklarla dokunmak (öpmek), saygı göstermek, alçakgönüllüce davranmak, üstün gelmek (elini öptürmek/büyüklüğünü, güçlülüğünü kanıtlamak).

ör—,

öncül sesleri *e-i-ü*, eylem eki *mek*'tir. Anlam içeriği: kurmak, düzenlemek, birlik-bütünlük oluşturmak, kurumlaştırmak, dernek durumuna getirmek (örgütlenmek), kapamak, saklamak, gizlemek, aygıt yapmak (örgen durumuna getirmek: sindirim örgeni, solunum örgeni vb.), vurmak, dövmek, gücünü azaltmak (örselemek), çevresini almak, sarmak, kuşatmak, öncülük etmek (örnek olmak), dokumak, işlemek, süslemek, geliştirmek bg.

Anadolu halk ağzında: tartışmak, sataşmak, başıboş dolaşmak, göze görünmez olmak, yitmek, ip yapmak, ileri sürmek, gündeme getirmek, karmakarışık olmak, direnmek, eğilmek, yıkılmak, bağlamak, alaya almak, emeklemek (çocuklar yürümeye başlamak, doldurmak, seçmek, beğenmek, ayırmak (SDD).

ös—,

Kâş. sözlüğünde *östikmek* (özlemek), Uyg. sözlüğünde *öz* (öz), *ösen* (iç, özek), *ösmek* (üflemek, şişirmek, kabartmak), *ösürmek* (kabartmak, şişirtmek) sözcüklerinde geçen *ös* kökü yansıma sen niteliği taşıyor. Anadolu halk ağzında *ösnek* (soluk), *ösmek* (serpilmek, benzetmek) bg. örneklerinden anlaşıldığına göre *ös* kökü yansıma sestir, *es* ile dönüşmüştür *(ösrük/* sarhoş, Asya Türkçesinde esrik. Demek *e/ö/*, *ö/e* dönüşümü var).

ös kökünün öncül sesleri *e-ü*, eylem eki *mek*'tir. Anlam içeriği: tasarlamak, esmek, döllenme eğilimi gösterme (kızana gelme), soluk almak, kendinden geçmek, esrimek bg.

öş—,

Kâş. sözlüğünde *öşermek* (açlıktan göz kararmak) biçiminde geçen bu kök Anadolu halk ağzında karanlık basmak, kararmak, yermek, kötülemek, su topraktan kaynamak, çukur kazmak, abartmak bg. anlamları içeren sözcüklerin kaynağıdır (SDD). Bu durumda, bu kökün öncül sesi *e*, eylem eki *mek*'tir.

öt—,

Türk dilinin en eski, çelişik anlamlar içeren köklerinden biridir. Öncül sesleri *e-ü*, eylem eki *mek*'tir. Anlam içeriği: acılık, delik, çukur, karaciğer (Kâş.), kuşlar ses çıkarmak (ötmek), birine seslenmek, bağırmak, bir kimsenin karşısında (öte yanda) bulunmak, uzakta olmak, korkaklık, dolayı (bundan ötürü), bağırsak bozukluğu (ar. ishal), bağırtmak (dövmek), göndermek *(ötgürmek*, Kâş.), ödemek *(ötemek*, Kâş.), geçmek (ötmek, Kâş.), öykü *(ötkünç*, Kâş.), savaşmak *(ötleşmek*, Kâş.), karşılık *(ötki*, Kâş.), çalışmak-yorulmak *(ötelmek*, Kâş.), karşıya geçmek istemek *(ötsemek*, Kâş.), kusma *(ötüg*, Kâş.), dilek dilemek *(ötünmek*, Kâş.), kez *(ötük*, SDD), ev-

lenmek istemek (SDD), evlilik çağına gelmek (SDD), ucu yanmış odun *(ötlensi,* SDD), içi geçmek *(ötürmek* SDD), ayakkagı *(ötük,* Uyg., Osmanlılarda *edik* denirdi), ileri geçirmek *(ötelemek,* Tar. Söz.), uzakça *(öterek,* Tar. Söz.), geçmek, aşmak (*ötmek,* Tar. Söz.), teke melemek *(ötmek,* Tar. Söz.).

öv—,

k/g/ğ sesleriyle dönüşen (k-g-ğ-v), ağız ayrılıkları nedeniyle değişik anlamlar içeren sözcüklerin kökenidir. Öncül sesleri *e-ü,* eylem eki *mek*'tir. Anlam içeriği: büyüklenmek, kendini beğenmek, uslu-yeterli-yetkili olduğunu söylemek (burada *ög*/us, anlayış gücü, yetenek sözcüğüyle dönüşme vardır. *övünmek:* kendini üstün görmek, uslu-yetenekli saymak demektir), doğurmak (bu sözcükte de *ög-öge*/anne anlamını içeren kökle dönüşme vardır: ög/öv), yükseltmek, ululamak, beğenmek, kutlamak, ufalamak *(övmek,* Kâş.), ev *(öv;* Kâş.), öğüt *(övüt,* Kâş.).

Anadolu halk ağzında *öv* köküyle başlayan sözcüklerde *n/v* dönüşmesi de görülür, ancak bu konu ayrı bir çalışmayı gerektirir. Sözgelişi önlük *(övcül,* SDD), öncü *(öveç,* SDD), öneze *(öveze,* SDD). Yine Anadolu halk ağzında *öv*'le başlayan ses dönüşümlü sözcükler: inek öküz aramak *(övsimek,* SDD), alay etmek *(övgünmek,* SDD), ivedilemek *(övetlemek,* SDD), seçmek *(övüklemek,* SDD), türkü söylemek *(övmek,* SDD), yayılmak *(övmek,* SDD), öykünmek *(övkünmek,* SDD), özlemek *(övsenmek,* SDD).

öy—,

g/ğ/k/v/y dönüşmesi gösteren işlek bir köktür. Öncül sesleri *e-ü,* eylem eki *mek*'tir. Anlam içeriği: övmek, özenmek, başkasının yaptığını yapmaya kalkmak (taklit etmek), yayılmak, erimek (*öymek,* SDD), konuşmak *(öykünmek,* SDD), sıvamak *(öymek,* SDD), öfkelenmek *(öykelenmek,* Tar. Söz.), akciğer *(öygen-öyken,* Tar. Söz.), öğleye erişmek *(öylelemek,* Tar. Söz.), belli süre *(öyün,* Tar. Söz.), belli sürede *(öyünle,* Tar. Söz.).

öz—,

işlek-üretken bir köktür. Öncül sesleri *e-ü,* eylem eki *mek*'tir (aldığı ortaeklerle). Anlam içeriği: kişi, benlik, kendi, yapı, taban, kurum, kuruluş, oylum, gövde, nesnel varlık (özdek), başka, ayrı, gövdeleşme, koyulaşmak, yoğunlaşmak, yağ, kadınlara verilen san (Kâş.), güçlü, sağlıklı, eğilim duymak, istemek (özlemek), aramak, göreceği gelmek, arınmak, saltlaşmak, sindirmek (yemekleri), yaptığı yanına kalmak, gırtlak, gevşek *(özemük,* SDD), bozulmak, ekşimek (SDD), dere, kuytu yer, ağaçlık, sazlık, söğütlük, öykünmek, imrenmek, kök, iç, öğe, süre *(özlek,* SDD), benimsemek, örnek olmak, öncülük etmek, yönlendirmek, soyluluk, derleyip toparlamak, düzenlemek, bağımsız bg.

P

p—,
Asya Türkçesinde, bu sesle başlayan sözcüklerin bir bölümü başka dillerden alınmış, bir bölümü de yansıma sesten kurulmuştur. Türkçenin yapısında bu ses, başlangıç olarak yoktur. Ancak ağız ayrılıkları nedeniyle, *b/p* dönüşmesiyle bu ses işlerlik kazanmış, az da olsa, üretken duruma gelmiştir.

pa—,
yansıma sestir, anlam içeriği yoktur, kimi olaylar karşısında şaşkınlık bildirir.

paf-puf—,
yansıma sestir, anlam içeriği yoktur.

par—,
yansıma sestir, *b* sesiyle dönüşmüştür (barmak/parmak). Öncül sesleri *ı-a*, eylem eki *la-mak*'tır. Anlam içeriği: ışımak, aydınlatmak, ışıldamak, öfkelenmek, kızmak, kışkırtmak, karıştırmak, bulaştırmak bg.

pas—,
yansıma sestir, öncül sesleri *ı-a*, eylem ekleri *la-mak*'tır. Anlam içeriği: kirlenmek, pislenmek, eskimek, değerden düşmek, yıpranmak, geçersiz olmak bg.

pat—,
yansıma sestir, öncül sesi *a*, eylem ekleri *la-mak*'tır. Anlam içeriği: yüksek ses çıkarmak, öfkelenmek, kızmak, ortalığı karıştırmak, bunalım yaratmak, yarılmak, çatlamak, bölünmek, ayrılmak bg.

pav—,
yansıma sestir, anlam içeriği yoktur, *pav-pov* gibi anlamsız sesler çıkaran, anlamsız konuşan kimselere söylenir (*pav pov* edip durmak).

pef—,
yansıma sestir, anlam içeriği yoktur (pef püf).

peh—,
yansıma sestir, Farsçada da vardır, anlam içeriği yoktur.

pek—,
Asya Türkçesinde *bek* biçiminde söylenir, Anadolu Türkçesinde *b/p* dönüşmesiyle *pek* olmuştur. Öncül sesi *i*, eylem eki *mek*'tir (aldığı eklerle. Bu

kökün *berk* biçimi de vardır, Kâş.). Anlam içeriği: güçlendirme, sağlamlaştırma, güven altına alma, dayanıklılık, süreklilik, tıkanma (peklik), katılaşma, çok kuruma.

Anadolu halk ağzında: bekçinin kaldığı yer, arsa, kapamak *(pekemek*, SDD), engel *(pekenti/*su taşmasını önleyen engel, SDD), sürgülemek *(pekilemek*, SDD), itmek *(pekişmek*, SDD), düzeltmek, onarmak, çit *(pekit*, SDD), çevirmek, sarmak (tarlaları), evet (peki).

pır—,

yansıma sestir. Öncül sesi *ı*, eylem eki *mek*'tir (aldığı ortaeklerle). Anlam içeriği: uçmak, hızla kaçmak, çalmak, sıvışmak, burkulmak, topaç, ışıldamak, etek öpmek (pırlanmak), eskimek (yırtık pırtık), eskimiş, duman-sis, bozmak (pırtmak), yellenmek, dönmek, çevrilmek, süs takısı (bu sözcüklerin hepsi için bk. SDD).

pıs—,

yansıma sestir. Öncül sesi *ı*, eylem eki *mak*'tır. Anlam içeriği: sinmek, susmak, çekinmek, kaçınmak, korkup saklanmak, beceriksiz olmak, yılmak, yavaşça vurmak (pıstık), elle dokunmak (bu sözcüklerin hepsi için bk. SDD).

pış—,

yansıma sestir. Öncül sesi *ı*, eylem eki *mak*'tır (aldığı başka eklerle). Anlam içeriği: sevimsiz durumda ışık saçmak (gözleri kamaştırarak insanı tedirgin eden ışık), sevimsiz, istenmeyen, bir çocuk oyunu (pışık), güvercini yemlemek için *pışşşk* diye ses çıkarmak (hepsi için bk. SDD).

pıt—,

yansıma sestir, öncül sesi *ı*, eylem eki *mak*'tır (aldığı ortaeklerle). Anlam içeriği: birden ortaya çıkmak, büyümek, görünmek, fışkırmak, sessiz kimse, uysallık, gücenmek, darılmak, kısmık, ince bulgur (pıtpıt), yavaşça yürümek, yağmur yağmak, su damlamak (hepsi için bk. SDD).

pin—,

yansıma sestir, öncül sesi *e*, eylem eki *mek*'tir (aldığı eklerle). Anlam içeriği: yavaş tırmalayıcı bir ses çıkarmak, yavaş bir ses çıkararak bir yerde sinmek, gecelemek, kalmak, kümes (SDD), buzağıların ahırdaki özel yeri (SDD). Bu sözcük rum. benzerleriyle karıştırılıp özgün bir nesne sayılmamalı (Anadolu'da konuşulan Rumcada *pin* kökü vardır).

pis—,

Kâş. sözlüğünde bulunmasına karşın yansıma sestir. Öncül sesi *i* (aldığı eklerle), eylem eki *mek*'tir (aldığı eklerle). Anlam içeriği: kirli, arınmış olmayan, toz, kırıntı, dışkılık, yüzsüzlük, utanmazlık, saygısızlık, arabozuculuk, bulaşmak, sataşmak, bulandırmak, kedi *(pisik*, SDD), fısıldamak *(pisilemek*, SDD) bg.

piş—,

Asya Türkçesinde *biş* kökünün *b/p* dönüşmesiyle Anadolu Türkçesinde karşılığıdır. Bu kök Kâş. sözlüğünde *pış*, A. v. Gabain'de *bış*, Uygur Türk-

çesinde *bış* biçiminde geçer *(bışmak*/olgunlaşmak, pişmek, *bışurmak*/pişirmek, Uyg.). Bu kökün öncül sesleri *i-ü* (pişirmek-pişürmek), eylem eki *mek*'tir. Anlam içeriği: yemek ocakta yenecek duruma gelmek (pişmek), olgunlaşmak, gelişmek, becerili olmak, başarmak, yemek *(pişinti,* SDD), tavan aralarına soğuğu gidermek için konan çamur *(pişirik,* SDD), yağda ekmek kızartma *(pişi,* SDD), yanmak (kaynamış su dökülerek) bg.

poh—,
yansıma sestir, geçerli değildir, *pohpohlamak* eyleminde görülür, başka kullanımı yoktur.

por—,
yansıma sestir, Asya Türkçesinde *porsuk, porsmuk* (porsuk denen hayvanın adı olarak geçer, Kâş.). Anadolu Türkçesinde *porsumak* (pörsümek) eyleminin köküdür. Bu kök halk ağzında yaygındır, öncül sesleri *u-a,* eylem eki *mak*'tır. Anlam içeriği: oyulmak, içi boşalmak, çürümek, bitkin, güçsüz, kuru, verimsiz, küflenmek, kabarmak, şişmek, yüzünü ekşitmek, kaymak, fırlamak, yalan bg. (hepsi için bk. SDD).

pot—,
yansıma sestir, erm. *pot* (kırışık) sözcüğüyle karıştırılmamalıdır.

pöf-püf—,
yansıma sestir, anlam içeriği yoktur.

pör—,
bk. *por.*

puf—,
yansıma sestir.

pus—,
yansıma sestir, *bus* biçiminde de söylenir. Kâş. sözlüğünde *pus* olarak geçerse de ağız ayrılıkları nedeniyle değişip dönüşmüştür (bus-pus *b/p* dönüşmesi). Öncül sesi *u,* eylem eki *mak*'tır. Anlam içeriği: sislenmek, dumanlanmak, kapanmak, sinmek (pusu kurmak), ılgım *(pusarık),* saklanmak.

Halk ağzında: susmak, karıştırmak, otlar bozulmak, bulutlanmak, korkutmak, korkak, bulanmak (SDD).

puş—,
yansıma sestir, Anadolu halk ağzında geçer (SDD). Kâş. sözlüğünde *puşak* (üzüntülü), *puşmak* (sıkılmak, usanmak), *puşug* (sıkıntılı) sözcükleri *buşug* ile eşkökenli gösterilir. Bu da *buş/puş (b/p* dönüşmesi) bağlantısını kanıtlar.

püf—,
yansıma sestir, genellikle, yellerin esmesiyle ilgilidir (püfür püfür esiyor).

pür—,

bür köküyle dönüşmüştür *(b/p)*. Öncül sesleri *e-ü*, eylem eki *mek*'tir. Anlam içeriği: sarkmak (saçların alına sarkması), kırışmak, buruşmak, kabarmak, eğilmek, *pürçek-pürçek* sözcükleri Asya Türkçesinde görülmedi, yalnızca 14. yüzyıldan beri Anadolu'da geçerlidir (Tar. Söz.'nde görülen örneklere göre). Bu *pür* kökü Anadolu halk ağzında (SDD) birçok sözcüğün kaynağıdır, oysa bu halk sözcükleri aydınlarca bilinmez, kullanılmaz.

püs—,

yansıma sesten oluşmuş bir köktür. Öncül sesleri *e-ü*, eylem eki *mek*'tir. Anlam içeriği: pusu kurmak *(püsmek*, Kâş.), pusu *(püsüg*, Kâş. Burada *u/ü* dönüşmesi var: *pusug*/pusu, *püsüg*/pusu), yağmur yağmak *(püsen/* ahmak ıslatan, Tar. Söz.), yılışmak, kırağı düşmek, kedi (püsük), ince kar yağmak, süpürge *(püsürge)*, tembel, beceriksiz, üşengen, eski, yıpranmış, saç ekmeği *(püsürgeç)*, birbirine karışmak (hepsi için bk. SDD).

Bu kökün fışkırtmak, fırlatmak, atmak, serpmek, saçmak, dökmek, öfkelenmek, saldırmak, ıslatmak bg. anlamlara gelen türevleri de vardır.

püt—,

yansıma sestir, pek işlek değildir, öncül sesleri *e-ü*, eylem eki *mek*'tir. Anlam içeriği: kabarmak, uç vermek (çıban denen kabarıklarda), kasırga, çıkıntı, tomurcuklanmak (hepsi için bk. SDD).

R

r—,

bu ses Türk dilinde, yalnızca eklerde (ortaek, sonek, eylem eki) görülür. Bu sesle başlayan Türkçe sözcük yoktur, bunun nedeni de, bu sesin söylenirken dilde yarattığı burkulma, gırtlağa yönelmedir. Türk dilini oluşturan sözcüklerde gırtlağa yönelme, gırtlaktan ses çıkarma yoktur.

Türkçede geçerli sayılan kimi *(Türkçeleşmiş* diye nitelenen) sözcüklerle *r* sesiyle başlayan sözcüklerin hepsi yabancı kökenlidir. Bu ses Türk gırtlağına öylesine yabancıdır ki, bu sesle yansıma kök bile oluşamamıştır. Özellikle yansıma seslerden kök üretmede doğal bir yeteneği bulunan Anadolu halk ağzında bu sesle başlayan bir sözcüğün bulunmaması ilginçtir (SDD derlemesinde bu sesle başlayan sözcük yeralmamış).

Türk ağzı (halk ağzı) bu sesle başlayan kimi yabancı sözcüklerin önüne *ı-u-ü* bg. seslerini getirme gereğinde kalmıştır: *rakı/ırakı, rahman/ırahman, Rus/Urus, ruba/uruba, rub/urub* (dörtte bir), *Rum/urum* bg.

S

s—,
Türk dilinin üretken seslerinden biridir, aldığı eklerle anlam genişlemesine uğramış, ağız ayrılıklarının gelişmesinde etkili olmuştur.

sab—,
p sesiyle dönüşümlüdür *(b/p, p/b* sab-sap), öncül sesleri *a-ı-u,* eylem eki *mak*'tır. Anlam içeriği: tarla sürmek, ekin ekmek, üretmek, dengesiz, ilgisiz, saygısız, dinlenmek, soluk almak (SDD).

sac—,
burada *c* sesi *ç*'ye dönüşür. bk. *saç.*

saç—,
öncül sesleri *a-ı,* eylem eki *mak*'tır. Anlam içeriği: dağıtmak, açmak, sunmak, serpmek, adamak, sarkmak, çıkıntı yapmak, yaymak, anlamsız sözler söylemek, dengesi bozulmak, düzensizleşmek, düğünde konuklara akça dağıtmak, düğüne andaç getirmek, püskürmek, atmak, fırlatmak bg.

sag—,
bu kök Asya Türkçesinde (Kâş.) geçerlidir, Anadolu Türkçesinde *k/g/ğ* seslerinde dönüşme nedeniyle *sag-sağ-sak* özdeşliği vardır. Kâş. sözlüğünde bu kökle başlayan otuz sözcük vardır *(sag*/sağ, us, anlayış, *sagdıç*/sağdıç, *sagılmak*/sağılmak, *sagım*/sağış, *sagın*/sağmal, *sagınmak*/sanmak, sağar görünmek bg. Bu sözcüklerden *g/ğ* dönüşümünün sürekliliği anlaşılıyor). Kökün öncül sesleri *a-ı,* eylem eki *mak*'tır, anlam içeriği için bk. *sağ.*

sağ—,
sag köküyle dönüşümlüdür. Öncül sesleri *a-ı,* eylem eki *mak*'tır. Anlam içeriği: sanmak, tasarlamak, saymak (sayı saymak), düşünmek, hayvandan süt almak, sömürmek, emmek, esenlik, güçlülük, mutluluk, dirilik (sağlıklı olmak), yükseklik (toprak üzerinde ufak tepeler oluşmak, SDD), güçsüz (sağım, SDD), süzülmek (sağalmak, SDD), inek beslemek (sağancı, SDD), sayrılıktan kurtulmak (sağalmak/sağılmak), solun karşıtı (güney), süt veren hayvan (sağınlı, SDD), sayrılığı gidermek (sağıltım, sağıltmak), yerine getirmek-gerekeni bulmak (sağlamak), düğümü çözmek-sarılı bir nesneyi açmak (SDD), ağıt (sağu), iyileşmek (sayrılıktan kurtulmak), beslenmek, dayanmak, katlanmak, istek-dilek-tasarı (sağın, Tar. Söz.), sayı-nicelik (sağış, Tar. Söz.), pekiştirmek bg.

sak—,
öncül sesleri *a-ı,* eylem ekleri *la-mak*'tır. Anlam içeriği: korumak, gizlemek, tutmak, kayırmak, çekinmek, değinmek, dokunmak (ilişmek), titremek

(sakıramak, SDD), sarmak, uzamak (sakal), yanında bulundurmak, su içmek (sagurmak-sakırmak), saymak, sayı (sakış, Kâş.), düşünmek (sakınmak, Kâş.), kabarmak (topraktan bitki-ot yükselmek, SDD). Bu kökte de *g/ğ/k* dönüşmesi vardır, özellikle Asya Türkçesinden alınan örnekler bunu gösterir.

sal—,

öncül sesleri *a-ı*, eylem eki *mak*'tır. Anlam içeriği: bırakmak, atmak, uzaklaştırmak, yollamak, göndermek, yaylıma çıkarmak, yaymak, sarkıtmak, devinmek (sallanmak-salınmak), avlanmak, av tuzağı kurmak (SDD), tanımlamak (salıklamak, SDD), önermek (salık vermek. Bu sözcüğü sağlık vermek biçiminde söyleyenler de vardır), özgürlüğe kavuşmak, yücelmek (salt, saltık), vergi yüklemek, vergi toplamak (salyancı/vergi toplayan, SDD), yeri kazmak, sözleşmek (salıklaşmak, SDD), anlayışsız (salak, SDD), üzerine yürümek, atılmak (saldırmak, savaşacak durum yaratmak), vuruşmak-vurmak, sarkmak, yayılmak, bulaşmak (salgın), gevşemek, öteye beriye gidip gelmek, başıboş dolaşmak, titremek, ürpermek, sarsılmak.

sam—,

Kâş. sözlüğünde, Uygur Türkçesinde bu kökten türemiş beş on sözcük varsa da, kökün Türkçe olduğunu kanıtlamaya yetmez. Bu sözcüklerin kimi ses değişmesi, ses düşmesi nedeniyledir: *samursak* (sarımsak, sarmısak, Kâş.), *samlamak* (ilaç yapmak, Kâş.), *samda* (ayağa giyilen sandal, Kâş.), *sam* (ilaç, Uyg.) örneklerinde *samursak* (ses değişmesi sonucudur, doğrusu *sarımsak*'tır) dışında hepsi el kökenlidir, Türkçe değildir. Anadolu halk ağzında *sam* köküyle başlayan Türkçe sözcükler *n/m* dönüşmesi ürünüdür.

san—,

öncül sesleri *a-ı*, eylem eki *mak*'tır. Anlam içeriği: tasarlamak, düşünmek, kaygılanmak, kuşkulanmak, inanmak, kargılamak (sançmak), acıtmak, ağrısı olmak (sancılanmak), sayı saymak (sanamak, Kâş.), saplamak-saplanmak (sançılmak, Kâş.), dövüşme (sandırış, Kâş.), saçmalamak (sanrımak, Kâş.), şaşırmak, şaşkın şaşkın sağa sola bakmak (sangırtmak, SDD), alık alık bakmak (sanıtmak, SDD), düğün evine andaç gönderme (sanırdak, SDD), ne suçlu ne suçsuz olmak (sanık).

sap—,

öncül sesleri *a-ı*, eylem eki *mak*'tır. Anlam içeriği: azmak, yoldan çıkmak, ayrılmak, tutmak, tutacak, batırmak, dengesi bozulmak, eğriliğe yönelmek, iğneye iplik geçirmek (Kâş.), yol ayrımı (sapak), dengesiz, deli, alık alık dolaşan, çılgın, belli bir düşünceye bilinçsizce bağlanma, yanılma, bilinç bulanıklığı, bunalım, belirlemek, kesinleştirmek, kanıtlamak (saptamak), yön değiştirmek, bağlamak, bağımlı kılmak bg.

sar—,

öncül sesleri *a-ı*, eylem eki *mak*'tır. Anlam içeriği: kuşatmak, çevirmek, dolamak, kucaklamak, anlaşmak-uzlaşmak, sevişmek, solmak, titremek,

ürkmek, ürpermek, sallanmak, yerinden oynamak, devinmek, kımıldamak, yukardan aşağı doğru asılı duran (sarkan), asılmak, dışa taşmak, ölçünün dışına çıkmak, dengesi bozulmak, bunalmak, pörsümek, etek, kıskanmak (sarkmak, SDD), sataşmak, eğlence (sarmaşık, SDD), bataklık (sargun), kolayca toprağa gömülen (sargın, SDD), içtenlikli (sargın, SDD), kaymak, yıkılır gibi olmak (sarsılmak, sarsmak), sallamak (sarsmak).

sas—,

bu kök Kâş. sözlüğünde dört sözcükte geçmektedir (*sasıg*/kokmuş, *sasık*/saksı, *sasımak*/kokmak, *sasıg barıg*/kokmuş, sası). Uygur Türkçesinde *sasığ*/çürük, kokmuş (*sarsığ* sözcüğü de eşanlamda geçer), *sasımak*/kokmak, çürümek, kötüleşmek, *sasıtmak*/kokutmak. Kit. yalnızca *sası*/kokmuş örneğini veriyor. Tar. Söz ise *sası*, *sasımak* sözcüklerini almış.

Anadolu halk ağzında *sasak*/saksağan, *saslama*/zayıflama, *sasuk*/tatsız, düşüncesiz, az açık renk (SDD) görülür. Öncül sesleri *a-ı*, eylem eki *mak* olan bu kökün başka türevlerini görmedik. Bize kalırsa bu kök yansıma sestir *ş/s* dönüşümüne uğramıştır.

sat—,

öncül sesleri *a-ı-u*, eylem eki *mak* olan bu kök pek işlek, üretken değildir. Anlam içeriği: çiğnenmek, çiğnemek, kavuşmak, akça karşılığı birine vermek, yüreklenmek, yiğitlenmek, gereksiz söz söylemek (bu sözcüklerin hepsi için bk. Kâş.), yalın, yalnız, budamak, çarşı, saçı, ussuz, elden çıkan nesne (satılmış olan), bacak, üzüm salkımı (bu örnekler için bk. SDD), karşılaşmak, söylemek, alış-veriş (bu örnekler için bk. Tar. Söz.), sarkıntılık etmek, bulaşmak, tedirgin etmek, tartışmak (çekişmek).

sav—,

öncül sesleri *a-ı-u*, eylem eki *mak*'tır. Anlam içeriği: atmak, fırlatmak, ekinleri harmanda samandan ayırmak (rüzgârlandırmak), korunmak, korumak, döğüşmek, vuruşmak, uzaklaştırmak, tükenmek, boşlamak, uçurmak, gözetlemek, beklemek, kaçmak, çekinmek, beceriksiz olmak, üşenmek, düşünce ileri sürmek, gündeme getirmek, anlatım, görüş, kanı bg.

say—,

öncül sesleri *a-ı*, eylem eki *mak*'tır. Anlam içeriği: dizilemek (sayı denen nesneleri ardarda getirmek), ayıklamak (kaç nesne olduğunu anlamak), düzenlemek, önem vermek, değer vermek (saygı göstermek), açıklamak, belirlemek, tutmak, tasarlamak, onaylamak, benimsemek, önermek, sağlığı bozulmak, başkalaşmak, yollamak, göndermek, ödemek, ödeşmek, ayıklamak, yanlamak, ayağı kaymak, baştan savmak, duygusuz olmak, teyellemez (bu örnekler için bk. SDD, Tar. Söz.), tüketmek, suyu azalmak, söyletmek, ötüşmek, şakımak, ödenek, taşlı olmak (bu örnekler için bk. Kâş.), uyur gibi olmak, anlamsız konuşmak.

seç—,

öncül sesleri *e-i*, eylem eki *mek*'tir. Anlam içeriği: ayıklamak, ayırmak, dizilemek, önem kazanmak, yükselmek, saygınlık kazanmak, değerli olmak.

Anadolu halk ağzında: yığın (seç), koyun-kuzu ayırma yeri (saçak), ayna (seçence), iyi-okunaklı yazı (seçgel), frengi-belsoğukluğu (seçime), ayırma -katma (seçim-katım, bu örnekler için bk. SDD).

seg—,
g/ğ dönüşmesine uğramıştır. bk. *seğ*.

seğ—,
k/g/ğ dönüşmesine uğramıştır. Öncül sesleri *e-i*, eylem eki *mek*'tir. Anlam içeriği: koşmak, hızlı yürümek, yarışmak, ilerlemek, sesi kısılmak, bayılmak, kendinden geçmek, vurmak için kolunu kaldırmak, su kabı, kadın ayakkabısı, iki tepe arasında kalan yer, iki tarla arası, günün bir bölümü, ucu yanmış odun, tahta iskemle, yavaşça kımıldamak, yerinden oynamak (bu sözcükler için bk. SDD), akın (Tar. Söz.).

sek—,
bu kök ağız ayrılıkları nedeniyle *k/g/ğ* dönüşümüne uğramıştır. Öncül sesleri *e-i*, eylem eki *mek*'tir. Anlam içeriği: aksamak, sapmak, yediyle dokuz arasındaki sayıyı (8) oluşturmak, sarsılmak, iki yana salınmak, ayağı takılmak, sürçmek, yanılmak, sıçramak, atlamak bg. Anadolu halk ağzında: çömelerek oturmak (seklemek, SDD), korkutmak, azaltmak, yağmur dinmek, dinlenmek (SDD).

sel—,
Asya Türkçesinde böyle kök görülmedi, Anadolu Türkçesinde, özellikle halk ağzında (SDD) var, Tar. Söz. ise bu kökle ilgili örnekler veriyor. Bu kökün öncül sesleri *e-i*, eylem eki *mek*'tir. Anlam içeriği: büyüklenmek (selmek, SDD), ses-gürültü, sevinmek (Tar. Söz.), gevşemek (selgimek, Tar. Söz), gevşek (selgi, Tar. Söz.), sezdirmeden çekilip gitmek (seleklemek, SDD), seyrek (seldirek, SDD), süzmek (selemek, SDD), yürürken düşeyazmak (seleklemek, SDD), yakın, övünmek (selinmek, SDD), ıssız (selki, SDD), çukur, dik, bayır (SDD), gelin alayının başı (selmen, SDD), sakakuşu (selme, SDD).

sem—,
bu kök Kâş. sözlüğünde sekiz yerde geçer, ancak ilâç anlamına gelen *sem*- Arapça *semm* (ilâç) sözünden gelir kanısındayız. *sem* kökünün öncül sesi *i*, eylem eki *mek*'tir (aldığı ortaeklerle). Anlam içeriği: irilenmek, beslenmek, şişmanlamak (semirmek), büyümek, yağlanmak.

Tar. Söz. Kamus çevirisine dayanarak *seme* (ussuz, şaşkın, anlayışsız) sözcüğünü Türkçe gösteriyor. Nitekim Bürh. bu sözcüğü Türkçe sayıyor, Anadolu halk ağzında *semelek* (şaşkın, oynatmış, dengesiz, SDD) sözcüğü var. Bu sözcük Arapça *semm* (ağı, ağu) ile benzerlik gösteriyor, şaşıran, kendinden geçen, sersemleşen (bu fars. sözcük *ağılanmış* olduğundan, başı dönmüş anlamına gelir) kimseyle ağılanan kimse özdeş nitelikler gösterir.

sen—,
işlek-verimli bir kök değildir. Anadolu halk ağzında bu kökten türemiş sözcüklerin (SDD) çoğu ses dönüşmesi, yabancı kaynakların değiştirilmesi

sonucu oluşmuştur. Kökün *sen* olması, kimi sözcüklerin bununla başlaması (sendelemek, senlik, sencileyin bg.) bu kökün Türkçe olduğuna kanıt sayılmamalı. Kâş.'da *sen* (ben, sen, o gibi) eylem. kökü biçiminde geçer: *sen-le-mek*/senlemek (sen diye çağırmak).

sep—,
öncül sesleri *i-e*, eylem eki *mek*'tir. Anlam içeriği: yaymak, dağıtmak, püskürmek, geline çeyiz vermek (septürmek, Kâş.), sıçramak, hazırlanmak, derileri dövmek, dökülmek (saç, tüy, kıl bg.), üleştirmek, sayrılık bulaşmak, karla karışık yağmur yağmak, yıkım (sepi), düzenlemek (bu örnekler için bk. SDD).

ser—,
öncül sesleri *e-i*, eylem eki *mek*'tir. Anlam içeriği: yaymak, dağıtmak, açmak, alıcıya sunmak, su püskürtmek, başından olay geçmek, kar karışımı yağmur yağmak, saçılmak, açılmak, dışa taşmak.

ses—,
öncül sesleri *e-i*, eylem ekleri *le-mek*'tir. Anlam içeriği: titreşmek, çınlamak, çağırmak, dinlemek, söz söylemek, iletmek, bildirmek, duyurmak. Anadolu halk ağzında: oy (ses), büyümek, gelişmek (seselmek), geliştirmek, uyanmak (sesirgemek), karanlıkta birini uyarmak (sesirgenmek), kulak vermek (bu örnekler için bk. SDD), ünlü, bilinen (sesli kişi/ünlü kişi), sözünü geçirmek, sözünü dinletmek, düşünmek (*sesinmek*, Kâş.), bağından çözülmek (Kâş.).

seş—,
bu kök Kâş. sözlüğünde geçer (bu kökle başlayan yedi örnek verir. Ancak bu kök işlek-verimli değildir. Kâş.'da şu sözcükler var: *seşilmek* (çözülmek), *seşilgen* (çözülen), *seşlinmek* (çözülmek), *seşmek* (çözmek), *seştürmek* (çözdürmek), *seşük* (çözük), *seşümek* (gevşemek). Bize kalırsa bu kök *s/ş* dönüşmesine uğrayarak anlamında genişleme olmuştur. Nitekim Kâş. da *seşümek*'le *sesinmek*'i eşanlamlı göstermiştir.

sev—,
öncül sesleri *e-i-ü*, eylem eki *mek*'tir. Anlam içeriği: yakınlık duymak, eğilim göstermek, gönül vermek, saygı göstermek, kıvanmak, mutluluk duymak, Kâş.'da: azalmak-savulmak (sevremek), işini bitirmek, boşaltmak (sevritmek).

sey—,
öncül sesleri *e-i*, eylem eki *mek* (aldığı ortaeklerle). Anlam içeriği: ayırmak, aralamak, ayıklamak, uzaklaştırmak, sıklığı gidermek, seğirtmek (*ğ/y* dönüşmesi seğ/sey), peynir üzerinde sinek, kurtçuk oluşmak (SDD), işsiz güçsüz dolaşmak (seysemek, SDD).

sez—,
öncül sesleri *e-i*, eylem eki *mek*'tir. Anlam içeriği: içten duymak, anlamak, kavramak, tasarlamak, algılamak, anımsamak, uyanmak, duyumsamak,

içine doğmak, esinlenmek, duyarlı (sezek, SDD), ilgilenmek, araştırmak, incelemek, pusu kurmak (SDD), bir olayı olmadan önce duyma.

sıb—,
bu kök yalnızca Anadolu halk ağzında (SDD) geçmektedir. Öncül sesleri *ı-u*, eylem eki *mak*'tır. Anlam içeriği: atmak, öfkelenmek, fırlatmak bg. (sıbırmak, sıbıtmak).

sıc—,
öncül sesleri *a-ı*, eylem ekleri *la-mak*'tır. Anlam içeriği: ısınmak, ışımak, ısının etkisi, yakınlık duymak, sevmek, eğilim göstermek, yumuşamak bg.

sıç—,
öncül sesleri *a-ı*, eylem eki *mak*'tır. Anlam içeriği: dışlamak, dışa atmak, dışkı çıkarmak, pislemek, atlamak, fırlamak, atılmak, üstüne çıkmak, bir engeli aşmak, yükselmek, serpilmek, serpmek, bozmak bg.

sıd—,
bu kök Anadolu halk ağzında vardır, Asya Türkçesinde *sımak* (kırmak) sözcüğünün *sıdı* (kırdı) biçiminden alınıp uygulanmıştır. Öncül sesleri *a-ı*, eylem eki *mak*'tır. Anlam içeriği: kırmak, kırılmak, bozulmak, dağılmak, bölünmek, yırtılmak, öfkelenmek, incinmek, kırılmak (gücenmek), soğuktan buz tutup çatlamak (özellikle ekinlerde), çıbanı yarıp suyunu-irinini akıtmak (SDD).

sığ—,
bu kök sık/sıg/sığ dönüşümünden geçmiştir (*k-g-ğ* yumuşaması). Öncül sesleri *ı-a*, eylem eki *mak*'tır. Anlam içeriği: bir yere toplanmak, sıkışmak, yoğunlaşmak, bir yere dolmak, sıklaşmak, kayırmak, kayırılmak, yoğunlaşmak, yardım dilemek, kaçınmak, birinin yanına gitmek, sıvamak *v/ğ*, *ğ/v* dönüşmesiyle *sığamak*/sıvamak, *sıvamak*/sığamak), sürgün avı (sığır, Kâş. *sığır* sözcüğü Asya Türkçesinde kocabaş evcil geviş getiren hayvanlara denir. Bu kökten gelen *ır* eki *sıgır/sığır* sözcüğünü oluşturmuştur: sağ-ır/sağır, bağ-ır/bağır-göğüs gibi), otlatmak, yaylıma götürmek, gütmek, kesmek, budamak, ayıklamak, sıkılmak, daralmak, ağlama, hıçkırma, dokunmak, etkilemek bg. (bu örnekler için bk. Kâş., SDD., Tar. Söz, Uyg., Kit.).

sık—,
sıg/sığ kökleriyle dönüşümlüdür. Öncül sesleri *ı-a*, eylem eki *mak*'tır. Anlam içeriği: daralma, katılaşma, yoğunlaşma, kalabalık (sıkılcım, Tar. Söz.), basınç, özsu (sıkılarak çıkarılan yemiş suyu: *sıkındı*, Tar. Söz.), ıslık çalmak (sıkırmak, Kâş.), el ile sığamak (sıkamak, Kâş.), bunalmak, üzülmek, öfkelenmek, soluğu kesilmek.

sım—,
öncül sesi *ı*, eylem eki *mak*'tır. Anlam içeriği: kırmak, dağıtmak, yarmak, ayırmak, çatlatmak (kırarak yarmak), bozmak, yenilgiye uğratmak, geçer-

siz kılmak, aşağılamak, yıkmak (Tar. Söz.). Bu *sım* kökü pekiştirme öneki olarak da kullanılır: *sım-sıkı* bg.

sın—,

öncül sesleri *a-ı*, eylem eki *mak*'tır (aldığı ortaeklerle). Anlam içeriği: denemek, alıştırmak, yoklamak, gözden geçirmek, aşağılamak, birbirini denemek, deneme (sınayış, Tar. Söz.), makas, kesme aracı (*sındu*, Tar. Söz.), bozmak, dağıtmak, kırmak (Tar. Söz.), kırılmak (sınmak, Kâş.), utanmak, boşaltmak, alışmak, sarsılmak, çekinmek, yılışmak, karşı gelmek, dikelmek, yaltaklanmak (bu örnekler için bk. SDD).

sıp—,

yansıma sestir, Kâş. sözlüğünde iki yaşına basmış taya denir. Anadolu halk ağzında birkaç türevi vardır. Bu kökün öncül sesi *ı*, eylem eki *mak*' tır (aldığı ortaeklerle). Anlam içeriği: kovmak, uzaklaştırmak, atmak, koyun ağılı, darılma, gücenme, ağacı budama bg. (SDD).

sır—,

öncül sesleri *a-ı*, eylem eki *mak*'tır. Anlam içeriği: inceltmek, iplik yapmak, ince iplikle dikmek, parlatmak, düzlemek, eritip akıtmak, dikişlemek, ısırmak (*sırmak*'ın önüne *ı* sesi gelmiştir, bu sözcüğün yeri *ıs* köküdür), sarsmak, ipliği yumak yapmak, çıkışmak, öfkelenmek, arka yön (sırt), kaymak, direnmek, utanmazlık, sürüncemek (sayrı kişi ayakta gezinmek), buzlar erimek, direk, kazık (bu örneklerin hepsi için bk. SDD., Tar. Söz., Kâş.).

sıt—,

bu kök Kâş.'da beş sözcükte geçer (sıtgalmak, sıtgamak, sıtganmak, sıtgaşmak, sıturmak. Bu sözcüklerin hepsi de *sığamak* eylemiyle bağlantılı gösterilir). Anadolu halk ağzında *sıtma* (ısıtma) sözcüğü başta olmak üzere *sıtmak* (sulu bir nesne kendiliğinden patlayıp akmak, SDD), *sıtahan* (değirmen, SDD. Bu sözcüğün kökeni tartışılabilir) iki yerde geçmektedir.

sıv—,

bu kök *suv/sub* (su) ile bağlantılıdır, bu nedenle tr.-çin.-mog. dilleri arasında tartışmalıdır (su sözcüğünün kaynağı konusunda). Ancak *su* sözcüğü *suv*, *sub* biçiminde en eski kaynaklarda görülmektedir. Bu kökün öncül sesleri *a-ı*, eylem eki *mak*'tır. Anlam içeriği: ıslatmak, sulandırmak, bulaştırmak, örtmek (duvarın yüzeyini kireçle, çamurla sıvamak), sövmek, yermek, alaya almak, akmak, boşalmak, dökülmek, süslenmek, derin olmayan su (burada *sığ/sıv* - *ğ/v* dönüşmesi var), kaçmak, uzaklaşmak, üşenmek, bir işe başlamak (sıvaşmak, SDD), su kabı, düzgün, yakışıklı, hayvanları sulamak (sıvarmak, SDD), erkek isteyen kısrak-dişi eşek (sıvık, SDD), dölleşmek (yük hayvanlarında), eritmek (sıvıtmak/katı bir nesneyi sıvı durumuna getirmek).

sıy—,

öncül sesleri *ı-a*, eylem eki *mak*'tır. Anlam içeriği: şişmek, çocuk çevresine tutunarak yürümek, bozulmak, derisi yüzülmek-kayıp çıkmak, ufak çizgiler

biçiminde yara (deri yırtıkları), ağacın kabuğunu soyma, kesilen hayvanın derisini yüzme, yalama, kabın içindeki yemek bulaşığını diliyle yalama, üşenme, işten kaçınma, sıvışma, suçu başkasının üzerine yükleme, yalancılık etme, saygın, dalsız budaksız ağaç, düzgün, külbastı, çay-dere kıyılarında yaya yolu, suyu düz akıtmak için belli bir yerde toplama, yenmek -yarmak (sıyumak, Kâş.), kaçmak, büyüklenmek, birine andaç vermek bg. (bu örnekler için bk. SDD, Tar. Söz.).

sız—,
öncül sesleri *a-ı,* eylem eki *mak*'tır. Anlam içeriği: süzmek, damlamak, gizlice bir yere girmek, acı çekmek, ağrımak, erimek, canını acıtmak, yakınmak, erkeğin dölsuyu (*sızındu*/meni, Tar. Söz.), arınmış, tortusuz, ayırmak (balı eriterek mumdan, yağı içindeki yabancı birikimlerden arıtmak), topraktan çıkan ince su bg.

sid—,
öncül sesi *i,* eylem eki *mek*'tir. Anlam içeriği: işemek, işetmek, su dökmek. Bu kök Kâş. sözlüğünde *ük* ekiyle *sidük* biçiminde geçer, *sidik*'ten başka bir anlamı da içermez. Burada geçen *d* sesi dönüşmelidir, *dh* sesini verir, böylece *sid/siy* biçimi doğar. Kâş. bu kökü *sid-siy-sit* biçimlerinde veriyor (sidmek-siymek-sitmek hepsi işemek anlamında). Bu başkalık ağız ayrılıklarından kaynaklanıyor. Anadolu halk ağzında *sid* kökü koşmak (*sidişmek,* SDD) anlamını da içerir.

sig—,
siy biçiminde dönüşmesi var. Öncül sesi *i,* eylem eki yoktur. Bu kökten oluşan *sigil,* Anadolu halk ağzından *siyil* (bk.) karşılığıdır.

siğ—,
öncül sesleri *e-i,* eylem eki *mek*'tir (aldığı ortaeklerle). Anlam içeriği: deride çıkan pürtüklü ur (siğil), kıyı, uç, kadın eteği, sinsi sinsi iş gören, engel, bayılmak, ağlayıp kendinden geçmek, esintili eğik düşen yağmur, köpek havlamak, iri yağan yağmur, anlayışsız, eğitimsiz kişi, kartlaşmış, sindirmek, alışmak, yemek beğenmeyen, iyi pişmemiş, gizlenmek-saklanmak (bu örnekler için bk. SDD).

sik—,
öncül sesi *i,* eylem eki *mek*'tir. Anlam içeriği: işemek, su dökmek, dişiyle bilinen işi görmek, kadınla yatmak, çalmak, soymak, birinin başına yıkım getirmek, dövmek bg.

sil—,
öncül sesleri *i-e,* eylem eki *mek*'tir. Anlam içeriği: yemekten tiksinme (Kâş.), yakışıklı (Kâş.), arınmış (Kâş.), sarsılmak, titremek, ürpermek, ürperip ayağa kalkmak, arıtmak, tozunu almak, tüketmek, ortadan kaldırmak, süpürmek, sezmek, beceriksiz, havlu, geveze, sürgüç (silgi, silecek, silme aracı), oturak, yeğnilemek (hepsi için bk. SDD).

sim—,

yansıma sestir, Anadolu halk ağzında belirti, ar. *işaret* anlamında söylenir. Bu kökün Asya Türkçesinde *im* (Kâş.) ile bağlantılı olduğu da düşünülebilir, ancak *s* sesinin *i* sesi önüne geldiğini gösteren örnek bilmiyoruz.

sin—,

öncül sesleri *i-e,* eylem eki *mek*'tir. Çince ile ses yakınlığı var. Anlam içeriği: saklanmak, gizlenmek, pusuya yatmak, öfkelenmek, kızmak, gücenmek, azıtmak, sapmak, özümsemek (yemeği sindirmek), yatıştırmak, korkutmak, susturmak, emdirmek, çekilmek, yutmak, işlemek, hırsızlık etmek, sıkılgan, göz alışmak, eskimek (bayatlamak), bellemek (belleğinde tutmak, öğrenmek), gizlilik, ağlamak, hileci, asık yüzlü, makas (sindi), ölünün gömüldüğü yer (bu anlamda Çincedir. Bu örnekler için bk. Kâş., SDD).

sip—,

pekiştirme öneki niteliği taşımasına karşın, kök olarak yansıma sestir. Öncül sesi *i,* eylem ekleri *le-mek*'tir. Anlam içeriği: saplamak, vurmak (sip/sap benzerliği), temel, dip (dip/sip benzerliği), söğüt dalından yapılan düdük (çıkardığı sesten dolayı *sipsi* denmiştir), kedi (*pisi*'nin başka bir söylenişi), eğilim göstermek, özlemek (sipsimek). (Bu örnekler için bk. SDD).

sis—,

öncül sesleri *i-e,* eylem ekleri *len-mek*'tir. Anlam içeriği: buğulanmak, bulutlanmak, kapanmak, gölgelenmek, kararmak, at tüylerinde çıkan alaca benekler (Tar. Söz.), yüzde çiller çıkmak, dumanlanmak, duman iz bırakmak.

sit—,

bu kök Asya Türkçesinde *sid* ile özdeştir (*sid/sit, sit/sid* dönüşmesi, Kâş.). Öncül sesi *i,* eylem eki *mek*'tir. Anlam içeriği: siymek (hayvanlar işemek), işemek (*sittürmek*/işetmek, *sitmek*/işemek, Kâş.).

siv—,

sıv köküyle dönüşmüştür. Öncül sesi *i,* eylem eki *mek*'tir. Anlam içeriği: kaçmak, kimseye görünmeden gitmek. Bu kökün Zend dilinde *suvra* (sivri, delici), *tizya* (sivri, delici, kesici) sözcükleriyle yakınlığı var, ancak *suv*'dan dönüşme sözkonusu edildiği yerde durum değişir (*suvra*/sivri, sıv/siv kökleri ayrı düşünülmeli). Türkçede *v/y, y/v, b/v, v/b, p/v, v/p* dönüşmesi var.

siy—,

öncül sesleri *e-i,* eylem eki *mek*'tir. Anlam içeriği: çit, etek (*siyü,* Tar. Söz.), işemek, dölleşme eğilimi gösterme, işeme yeri, sidikli çocuk, Yörük çadırlarında kazık, erkeklik örgeninden akan su (dölleme suyu), küçük bir hayvanı damızlık erkeğinin aşması, sidikli, üşenmek, işsiz güçsüz oturmak, dikenlik, saklanmak, yaramaz, pis, yağmur sepeleme, biçimsiz, saygısız, sevimsiz, sinsi (bu örnekler için bk. SDD).

siz—,
öncül sesi *i*, eylem eki *mek*'tir. Anlam içeriği: gizlice bir yere girmek, solucan gibi öteye beriye sokulmak, siz diye seslenmek (sizlemek-sizletmek, Kâş.).

sog—,
bu kök Asya Türkçesinde (Kâş.) varsa da Anadolu Türkçesinde *g/ğ* dönüşmesine uğramıştır. Öncül sesleri *u-ı*, eylem eki *mak*'tır. Anlam içeriği: aramak için elini koynuna sokmak, soğumak, edinmek, kazanmak, emmek, toprağa sızarak yitmek, soğuyan, üşüyen, sidikten arınmak, yıkanmak, temizlenmek (bu örnekler için bk. Kâş.).

soğ—,
g/ğ dönüşmesine uğradığından *sog* ile özdeştir. Bu kökün öncül sesleri *a-u*, eylem eki *mak*'tır. Anlam içeriği: üşümek, kışın etkisiyle katılaşmak, gücenmek, darılmak, uzaklaşmak, buruşmak, deri yarılıp irin akmak, sayrılık nedeniyle göz görmez olmak, yavrusu ölen koyunu sağmak için altına içi ot doldurulmuş kuzu derisi koymak, kadında dölleşme-erkekle sevişme isteği olmamak, bıkmak, usanmak, kaynak suyu kurumak, hayvanların sütü kesilmek, pörsümek (bu örnekler için bk. SDD), serinlemek, hayvanlarda suyu içmek eylemi, ısının azalması, kaçmak bg.

sok—,
öncül sesleri *a-u*, eylem eki *mak*'tır. Anlam içeriği: batırmak, delmek, yılanın ısırması, gücendirmek, darıltmak, içeri girmek, yakınlık sağlamak, yılışmak, sığınmak, yaltaklanmak, kadınlarda erkekle sevişmek-yatmak isteği uyanmak, erkek dişiyi döllemek, bir nesneyi bir yere sıkıştırmak, saklamak, gizlemek, araya girmek, yanaşmak, kargılamak-oklamak, bıçaklamak, aç gözlü (Kâş.), yılanın dişi (sokaç, SDD), iğne (sokancak, SDD), ekinlerde filiz çıkarma (sokarık, SDD), kabadayı (sokman, SDD), kapı sürgüsü (soku, SDD), şişmek, kabarmak (sokuk/ağılı hayvanın soktuğu yerde çıkan kabarık, SDD), çıkmaz sokak (sokuntu, SDD), lokma (sokum, SDD), kendi kendine söylenmek (sokurdamak, SDD), dibek, havan, dibek tokmağı, mırıldanmak, sazlık yerde biten ince otlar (sokra, SDD), yaranın ağrıması.

sol—,
a-u öncül seslerini alarak gelişme gösteren bir köktür. Eylem eki *mak*' tır. Anlam içeriği aldığı köklere göre değişir: boyası silinmek, sararmak, aklaşmak, ağarmak, sağ yanın karşısında yeralmak, sapmak, kaymak, seslenmek, ciğerlere hava alıp vermek, sol elle çalışmak, sol elle iş görmek, uğursuz sayılmak, bir yerde bulunmak (*solamak*, Uyg.).

som—,
bu kök Türkçede *sonğ* (son) ile dönüşmelidir, nesnel varlığı anlatır. Anadolu halk ağzında bu kökle başlayan sözcükler içinde Türkçe olanı azdır. Kimi sözcüklerde *som/sor* dönüşümü vardır. Anlam içeriği: emmek (özellikle şekerkamışı gibi özü tatlı bitkileri emmek), yüzünü asmak, gücenmek,

darılmak, başkasına karşı soğukluk göstermek (somurmak/emmek, somlamak/av hayvanlarının koku almak için çevreyi koklayıp dolaşması, somruk/çocuk emziği, somurgaç/somurtkan, som/harmanda ekin saplarının samana dönüşmesi, savrulmak üzere toplanan ekin yığını, SDD), nesnel olan, duyularla kavranan (somut), bk. *sor, son.*

son—,
bu kök değişik bir gelişme gösterir. Asya Türkçesinde *son* sözcüğü *som* anlamındadır *(son*/içi dolu madenden olan nesne, Kâş.), *sonğ*/bir adamın çoluğu çocuğu, işin sonu, bitim (Kâş.), *sonğuk* (son, Kâş.). Anadolu halk ağzında *son* kökünün anlam içeriği: dövülmüş, savrulmamış-samanla karışık arpa, boynuzdan yapılmış yağdanlık, beli bükük hayvan (sonak, SDD), artakalan, geride kalan (sonaltı, SDD), bitmek üzere olan nesnenin sonu (sonbet, SDD), soğukkanlı adam (songurt, SDD), bir nesnenin bitmek üzere olan, geride kalan bölümü (songürlük, SDD), en arkada (en sonda) kalan (soncul).

sop—,
Asya Türkçesinde *sub (subımak*/uzamak, incelmek, *subıtmak*/sivriltmek, Kâş.) kökleri var. Ancak *sub/sop* anlam değişikliğine uğramış görülüyor. *sop* kökü *a* ekiyle *sopa* (değnek), eksiz olarak *soy*'la birlikte *soy-sop* biçiminde geçer. Bu köke gelen eklerle sağlanan anlam içeriği: vurmak, dövmek, kovmak, eğitmek, ölçmek, yatıştırmak bg.

sor—,
u-a öncül seslerini alır, eylem eki *mak*'tır. Anlam içeriği: emmek, içmek, aramak, izlemek, konu edinmek, öğrenmeye-bilmeye çalışmak, yargıç *(sorguç*/sorgu yargıcı, SDD), birine bir söz yönelterek karşılığı istemek, yükümlülük, yasal gerekim ,yiten bir nesneyi aramak (Kâş.), bulmak istemek, konu, üzerinde çalışılan-çalışılacak uğraş bölümü (sorun), irdelemek (soru sormak), ödev vermek-görev yüklemek (sorumlu-yükümlü olma), bilgi *sorağ*, (Tar. Söz.), iz, belirti (Tar. Söz.), somurtmak *(sorutmak,* Tar. Söz.), çamur kurumaya başlamak (soruşmak, SDD).

sos—,
bu kök *sus* ile dönüşümlüdür. Anadolu'nun kimi yörelerinde *o/u* sesleri dönüşmelidir. bk. *sus.*

sov—,
bu kökte de *ğ/v* dönüşümü vardır. Kimi Anadolu ağızlarında *ğ/v, y/v, v/y, v/ğ* dönüşmeleri süreklidir: öğünmek/övünmek, köy/köv, göğermek/gövermek, öğütmek/övütmek, kavut/kağut, soğuk/sovuk bg. Tar. Söz bu konuda *sovuk* (soğuk), *sovuğurak* (soğukça), *sovucak* (serin, az soğuk), *sovumak* (soğumak) örneklerini vererek *soğ/sov* dönüşmesini kanıtlıyor.

soy—,
öncül sesleri *u-a,* eylem eki *mak*'tır. Anlam içeriği: derisini, kabuğunu yüzmek, çıkarmak, köken, çıplak kalmak, çalmak, hırsızlık etmek, ılgarlamak,

alıp götürmek, kapıp kaçmak, izlemek, av hayvanlarının dolaştığı yerde duyulan koku, ölünün ardından evde kalıp ortaya konan kalıt, giysi, uğursuz nesne (soyka, SDD), hırsız, geçimsiz, karşılamak-karşılayıcı olarak gitmek, kaba saba kimse, kabuğu çıkarılmış ağaç-sopa-bitki (yemeklik), eğri gitmek (soya gitmek, SDD), yatık (soya, SDD), iz, avın izini süren köpek (soyak, SDD), izleyici (soyak, SDD), arka arkaya (soyak soyak, SDD), kıyıya çekilmek, kaçınmak, eğribüğrü, somutun karşıtı (soyut), tırmalamak, yüzünün derisini çizmek, yolkesmek (soygunculuk) bg.

söb—,

bu kök Asya Türkçesinde, Kâş. bir kez geçer (söbi/uzun-sivri nesne, yuvarlak olmayan), başka türevi görülmedi. Anadolu halk ağzında beş on türevi vardır. Kökün öncül sesleri *e-ü*, eylem ekleri *le-mek*'tir. Anlam içeriği: yumurta biçiminde olmak, tomurcuk, musluk, değirmenin balta demiri, sivri-uzun mantar, çıkıntı yapmak, yumurta biçimine sokmak, sivrice, emzik (SDD).

söğ—,

bu kök *k/g/v/y* dönüşümlüdür, bu da ağız ayrılıklarından kaynaklanan bir olaydır. Bunun en belirgin örneklerini halk ağzında bulmaktayız (bk. SDD). Kökün öncül sesleri *e-ü*, eylem eki *mek*'tir (aldığı başka eklerle). Anlam içeriği: kızartmak (kebap etmek), ocağın arkası (söke, SDD), göçmen kuşlar (söggün, SDD), sopa, değnek, yamaç, eğik yer, çalmak, kandırmak, tuzağa düşürmek, sövmek, yermek, döğülmüş etle yemek yapmak, ayakta durmak, uzanmak, yatmak, göğüs kemiği, haşlama yumurta (bu örnekler için bk. SDD, Tar. Söz, Hz.-Ir.).

sök—,

öncül sesleri *e-ü*, eylem eki *mek*'tir. Anlam içeriği: koparmak, ayırmak, çıkarmak, çekmek, bitişmek, yanaşmak, arka arkaya vermek, birden boşalan yağmur sularının oluşturduğu taşkın sular, sayrı, çökük, yatalak, akmak, yaslanmak, öksürük, kuşların yazbaşı gelip güzün gitmeleri (göçmek), çıkagelmek, toprağı derince kazıp kökleri çıkarmak, yıkmak (bu örnekler için bk. SDD).

söl—,

bu kök A. v. Gabain'de *söl* (et özü), Kâş.'da *sül* (ette, ağaçta yaşlık, tazelik), Kamus çevirisinde *söl* (sölpük, Tar. Söz.), Hz.-Ir. *söl* (sölbük), SDD'de *söl* (sölpük), Uygur Türkçesinde *sül* (irin), Kır.'de *söl* (irin) bg. biçiminde geçiyor. *söl/sül* dönüşmesiyle birlikte anlam genişlemesi de olmuş. Kökün öncül sesleri *e-ü*, eylem eki görülmedi. Anlam içeriği: sarkık, buruşuk (sölpük), düzensiz, dağınık, çok konuşan (*söleğen*, SDD. Bu sözcük *söğleğen*'dir, *ğ* sesi düşerek *söleğen* olmuştur, bu kökle ilgili değildir), etin özü (*söl*/özsu).

söm—,

bu kök *som-sor* kökleriyle dönüşümlüdür (üçünün de anlam içeriği özdeştir). Öncül sesi *ü*, eylem eki *mek*'tir. Anlam içeriği: emmek, içmek, asa-

lak olmak, başkasının sırtından geçinmek, başkasının emeğine çalışmadan ortak olmak, çalmak, soymak, yutmak, içmek bg.

Bu kök Anadolu halk ağzında başka bir özellik gösterir, anlam içeriği, ses değişmeleri sonucu şöyledir: uzayıp gitmek, elinden iş gelmemek, anlayışsız (semelek), iplik yumağı boşanmak, hepsini birden içmek, gevşemek, çözülmek, mısır koçanı (SDD. Bu sözcüklerde ses değişikliğinin yarattığı kök başkalaşması açıktır).

sön—,

bu kök (bu biçimiyle) Kâş. sözlüğünde yoktur, Uygur Türkçesinde ise *sön* sözcüğü uzayıp gitme, süre karşılığıdır. A. v. Gabain bunu günümüz anlamında *sönmek* eyleminin kökü diye almakta, açıklarken *durmak* eylemini içerdiğini de vurgulamaktadır. Kazak Türkçesinde *sön* kökü *sönüv* (sönmek, bitmek, tükenmek) eylemiyle bağlantılı. Tar. Söz.'nün verdiği örneklere bakılırsa bu kökün öncülü *söyn/söğn*'dür, *nğ*, *ny* bileşik sesi sonradan *n* (ğ-y yumuşatıcı sesleri düşmüş) oluvermiştir. Böylece *söğn-söyn/sön* gelişimi sağlanmış. (Tar. Söz.'de: *söyünmek*/sönmek, parlaklığı gitmek, *söğünmek/söyünmek*-sönmek).

sön kökünün öncül sesi *ü*, eylem eki *mek*'tir. Anlam içeriği: parlaklığı gitmek, yanmamak, durmak, güneş batmak, gün kararmak, yıkılmak, çökmek, ölmek, dağılmak, başarısızlığa uğramak, sarsılmak, gücü tükenmek, bitmek, sağlığı bozulmak, verimliliği gitmek, yitmek, şişi inmek, kabarıklığı yokolmak, solmak, isteksizlik, çekinmek, kaçınmak bg.

sör—,

bu kök yalnızca Anadolu halk ağzında vardır (SDD), öncül sesleri *e-ü*, eylem eki *mek*'tir. Anlam içeriği: büzülmek (sörpeşmek), buruşuk, pörsük (sörpük), eskimeye başlamak (sörpümek), solmak (sörpümek). Bu örneklere bakılırsa bu kökün *pör/sör* dönüşümlü olduğu sezilir (por-pör-sör gelişimi. bk. *pör).*

söv—,

sög/söğ/söv dönüşmesi görmüştür. Öncül sesleri *e-ü*, eylem eki *mek*'tir. Anlam içeriği: yermek, aşağılamak, kötülemek, söylemek (sövlemek, Kâş.), fısıldamak (sövlenmek, Kâş.), yaslanmak (sövkemek, SDD. *sök/söv* dönüşümü), kızartmak (sövürmek, SDD. *söğ/söv* dönüşümü).

söy—,

bu kökün doğrusu *söz*'dür *(z/y* dönüşmesiyle *söz/söy).* Öncül sesi *e*, eylem ekleri *le-mek*'tir. Anlam içeriği: söz etmek, ağızdan söz çıkarmak, bildirmek, duyurmak, çağırmak, açıklamak, anlatmak, yorumlamak, öğüt vermek, uyarmak, buyurmak, öğrenmek, eğitmek, seslenmek, dedikodu yapmak, çekiştirmek, öfkelenmek, üzülmek, dile düşmek, adı kötüye çıkmak, ünlenmek, saygınlık kazanmak bg.

söz—,

Türkçenin verimli, işlek köklerindendir; *y* sesiyle dönüşür *(sözlemek*/söylemek). Öncül sesleri *e-ü*, eylem ekleri *le-mek*'tir. Anlam içeriği: anlaşmak, uzlaşmak, düşünce birliğine varmak bg.

sub—,

Asya Türkçesinde geçerli bir kök değildir, Kâş. sözlüğünde *subı* (uzun, sivri, yuvarlak olmayan nesne, Kâş.), *subılamak* (ucunu sivriltmek, yanlarını daraltmak, Kâş.), *subımak* (uzamak, Kâş.), *subıtmak* (sivriltmek, Kâş.) bg. Bu örnekler *sub* kökünde öncül sesin *ı*, eylem ekinin *mak* olduğunu gösterir. Anlam içeriği verilen örneklerden anlaşılmaktadır.

Öte yandan, yalnızca *su* (sü) sözcüğünden üretilen *su-bay*/subay (su/er, asker, *bay/bey* de erlerin başında bulunan, yöneten kimse).

suc—,

bu kök işlek-verimli değildir. Tar. Söz.'de bir, SDD'de iki türevi görülmüştür (*sucımak, suçımak/sücümek*/dikbaşlık etmek, sıçramak, Tar. Söz., *sucalanmak*/uzamak, boy atmak, *sucuk* (sürahi, SDD).

suç—,

öncül sesi *u*, eylem eki *mak*'tır. Anlam içeriği: utanmak, çekinmek (işlediği suçtan dolayı, SDD), sıçramak (*suçımak*, Kâş.), sıyrılmak (*suçlunmak*, Kâş.), açılmak (*suçulmak*/çiçek açmak, Kâş.), kalkışmak (*suşuçmak*, Kâş.), kınamak, yermek bg.

sud—,

bu kök Kâş. sözlüğünde üç sözcükte (*sudmak*/tükürmek, *suduk*/tükrük, *sudturmak*/tükürtmek) geçmektedir. Öncül sesi *u*, eylem eki *mak*'tır. Anlam içeriği: tükürmek, yermek, salya (*suduk*, SDD), yazbaşı kırlarda açan yenilir bir bitki (*suduran*, SDD), kurnaz (*sudurlu*, SDD). Halk dilinde geçen *sud* kökünün ses değişikliğine uğradığı açıktır.

suk—,

bk *sok*. Kimi halk ağızlarında *sok* kökü *suk* biçiminde söylenirse de bu *o/u* dönüşmesidir, gerçek kök *sok*'tur.

sul—,

Türkçede böyle bir kök yoktur, *su* sözcüğüne gelen *l* sesiyle oluşan sözcükler varsa da özgün bir eylem kökü bilinmiyor (sulamak, sulanmak, suluk, susamak bg. su köklü sözcükler epeycedir).

sum—,

bu kök de işlek-verimli değildir. Kâş.'da, Anadolu halk ağzında bu kökle başlayan birkaç sözcük vardır, ancak kökte açık bir anlam içeriği görülmedi. Bize kalırsa bu kök, Asya Türkçesinde yansıma sesti (*sumlımak*/ Türkçeden başka dille konuşmak, Türkçe bilmemek, *sumak*/bükülmek, boyun eğmek, Kâş.).

Anadolu halk ağzında *sum* sözcüğü *yumruk* anlamında söylenir (*sumsa*/ yumruk, *sumruklamak*/yumruklamak, *sumsak*/yumruk, *sumsalamak*/sivri yumruk vurmak, *sumsuk*/yumruk, *sumsuklamak*/yumruklamak, SDD).

sun—,

öncül sesleri *a-u*, eylem eki *mak*'tır. Anlam içeriği: vermek, adamak, bağışlamak, andaç, yardım, çıkıntı yapmak bg.

sur—,
bu kök Kâş. sözlüğünde on iki yerde geçmekte, Anadolu halk ağzında birkaç sözcük oluşturmaktadır. Ancak bu kök *sür, sor, sör* kökleriyle dönüşümlüdür. Kâş. sözlüğünde: *suramak*/kullanmak, *surçıtmak*/sürçütmek (sürçmek eylemiyle kökdeş), *surkaç*/bir zamk türü, *surkuç*/bir zamk türü (surkaç), Kâş. bu sözcükle ilgili üç eylem gösteriyor, ayrıca *surplamak*/sürilemek (kur'a çekmek), *suruşlamak*/başak ütmek, başak kavurmak, örneklerini getiriyor.

Anadolu halk ağzında *sur* köküyle başlayan anlam içeriği şöyle: ıslanmak, dağ tepesi, ağlamak, üzülmek, bulaşık bezi, çevrinti, satmak-satılmak, yüzünü ekşitmek, yüz asmak bg. (SDD).

sus—,
yansıma sesten oluşan bir köktür. Öncül sesi *u*, eylem eki *mak*'tır. Anlam içeriği: sesini çıkarmamak, konuşmamak, söz dinlemek, uysallık göstermek, çekinmek, korkmak, saygı duymak, üzülmek, gücenmek, önem vermemek, değersiz saymak, aldırmamak, yorulmak bg.

suv—,
bu kök Asya Türkçesinde *suv* (su) sözcüğünün özdeşidir, *su* dışında bir anlamı yoktur. Kâş. sözlüğü, bu *suv* (su)dan türeyen bir dizi sözcük göstermekte, hepsinin *su* ile bağlantısını vurgulamaktadır. Anadolu halk ağzında *suv* köküyle başlayan sözcüklerin çoğu *soğ/suv (o/u, ğ/s* dönüşmesi) kök yakınlığı nedeniyledir. bk. *sıv*.

suy—,
bu kök Anadolu Türkçesinde 14. yüzyıldan bu yana geçerlidir (Tar. Söz.). Bu kökün anlam içeriği: izini sürmek, izlemek, ardından gitmek *(suylamak/* izinden gitmek, *suylarınca*/arkalarınca, *suylatmak*/izini sürdürtmek, izletmek, *suylayu gitmek*/iz üzerinde yürümek. Tar. Söz.), önermek *(suyurgamak,* Tar. Söz.), sunuş *(suyurgal,* Tar. Söz.), *suyunu bulmak* (yoluna girmek, Tar. Söz., bu sözcüklerde *su* ile yakınlık seziliyor).

süc—,
bk. *süç*.

süç—,
süc lie dönüşümlü bir köktür *(c/ç* dönüşmesi), öncül sesleri *i-ü*, eylem eki *mek*'tir. Anlam içeriği: tadını bulmak, tadını çıkarmak *(süçünmek,* Kâş.), tatlanmak, tatlılaşmak, iyileşmek, düzelmek, sağlamlaşmak bg.

süd—,
bk. *sid*.

süğ—,
süg köküyle dönüşümlüdür. Öncül sesleri *ü-e*, eylem eki *mek*'tir. Anlam içeriği: parlamak, ışımak, kargılamak, süngülemek, kazık çakmak, dikmek, eşkinlenmek, uzamak, yıldız kaymak, saçak, boyun, ense, dışarı taşmak, sarkmak, beceriksiz, durgun (Tar. Söz., SDD).

sük—,

süg-süğ kökleriyle dönüşümlüdür (ağız ayrılıklarına göre *k-g-ğ* yumuşaması). Öncül sesleri *e-ü*, eylem eki *mek*'tir (aldığı ortaeklerle). Anlam içeriği: parlak, şimşek çakmak, boyun kökü, ense, öksürük, siğil, başını öne eğmek (Tar. Söz., SDD, Kâş.).

sül—,

Kâş. sözlüğünde, Anadolu halk ağzında bu kökle başlayan sözcükler vardır, ancak kök *sil, sel, sür, süğ* bg. köklerle dönüşümlüdür, hangisinin başat olduğunu saptamak kolay değildir. Bu olayda ağız ayrılıklarının etkisini-katkısını unutmamak gerekir. Bu kökün öncül sesleri *e-ü*, eylem eki *mek*'tir. Anlam içeriği: söylemek (Anadolu halk ağzında *sülemek*/konuşmak, söylemek), uzamak, düzgün olmak *sülün* denen kuş *(süglin, süğlün* bg. Asya Türkçesinde söylenişleri var, Kâş. *süylin, süglin),* yaşlık, ıslaklık (Kâş.), savaşmak, aşınmak, düzleşmek, yassılaşmak, yuvarlaklaşmak, bükmek (özellikle gevşek ip), salyangoz (ses değişikliğine uğramıştır), çiğ, pişmemiş (Kâş.), saçaklardan sarkan buz, ince zar, kılıksız, dağınık, cevizin erkek dölü, pisboğazlık, silmek (SDD, Kâş., Hz.-Ir.).

süm—,

bu kök Kâş. sözlüğünde pekiştirme öneki olarak geçer *(sümsüçik*/taptatlı). Anadolu halk ağzında *e-ü* öncül seslerini, *mek* eylem ekini alır. Kimi yerde *söm, sum, sem* kökleriyle dönüşür. Kimi sözcüklerde (bu *süm* kökü) yansıma ses niteliği kazanır. Anlam içeriği: yumruklamak, sömürmek, içmek, eğrilmek, sokulmak, ileri gitmek, girmek, açgözlülük, sürçmek, bıktırmak, usandırmak, vurmak, yılışmak, başıboş dolaşmak, alıklaşmak, kadına yeşillenmek (sulanmak), tüketmek (SDD, Tar. Söz, Gaziantep Ağzı, ÖAA, Hz.-Ir.).

sün—,

bu kök Asya Türkçesinde *süng, süng* (Kâş., Uyg.) biçiminde geçmekte; ancak işlek-üretken değildir. Anadolu Türkçesinde işlekliği oranında üretkendir. Öncül sesleri *e-ü*, eylem eki *mek*'tir. Anlam içeriği: uzamak, ileri doğru boyun uzatmak (atlarda), katılaşmak *(sünük*/kemik gibi olmak), beceriksiz, yılgın (sünepe), koşmak, yaylanmak, bayılmak, havlamak, çukur, ense, sırık, mezar taşı (SDD, Kâş., Hz.-Ir.).

süp—,

işlek bir kök değildir. Kâş. sözlüğünde beş örneği görülmektedir. Öncül sesi *ü*, eylem eki *mek*'tir. Anlam içeriği: silmek, bir nesnenin üzerinde bulunan tozları almak, öteyi beriyi bir araçla üstünden geçerek arıtmak, götürmek, tüketmek, bitirmek, yemek, yutmak, çalmak bg.

sür—,

öncül sesleri *e-ü*, eylem eki *mek*'tir. Anlam içeriği: ileri götürmek, göndermek, kovmak, uzaklaştırmak, boyamak, sıvamak, okşamak, tarla kazıp ekin ekmek, tarımcılık etmek, dişiyi döllemek, eşkin vermek, yerden bitmek, uzamak, dönem, kesim, bölüm, içi gitmek, yüzükoyun yürümek (ço-

cuklarda), emeklemek (çocuklarda), kesintiye uğramamak, varlığını korumak, yaşamak, gelişmek, olgunlaşmak, silmek, yıkamak, bulaşmak, yayılmak (sayrılıklarda), akmak, ilerlemek, gündeme getirmek, suçlamak, aklamak, değinmek, sataşmak, dokunmak, topluluk oluşturmak (hayvan sürüsü, insan sürüsü bg.), yaylıma çıkmak bg.

süs—,
öncül sesleri *e-ü*, eylem eki *mek*'tir. Anlam içeriği: donanmak, takınmak, kırılmak, yarılmak, ayrılmak, koç vurmak (koyunlarda), toslamak, yüzükoyun yere uzanmak, döllenme eğilimi göstermek (dişi hayvanlarda, aygırlarda, öküzlerde bg.), öttürmek bg.

süt—,
bu kök Anadolu halk ağzında vardır. Öncül sesi *e*, eylem eki *mek*'tir. Anlam içeriği: koşmak (sütmek, SDD), ıslık çalmak, tıss diye ses çıkarmak bg. *süğ-süy-süv* dönüşümlü bir köktür, Anadolu halk ağzında geçerlidir (SDD).

süv—,
Öncül sesleri *e-ü*, eylem eki *mek*'tir. Anlam içeriği: yükselmek, topraktan eşkin-filiz çıkmak, büyümek, uzamak, sarkmak (*süvük*/saçak, SDD), sivriltmek (*süvritmek*, Kâş.) bg. (SDD).

süy—,
süz-süv-süğ kökleriyle dönüşümlüdür. Öncül sesleri *e-ü*, eylem eki *mek*'tir. Anlam içeriği: yıldız akmak, yıldız kaymak, önlem, uzayıp gitmek, sürmek, dalgınlık, sarkmak (saçaklarda), korkup boynunu uzatarak ses dinlemek, içe geçmek, ağaç sürgünleri yükselmek-büyümek, eğirmek, iplik bükmek (hepsi için bk. SDD).

süz—,
ö-ü sesleriyle dönüştüğü gibi *süğ-süv-süy/söy-söz* kökleriyle de dönüşümlüdür. Öncül sesleri *e-ü*, eylem eki *mek*'tir. Anlam içeriği: ince ince damlatmak, damlamak, sızmak, arınmak, özleşmek, seçmek-seçilmek, incelmek, gücü azalmak, tükenmek, dibe çökmek, akmak, yüksekten inmek (kuşlarda hızla aşağı doğru inmek), yerde sürünmek (yılanlarda), saldırmak, dönmek (topaç, çark bg.), bayılmak, kendinden geçmek, dalgın olmak, gözden düşmek, değeri azalmak, süzgeç denen araçtan geçmek, birini gözlemek-incelemek, birine yeşillenerek bakmak (kadını süzmek), kirpiklerini indirerek bakmak, göz etmek, beğenmek, ilgilenmek bg.

Ş

ş—,
Türk dilinde, özellikle Asya Türkçesinde, bu sesle başlayan özgün bir sözcük yoktur. Bu ses *ç* sesiyle dönüşmeli olduğundan, kimi sözcükler ağız ayrılıkları nedeniyle, *ş* sesini öncüller. Anadolu Türkçesinde *ş* ile başlayan, Türk dilinin ürünü sayılan sözcüklerin hepsi yansımadır. Ancak, başka dillerden Türkçeye geçerek, Türkçenin ses uyumuna göre değişen, *ş* ile başlayan sözcükleri karıştırmamalıdır.

şab—,
yansıma sestir, *şap* ile dönüşümlüdür, gürültü-patırtı, yüksek sesle konuşma, tokat vurma, bir nesneyi başka bir nesneye vurarak ses çıkarma, suya atlama bg. Bu köke ekler getirilerek sözcükler üretilir, ancak bu sözcüklerden sağlıklı kavram oluşturulmaz.

şak—,
yansıma sestir, iki nesnenin birbirine çarpmasıyla çıkan sesi yansıtır.

şar—,
yansıma sestir, suların yüksekten dökülmesiyle çıkan doğal sesleri yansıtır.

şaş—,
yansıma sestir, bir olay karşısında anlamsal yalpalamayı bildirir. Bu kökten kavram niteliği taşıyan sözcükler üretilmektedir. Kökün öncül sesleri *a-ı*, eylem eki *mak*'tır. Anlam içeriği: belli bir ölçüye varamamak, korkuya kapılmak, kavrayamamak bg. Bu *şaş* kökünden türeyip *ş/ç ç/ş* dönüşmesi gösteren bir sözcük de *çaşut/şaşut*'tur. Şaşırtıcı, kandırıcı anlamını içeren bu sözcük halk dilinde yaygındır.

şeş—,
yansıma ses olup, *şaş* kökünün yumuşamış, anlam genişlemesine uğramış biçimidir. Bu kök de şaşırmak, dağılmak, çözülmek, karşılaşmak, sapınak bg. anlamlar içerir.

şık—,
yansıma sestir, anlam içeriği vardır.

şıl—,
bu kök *ı* önsesinin düşmesiyle *şıl* biçimine girmiştir, doğrusu *ışıl*'dır. Nitekim *şılamak* ışıldamak anlamındadır (Tar. Söz.). Bu kökte gürültü patırtı anlamına gelen *şal*'dır: şaltak-şıltak (çok ses çıkaran).

şıp—,
yansıma sestir, suyun «şıp» sesi çıkararak damlamasını yansıtır. Bu yansıma ses, kimi sözcüklerde, pekiştirme öneki niteliğinde söylenir.

şır—,
yansıma sestir, anlam içeriği yoktur, yalnızca suyun yavaş akışını yansıtır.

şim—,
yansıma sestir, «imdi»nin önüne gelerek sözcüğü «şimdi» yapması sesin yer değiştirmesi nedeniyledir. Dilimizde geçen «şimşek», «şemşek» sözcükleri bundan türemiştir. (Bu sözcükleri yabancı kökenli saymak doğru değildir.)

şiş—,
yansıma sestir. İşlek bir kök niteliği kazanan bu «şiş», halk ağzında kabarmak (şişmek), öldürmek-vurmak (şişlemek) bg. türevlerin kaynağıdır.

şor—,
yansıma sestir, özellikle suyun akarken çıkardığı sesleri yansıtır. Bu kökü fars. *şûr* (karışıklık) ile karıştırmak doğru değildir. Anlam içeriği aldığı *la-mak* eklerine bağlanan bu yansıma kök halk dilinde yaygındır.

şur—,
yansıma sestir, su ile benzeri sıvıların akarken çıkardığı sesi yansıtır, «şar -şur» diye söylenir (şarlamak, şurlamak).

T

t—,

Türk dilinin işlek, verimli seslerinden biri olup *d* ile dönüşümlüdür: *t/d d/t*. Ağız ayrılıkları nedeniyle işlerlik alanı genişleşmiştir. Bu sesin başlıca özelliği vurgulamada *tok* (kalın) bir izlenim uyandırmasıdır.

tab—,

yansıma sestir, buna karşın, kavram üretecek bir içerik kazanmıştır. Öncül sesleri *a-ı-u*, eylem eki *mak*'tır, *p* ile dönüşür: *tab/tap*. Anlam içeriği: yer, alt, temel, basılan-üzerinde durulan yer, kaynak, ilke, sağlamlık, kalıcılık, süreklilik, vurgu, tepmek, bilmece söylemek (tabızmak, Kâş.), ayağın altı (ayak tabanı), dip, kök, korkaklık (tabansız), direnmek (taban tutturmak), ayağa kalkmak, toprağı kazarak altını üstüne getirmek (ekin ekme eyleminde), uyuklamak, iyi yapmak, işlenmemiş toprağı işlenir duruma getirmek, ayakla ölçmek, sıçramak, çiğnemek, tepelemek (SDD, Tar. Söz., Kâş.).

tad—,

öncül sesleri *a-ı*, eylem eki *mak*'tır. Anlam içeriği: yiyeceğin niteliğini anlamak (tadına bakmak, tatmak), yoklamak, anlamaya çalışmak, denemek, sınamak bg.

tağ—,

dağ ile dönüşümlüdür. Öncül sesi *ı*, eylem eki *mak*'tır. Anlam içeriği: bk. *dağ*.

tak—,

öncül sesleri *a-ı*, eylem eki *mak*'tır. Anlam içeriği: düğümlemek, birbirine eklemek, eklenmek, ardınca gitmek, sataşmak, bulaşmak, ulaşmak, dizilmek, bitişmek, katılmak, tıkamak, yansıma ses çıkarmak (tak tak etmek, tak tuk etmek), konuşmak, aygıt (takım), örgüt, birlik, dernek, kurul, ikiye bölmek, dönerek atlamak, yuvarlanmak, suçlamak, yermek bg.

tal—,

dal ile dönüşümlüdür (bk. *dal*). Asya Türkçesinde *dal* karşılığı söylenirse de çırpınmak, sarsılmak, ürpermek, seçmek, tad, eğrilmek, keklik, boğuşmak, vuruşmak, tutarık, kınamak, işleri sürüncemede bırakmak gibi anlamları vardır (Kâş., Uyg.).

tam—,

öncül sesleri *a-ı-u* (Kâş.), eylem eki *mak*'tır. Anlam içeriği: boğaz (damak), yazmak (damga vurmak), basmak (damgalamak), yağ çıkarmak, damzırmak,

kanamak, serpilmek, saçılmak, akmak, akarsuların kollarından biri, imrenmek, beceriksiz, anlayışsız, kaba, emzirmek, soru sorar gibi davranmak.

tan—,
öncül sesleri *ı-a,* eylem eki *mak*'tır. Anlam içeriği: gelişigüzel konuşmak, ilgilenmek, şaşakalmak, çevresine bakınmak, güçlenmek-yiğitlenmek, korkmamak, bağırmak, aydınlanmak, ışımak, gürültü etmek, yadsımak, şaşırtmak, sargı ile sarmak, bozulmak, yozlaşmak, söz söylemek (Kâş., SDD, Uyg.). Bu kökü fars. *dân* köküyle karıştırmamalıdır.

tap—,
öncül sesleri *a-ı-u,* eylem eki *mak*'tır. Anlam içeriği: bağlanmak (Tanrı'ya tapmak), saygı göstermek, eğilmek (birinin önünde), ululamak, yüceltmek, kat (büyüklerin önü, karşısı, yanı), tepmek, ayakla ezmek, toprağı kazıp altüst etmek (işlemek), birinin buyruğu altında çalışmak, yardımcı olmak, bulunmak (yiten bir nesne), sıçramak, üstünden atlamak, bilmece sormak -söylemek, yetinmek, götürmek, aktarmak, ulaştırmak, taşımak, el çırpmak, alkışlamak, uyuklamak, onaylamak (SDD, Kâş.).

tar—,
öncül sesleri *a-ı,* eylem eki *mak*'tır. Anlam içeriği: araştırmak, incelemek, seçmek, izlemek, ayıklamak, düzeltmek (saçları taramak), kazımak, eşmek, sürüklemek, çekmek, sürünmek, saldırmak (öldürücü araçlarla kurşun sıkarak), öldürmek, kovuşturmak, kovalamak, avlağa çıkmak, ekin ekmek -ekin yetiştirmek (tarım işleriyle uğraşmak) ölçmek, dengelemek (tartmak), karşılıklı konuşup eytişmek (tartışmak), eleştirmek, yoklamak (güreşte birbirinin gücünü anlamak), denemek, sınamak, ağırbaşlı olmak (tartılı olmak), çelişkiden kaçınmak, germek, kendine çekmek (ok atmada), ereğe yönelmek (ok atmada), gözlemek bg. (Kâş., SDD).

tas—,
öncül sesleri *a-ı,* eylem eki *la-mak*'tır. Anlam içeriği: düşünmek, biçimlendirmek, düşlemek, sorun-konu durumuna getirmek, çalışma ölçeği yapmak (taslak çizmek), olduğundan başka türlü görünmek (yiğitlik taslamak, bilgiçlik taslamak bg.), tokatlamak, kabataslak yapılmak, ölçü-ölçek, gözetlemek, gösteriş yapmak, çıkışmak, yakıştırmak, alaya almak, girişimde bulunmak bg. (Tar. Söz., SDD, Kâş., Hz.-Ir.).

taş—,
dış (dışarı, dışarda) köküyle dönüşümlüdür. Öncül sesleri *a-ı,* eylem eki *mak*'tır. Anlam içeriği: dışlamak, dışarda kalmak, atmak, dışa doğru çıkıntı yapmak, açıkta bulunmak, dışarda olmak, görünmek, uzaklaşmak, yabancılaşmak, sevilmemek, atmak (dışarı çıkarmak), aşmak, kabarmak (sularda), şişmek, aşırılığa varmak, ölçüsüzlük, dengesizlik, saygısızlık, genişlemek, yayılmak, yükselmek, kaplamak, aşınmak-aşındırmak, yermek-aşağılamak, evin önünü, yolları döşemek (kaldırım yapmak), birisini taşa tutmak, tarlanın taşlarını toplamak, erkeğin yumurtalıkları (taşak), evin girişi bg. (Tar. Söz., Kâş., SDD, Hz.-Ir.).

tat—,

tad ile dönüşmelidir (*d/t, t/d* seslerinde). Öncül sesleri *ı-a*, eylem eki *mak'* tır. Anlam içeriği: tadını almak, niteliğini araştırmak (bu kök Kâş. sözlüğünde geçen türevlerine göre yalnızca tatmak eylemine dayanmaktadır. Anadolu Türkçesinde işlek kök *tad* söylenişlidir, bu nedenle). bk. *tad*.

tav—,

Asya Türkçesinde işlek bir köktür (Kâş. sözlüğünde bulunan türevlerine göre). Ancak fars. *tab* ile karıştırılmıştır. Kökün öncül sesleri *ı-a*, eylem eki *mak*'tır. Anlam içeriği: devinmek, hızlanmak, beslemek-beslenmek, kandırmak, yumuşamak, yeğnilemek, baskısı azalmak, gevşemek, iyi durumda olmak, *ısıtmak* (bu sözcük fars. *tâb*'dan *b/v* dönüşmesiyle türemiştir, kökü Türkçe sanılırsa da Türkçe değildir; buraya ses benzeşikliğinin yanıltıcı etkisini göstermek için alınmıştır), taşvan (*tavışgan*/çok kaçak, hep koşan) bg.

tay—,

day köküyle dönüşümlüdür (*t/d* dönüşmesi). Öncül sesi *a*, eylem eki *mak'* tır (aldığı ortaeklerle). Anlam içeriği: bk. *day*. (*tay* sözcüğü fars.'dır. Yük hayvanlarının iki yanına vurulan eşit ağırlıkta nesneye denir.) Asya Türkçesinde bu kökten türeyen sözcüklerin içeriği şöyledir: dayanmak, kaymak -kaydırmak, dayak, dayangaç, dayak koymak, yiğitlenmek (bk. Kâş.).

taz—,

bk. *daz*.

tec—,

Asya Türkçesinde, Uygur ağzında, eski kaynaklarda Türkçe böyle bir kök görülmedi. Oysa, Anadolu halk ağzında bu kök yaygın, türevleri güncel geçerlik taşıyor. Üstelik *tecemek* biçiminde bir eylem de var (*tecekli, tecemek*, Hz.-Ir., SDD).

Anadolu halkk ağzında *tecir* (ar. *tacir*'den) ile bağlantısı da seziliyor, ancak ar. *tacir*'in kökü *tec* değil, *cr* sesleridir. Bize kalırsa, *tecemek* sözcüğü yönetmek, çevirmek, döndürmek anlamlarını içerdiğine göre, *tec* kökü *teğ* ile dönüşümlüdür. Bu kök (teğ) çevirmek, döndürmek, yaklaşmak, değinmek, dokunmak bg. karşılıklar içerir. *tec* kökünün öncül sesi *e*, eylem eki *mek*'tir. Anlam içeriği: çekip çevirmek, döndürmek, yönetmek (evi geçindirmek), alışveriş etmek, tutumlu (tecekli, Hz.-Ir., SDD), biriktirmek.

ted—,

öncül sesi *i*, eylem eki *mek*'tir (aldığı ortaeklerle). Anlam içeriği: incitmek, üzmek, usandırmak, bıktırmak, kaçırmak (Hz.-Ir., SDD). Bu kök *ü* öncül sesini de almaktadır (tedürgün, tedürgün etmek, SDD). Bu kök, *dimek/timek* (söylemek) eylemiyle bağlantılıdır (dimek-timek-tidirmek/didirmek -titirmek bg.).

teğ—,

öncül sesleri *e-i*, eylem eki *mek*'tir. Anlam içeriği: çevirmek, değmek, dokunmak, döndürmek, bağdaştırmak, iliştirmek (teyellemek), dikmek, yaklaşmak, değişmek-dönüşmek.

tek—,

öncül sesleri *e-i*, eylem eki *mek*'tir. Anlam içeriği: ayakla vurmak (tepmek), akıtmak, yuvarlak (tekerlek), dişi keçi erkeğini istemek, boş, ıssız, dayanmak, direnmek, aksamak, yuvarlanmak, çevirmek, dönmek-döndürmek, önermek, çıkıntı yapmak (büyük kayalarda), avuç dolusu, gücenmek, küsmek (bu örneklerin hepsi için bk. SDD, Tar. Söz., Kâş., Hz.-Ir.). Bu kökü fars. *tek* (bir, yalnız) ile karıştırmamalıdır.

tel—,

del (t/d) ile dönüşümlüdür. Öncül sesleri *e-i*, eylem eki *mek*'tir. Anlam içeriği: yarmak, delmek, kesmek, esinlenmek, sürüye katmak, usunu yitirmek, çıldırmak, dikiş, ip, iplik, ivedilemek, hızlı hızlı solumak, büyüklenmek (kendini büyük görmek), ağlamak, görmek, denemek, incelemek, seçmek, ayıklamak, sıcaktan bunalmak, yorulmak (bu örnekler için bk. SDD, Tar. Söz., Kâş., Uyg., A. v. Gabain, Hz.-Ir., ÖAA, Kit.).

tem—,

işlek bir kök değildir, *dem (t/d* ile dönüşümlüdür). Öncül sesleri *e-i*, eylem eki yoktur. Anadolu halk ağzında bu kökten türemiş çoğu ad niteliğinde sözcükler vardır (SDD, Hz.-Ir., ayrıca Kâş.).

ten—,

Asya Türkçesinde *teng (ğ* düşmesiyle)den *ten*. Öncül sesleri *e-i*, eylem eki *mek*'tir. Anlam içeriği: çevirmek, döndürmek, ısırmak, bunalmak, daralmak, sıkılmak, yükseltmek, başı dönmek (uykusuzluktan), kötüleşmek, yoksullaşmak (hepsi için bk. Kâş.), yuvarlanmak, sekmek, ayağı kaymak, aksamak, kısmak, tın tın diye ses çıkarmak, koşmak (tazı gibi), bunamak, ıslanmak, tekerlek, tepetaklak olmak (hepsi için bk. SDD). Bu örneklerde ses değişmelerinden kaynaklanan anlam genişlemesi vardır.

tep—,

öncül sesleri *e-i*, eylem eki *mek*'tir. Anlam içeriği: geri itmek, atmak, kovmak, vurmak, dövmek, yığmak, üstüste koymak, sıklaştırmak, yoğunlaştırmak, doldurmak, ezmek, yadsımak, tekme, yerinden oynamak, kımıldamak, çabalamak, yeniden azmak (yaralar depreşmek), kurumaya başlamak, yatıştırmak, yatışmak, tükenmek, bitmek, saldırmak, saldırgan, yemek az pişmek, kurumuş toprak, bastırmak, kıskanmak, uçurtmaya takla attırmak, yüksek yer, gireni çıkanı belli olmayan ev, andaç, işlenmesi güç toprak (bu örnekler için bk. Kâş., SDD, Hz.-Ir.).

ter—,

der (t/d) ile dönüşümlüdür; bu kökü fars. *ter*/ıslak, yeni, taze ile karıştırmamalıdır). Öncül sesi *i*, eylem eki *mek*'tir. Bu kök artımlı olduğundan kimi sözcüklerde *k-s* seslerini alır *(terk-ters*, Kâş.). Anlam içeriği: toplamak, bir araya getirmek, düzenlemek, biriktirmek, kızmak, yara kapandıktan sonra azmak, ivedi, hızlı (terk, terkin, Kâş.), egemen, egemen olmak (terkin-tarkan-tarhan sözcükleri nedeniyle ter-tar yakınlığı. Bu kök moğ. ile ses benzerliği göstermektedir. Nitekim, Abu'l-Farac Tarihi'nde adı geçen

Moğol büyüklerinin *kan/han* ile biten, tar-tur ile başlayan sözcüklerle anıldığı görülüyor. Öte yandan «Moğolların Gizli Tarihi, çev. Prof. Dr. Ahmet Temir, 1986» adlı yapıtta bu adlar moğ. diye geçiyor). Bu kökle başlayan sözcükler için bk (Kâş., SDD, Uyg. Hz.-Ir., A. v. Gabain).

tes—,
pekiştirme önekidir. Anadolu halk ağzında yarma, çatlama, ayrılma, karşılık göstermek, batıdan esen yel bg. türevleri vardır (SDD).

teş—,
deş (t/d ile dönüşümlüdür). bk. *deş.*

tet—,
Asya Türkçesinde böyle bir kök vardır (Kâş., Uyg., A. v. Gabain, S. G. Clauson), Anadolu Türkçesinde (SDD) işlektir. Öncül sesleri *e-i,* eylem eki *mek*'tir (tet-mek). Anlam içeriği: son, bitim, incinmek-incitmek (tetirgenmek, SDD), uyanık, söyletmek, açıkgözlü, eşkin, parmak, beceriksiz, çocuğun yavaş yavaş yürümeye başlaması (teteklemek, dedeklemek), ürkmüş (tetürgün), itmek, yerinden oynatmak, yürümeye başlamak, çevik, ivecen, kedi-köpek ayağı, cevizin yeşil kabuğu, söner gibi olmak, uslu, tersine dönüş, çevrilmek, ters olmak (hepsi için bk. Kâş., SDD, Hz.-Ir., Uyg.).

tev—,
Kâş. sözlüğünde türevleri vardır, ancak *t/d, d/t* dönüşmesine uğramıştır. Kökün öncül sesleri *e-i,* eylem eki *mek*'tir. Anlam içeriği: deve, seyrekçe dikmek, dizen-düzenleyen, utanmak, sıkılmak, üzülmek, eti şişe geçirmek, ufalanmak, karışmak, karıştırmak, dolaştırmak, çalışmak, çırpınmak, çevirmek, devirmek (bu örneklerin hepsi Kâş.'da), kandırma *tev*/ar. *hile,* Uyg.), yatışmak, uysallaşmak, şaşkın, işsiz, dizi, şaşılası (SDD).

tey—,
dey ile dönüşmelidir *(t/d, d/t),* kimi ağızlarda *teğ* (bk.) ile özdeştir. Öncül sesi *e,* eylem eki *mek*'tir (aldığı ortaeklerle). Anlam içeriği: ilgi, bağlantı, gözlemek, bakmak, tanımak, oynak, ağırbaşlı olmayan, sıçramak, atlamak, kaçmak, duyarlı (SDD, Hz.-Ir.).

tez—,
öncül sesleri *e-i,* eylem eki *mek*'tir. Anlam içeriği: hızlanmak, ivedilemek, kaçmak, üşenmek, dönemeç, büküntü, erken çıkan yemeklik bitkiler (tezbasan, SDD), ürkütmek (tezitmek, SDD), koşmak, yolunu yitirmek, şaşırmak, ünlemek (çağırmak), savuşup gitmek, usandırmak, bıktırmak, bir yemek türü (tezpişen, SDD), yuvasından kaçırılmış, tedirgin edilmiş (tezirgin/tedirgin, SDD), kaçak (tezgin, SDD), sıçramak (tezikmek, Tar. Söz.).

tıd—,
Asya Türkçesinde (Kâş., Uyg.) geçerli bir köktür. Öncül sesi *ı,* eylem eki *mak*'tır. Anlam içeriği: önlemek, engel olmak, alıkoymak, kaçınmak, çekinmek, söz söylerken duraklamak, geri koymak (bu sözcükler tıtmak-tıymak biçiminde de söylenir, Kâş.).

tıg—,

Asya Türkçesinde, *tığ* ile dönüşmelidir. Öncül sesi yok, eylem eki *mak*'tır. Anlam içeriği: katılık, eğmek, değmek, keskinliği gitmek, yiğitlenmek, sıkıştırmak, becerikli, gürbüzleşmek (Kâş.).

tığ—,

tıg ile dönüşümlüdür, anlam genişlemesine uğramıştır. Anlam içeriği: gizlenip bakmak, gözlemek, kaçmak, koşmak, sıvışmak (SDD).

tık—,

tıg-tığ ile dönüşmelidir, anlam genişlemesine uğramıştır. Öncül sesleri *a-ı*, eylem eki *mak*'tır. Anlam içeriği: *tık tık* diye yansıma ses çıkarmak, sıkıştırmak, kapamak, doldurmak, yoğulaştırmak, kapanmak (içeri atılmak/suçlularda), çok yemek, karnını doyurmak (Kâş., SDD).

tıl—,

bu kök Kâş. sözlüğünde *dil (t/d, ı/i* dönüşümüyle) karşılığı geçmekte, ayrıca birkaç eylemin kökü diye gösterilmektedir. Kökün öncül sesleri *ı-a*, eylem eki *mak*'tır (aldığı ortaeklerle). Anlam içeriği: konuşmak, söylemek, düşmandan tutsak almak (durumu öğrenmek için), işi geciktirmek, dile düşmek, bildirmek, duyurmak, söz dokundurmak (Kâş.).

tım—,

yansıma sestir, anlam içeriği yoktur, ses çıkarmak karşılığı, *tımbırdamak, tımbırtı* bg. söylenir.

tın—,

yansıma sesten oluşmuş bir köktür, Kâş.'da *tıng* biçimindedir, birkaç türevi vardır. Öncül sesi *ı*, eylem eki *mak*'tır (aldığı ortaeklerle). Anlam içeriği: söylemek, dinlemek, çalgı çalmak, bozulmak, çürümek, dinletmek, dinlendirmek (hepsi için bk. Kâş.).

Anadolu halk ağzında: saçsız, çinkodan yapılmış çamaşır leğeni (tın diye ses çıkardığından), teneke, tenekeden yapılmış ufak lâmba, yoğurt bakracı, alay etmek, dört saplı testi, çok öfkelenen, kel, susmak, seslenmek, çağırmak, türkü söylemek, dinlemek, önemsemek, aksırmak, söylemek-fısıldamak (SDD).

tıp—,

yansıma sestir, kimi sözcüklerde pekiştirme öneki niteliğindedir. Halk ağzında gizlice izlemek (kuşkulu kimseyi) anlamında *tıplamak* biçiminde bir türevi vardır (SDD).

tır—,

yansıma sestir, işlek bir kök niteliği kazanmıştır. Öncül sesleri *a-ı*, eylem eki *la-mak*'tır (aldığı ortaeklerle). Anlam içeriği: tırnak, tırnakla bir nesneyi kazımak, yaralamak, toprağı eşmek, tarlanın taşını dişli bir araçla seçmek-ayıklamak, büyüklük taslamak, sataşmak, gelişememiş güçsüz kimse, kıyısından yemek, direnmek, irdelemek, araştırmak, kışkırtmak, incitmek,

tedirgin etmek, çalmak, aşırmak, içi geçmek (ishale yakalanmak), alıngan, taşlı tarla, gergin, silinmek, kapıyı sürmelemek, erkek deve dişisini kovalamak, ardından koşmak, dönmek, söylenmek, kalem ucu, asalak, anlayışsız, oyunda yenilmek, işsiz güçsüz bg. (bu örneklerin hepsi için bk. SDD).

tıs—,
yansıma sestir, birkaç türevi vardır. Öncül sesleri *ı-a*, eylem eki *mak*'tır (aldığı ortaeklerle). Anlam içeriği: susmak, çekinmek, işten kaçmak, fısıldamak, sağlıksız, parmak ucuyla dokunmak, dışkı çıkarmak, hayvan dışkısı (SDD).

tış—,
yansıma sestir, türevi yoktur.

tıt—,
yansıma sestir, Kâş.'da birkaç türevi vardır. Öncül sesleri *ı-a*, eylem eki *mak*'tır. Anlamı içeriği: engellemek, yasaklamak, parçalanmak, çam ağacı dikmek, didilmek, ditmek, yırtmak, yırtılmak (Kâş.), yanyana yürüyen (SDD).

tıv—,
yansıma sestir, Anadolu halk ağzında: itmek, üzülmek, çocukları öldüren morarma sayrılığı, çocuğu yaşamayan kadın (SDD).

tıy—,
yansıma sestir, Anadolu halk ağzında: arabozucu, çekiştirici, koşmak, seğirtmek, kaçmak, kocamak bg. (SDD).

tız—,
yansıma ses özelliği gösteren verimsiz bir köktür, Kâş.'da *tıymak* (yasaklamak, engel olmak) biçiminde bir türevi vardır. Anadolu halk ağzında ise: kesmek, usanmak, yılmak, çekinmek, korkmak, perhiz bg. türevleri vardır (SDD).

tig—,
tiğ-tik (ğ/k, k/ğ dönüşmesi) kökleriyle dönüşümlüdür. Öncül sesleri *i-e*, eylem eki *mek*'tir. Anlam içeriği: eğmek, bükmek, egemenlik altına almak (*tig*-in/köle, Kâş.), hışırdamak, hışırdatarak yürümek (Kâş.).

tiğ—,
bu kök *g-k-ğ* dönüşümlüdür, ağız ayrılıklarına dayalı bir yumuşama görmüştür. Öncül sesleri *i-e*, eylem eki *mek*'tir. Anlam içeriği: suyu ince-dar yerden fışkırtmak, havada eğri çizerek işemek, düzeltmek, kadını becermek, ağaçlarda büyüme-yapraklanma, beceriksiz, anlayışsız (SDD).

tik—,
dik köküyle dönüşümlüdür (*t/d* dönüşmesi). Öncül sesleri *i-e*, eylem eki *mek*'tir. Anlam içeriği için bk. *dik*.

til—,
dil ile dönüşümlüdür *(t/d)*, öncül sesleri *e-i*, eylem eki *mek*'tir. Anlam içeriği için bk. *dil*. Bu kökün en yaygın türevi *tilki* (bilinen hayvan) sözcüğüdür, ona *dilki-dilkü* dendiği olur. *Tilki* sözcüğü kesici, kemirici, dilici anlamlarını içerir.

tim—,
işlek bir kök değildir, yansıma ses niteliği taşımasına karşın yalnızca Kâş.' da geçer.

tin—,
din ile dönüşümlüdür *(t/d)*, yalnızca *tin* (can, dirilik, dirim, ar. ruh anlamında söylenen biçimi) değişmek (ses bakımından), bütün türevleri *din* ile başlar (Anadolu Türkçesinde. Kâş. sözlüğünde bütün türevleri *tin* ile başlar) bk. *din*.

tir—,
dir ile dönüşümlüdür *(t/d)*, öncül sesleri *i-e*, eylem eki *mek*'tir. Anlam içeriği için bk. *dir*. Kâş. sözlüğünde bütün türevleri *tir* iledir.

tis—,
Anadolu halk ağzında geçerli bir köktür, yansıma sesten türediği açıktır. Öncül sesleri *e-i*, eylem eki *mek*'tir. Anlam içeriği: çiselemek (inceden yağmur yağmak), lâmba islenmek, serpintili yağmur, geri püskürtmek, gelişememiş (sağlık bakımından), cızıl, güçsüz (SDD).

tiş—,
diş ile dönüşümlüdür *(t/d)*, öncül sesleri *e-i*, eylem eki *mek*'tir. Anlam içeriği için bk. *diş*.

tit—,
öncül sesi *i*, eylem eki *mek*'tir (aldığı ortaeklerle). Anlam içeriği: sarsmak, sarsılmak, ürpermek, korkmak, yerinden oynamak, çekinmek, kaçınmak, yılmak, acımak (yara), direnmek, karşı koymak, ürkütmek, sürekli kımıldamak bg.

tiv—,
bu kök Anadolu halk ağzında geçerlidir. Öncül sesleri *e-i*, eylem eki *mek*' tir. Anlam içeriği: itmek, düşürmeye çalışmak, devirmek, yıpranmak, sürterek aşındırmak (giysileri), söylemek, anlatmak *(deyivermek*'ten).

tiy—,
çis ile dönüşümlüdür (çiselemek/tiyselemek, SDD). Bu kök işlek olmadığı gibi üretken de değildir. Kimi ağızlarda yansıma ses özelliği gösterir (Doğu Karadeniz). Öncül sesleri *i-e*, eylem eki *mek*'tir. Anlam içeriği: asma kütüğü, asma filizi, sivri, doruk, daha, iki kişinin konuşmasını sezdirmeden dinlemek, yağmur ince ince yağmak (hepsi için bk. SDD).

tiz—,
diz ile dönüşümlüdür (bk. Kâş.). bk. *diz.*

tod—,
Kâş. sözlüğünde verilen örneklere göre *doy* ile dönüşümlüdür *(t/d, d/y -tod-toy/doy).* bk. *doy.*

toğ—,
doğ ile dönüşümlüdür *(t/d).* Anadolu halk ağzında (SDD), *toğ* kökü vardır, ancak ağız ayrılıkları nedeniyle başka köklerle karışmıştır. bk. *doğ.*

tok—,
işlek bir köktür, yansıma ses içeriği taşıyan köklerle karışmış, daha verimli olmuştur. Bu kökün öncül sesleri *o-u,* eylem eki *mak*'tır. Anlam içeriği: karnı doymak, dolu olmak, güçlenmek, etkili duruma gelmek, yüksek ses çıkarmak (sesi tok), incitmek, dövmek, ezmek, vurmak, kadını becermek, irilenmek, gelişmek, çamaşır yıkamak, yayık vurmak, karşılıklı vuruşmak (tokuşmak), doyuma ulaşmak, açgözlülük etmemek, yere kazık çakmak, demir dövmek, söyleşmek bg. (SDD).

tol—,
dol ile dönüşümlüdür *(t/d).* Anlam içeriği için bk. *dol.*

tom—,
işlek bir kök değildir, Kâş. sözlüğünde bu kökle başlayan dört sözcük görülmüştür. Anadolu halk ağzında *tüm* köküyle dönüşümlüdür. Öncül sesi *u*'dur, eylem eki *mak*'tır. Anlam içeriği: bitkilerde küçük yuvarlaklar biçiminde çiçek açmak, yuvarlaklaşmak, kabarmak, irilenmek, kütük, şişmek, ağacın gövdesi olmak (SDD, Hz.-Ir.). Bu kökün *m* sesi ile *n* sesi arasında (ağız ayrılıkları nedeniyle) sürekli dönüşme vardır.

ton—,
Asya Türkçesinde (Kâş.) bir köktür, Anadolu Türkçesinde *t/d* dönüşmesiyle *don* biçimine girmiştir (SDD). Bu kökün öncül sesleri aldığı eklerle belirir, bunlar da *a-u*'dur. Eylem eki *mak* ise de, işlek değildir. Anlam içeriği: kabarmak (tepe, tümsek oluşturmak), çıngırak benzeri ses çıkaran araçlar (hayvanların boyunlarına takılır), sonradan görme, düğünde yönetici (gelenlere seslenen, yol gösteren kişi), dağ tepesi, baba ile ananın ilk doğan çocuğu (tonguç), şişman, giysi kıvrıkları, çıkıntı (çatılarda), tomruklara ayırmak (hepsi için bk. SDD). Bu kökte ses dönüşümü yanında yansıma ses özelliği de sezilmektedir.

top—,
öncül sesleri *a-u,* eylem eki *mak*'tır (aldığı ortaeklerle). Anlam içeriği: yuvarlak olmak, kabarmak, şişmek, yüksek ses çıkarmak, dönmek, irilenmek, güçlenmek, gelişmek, beslenmek, kalınlaşmak bg. (SDD, Kâş., Hz.-Ir., ÖAA, Kit., Kır.). Bu kökün anlam genişlemesi sonucu içeriği büyümüştür: biriktirmek, derlemek, düzenlemek, bir araya getirmek bg.

tor—,

bu kök Asya Türkçesinde «balık ağı» anlamında geçiyor (Kâş., Uyg., A. v. Gabain, S. G. Clauson bg.), ancak türevleriyle çelişme var. Üstelik eski Türklerde ağla balık avlama geleneği belli süreyi öteye-eskiye geçmez. Anadolu Türkçesinde *tor* (becerili olmayan, Os. acemi) ile Kâş.'da geçen *tor* (tuzak, ağ) bağlantılı değil. Kâş. sözlüğü *tor* (torıg-torug/doru renk) sözcüğünü «renk» niteliğinde açıklar. Bize kalırsa, bu kökte, ağız ayrılıkları, ses değişmeleri nedeniyle sürekli «başkalaşma» vardır. *tor* kökünde üreme, düzen, gelenek, kural, yasa bg. anlamlar saklı (tür, türe, töre, tüze bg.). Anadolu halk ağzında bu kök fars. *dürd* (tortu) ile karışmıştır. Öte yandan Sümer, Akad, Grek, ilkçağ Anadolu dillerinde bu kök vardır. *tor* kökünün türevleri karışımlıdır, özgün kaynağı *türeme-üreme* anlamını içerir. bk. *dor*.

tos—,

yansıma sestir (buna karşın türevleri vardır). Öncül sesleri *a-ı-u*, eylem eki *mak*'tır. Anlam içeriği: döğüşmek, çarpışmak, vuruşmak, solmak-sararmak, yellenmek, boynuzlarıyla vurmak, karşılaşmak, çarpmak, yüzünü asmak, boyu kısa kalıp irilenmek, kadını becermek, kabuk bağlamak, üstüne binmek, şişkinlik inmek bg.

toş—,

bu kök Anadolu Türkçesinde şişmek, kabarmak anlamını içeren birkaç sözcüğün köküdür. Ses değişiklikleri yanında, yansıma ses özelliği gösteren bu kökten sözcüklerde öncül ses *a*, eylem eki *mak*'tır (aldığı ortaeklerle). Anlam içeriği kapsamlı değildir: yüksekten dökülen suların gürültüsü, ağaçlarda ur (kabarık) çıkmak.

tot—,

yansıma sestir, çocuk oyunlarında yuvarlanma anlamını içerir. Yüz asmak, güleryüz göstermemek bg. durumları da yansıtır.

tov—,

anlam içeriği taşımayan, yalnızca, beklenmeyen olaylarla karşılaşıldığında şaşkınlık gösterenin «tov, tov be» diye çıkardığı sestir (*tövbe* gibi ar. sözcüklerle karıştırılmamalıdır).

toy—,

Asya Türkçesinde birkaç türevi varsa da *doy* (*doymak* eyleminin kökü) ile dönüşmelidir. bk. *doy*.

toz—,

ağız ayrılıklarına göre değişen bir köktür, işlek değildir. Anadolu Türkçesinde *s/y* sesleriyle dönüştüğü de olur. Öncül sesleri *a-u*, eylem eki *mak*' tır (aldığı ortaeklerle). Anlam içeriği: çok ufak bölümcüklere ayrılmak, kırıntılaşmak, kararmak, kirlenmek, kaçmak, ufalmak, dağılmak, harmanda sürülüp kaldırılmamış saman, yolda toz kaldırarak yürüyen kişi, kırağı, düğünlerde gelinin başına serpilen boyanmış kuş tüyleri, kimi ağaçlarda

pamuksu çiçekler dökülüp uçuşmak, koşup gitmek, savuşmak, kasırga, savurmak, saçmasapan sözler söylemek, sorguç biçiminde tüy (SDD).

töb—,
işlek-verimli bir kök değildir, Uygur Türkçesinde, Anadolu halk ağzında birkaç türevi vardır, *tep-tüp* ile dönüşümlüdür. Öncül sesi *ü*, eylem eki yoktur. Anlam içeriği: yüksek, kabarık, doruk, aşağı, başaşağı (*töbe*/tepe, *töbün*/başaşağı tepesiyle, *töbüre*/aşağı, başaşağı, Uyg.), Anadolu halk ağzında: sürülmüş tarlada kalan ezilmemiş toprak (töbeç), tepe (töbek), töbür (gübre, hepsi için bk. SDD. Bu *töbür* sözcüğü daha çok koyun, keçi gibi hayvanların gübresi anlamındadır, yuvarlak olması nedeniyle).

tög—,
bk. *döğ*.

töğ—,
bk. *döğ*.

tök—,
dök ile dönüşümlüdür *(t/d)*, Asya Türkçesinde bu kökle başlayan sözcüklerin büyük bir bölümü Anadolu Türkçesinde *dök* ile başlar. Öncül sesleri *e-ü*, eylem eki *mek*'tir. Anlam içeriği: ayağın bir yere takılması, sürçmek, sendelemek, yaşlanmak, yüzükoyun düşmek, işi bozulmak, başarısızlığa uğramak (bu örneklerin hepsi için bk. SDD). bk. *dök*.

töl—,
döl ile dönüşümlüdür *(t/d)*. Asya Türkçesinde *töl*, Anadolu Türkçesinde *döl* denir. Öncül sesleri *e-ü*, eylem eki *le-mek*'tir. Anlam içeriği: verimli olmak, güçlülük, derli toplu, düzenli, karşılaşmak (tölüne gelmek, SDD), kural -yöntem (tölüp, SDD), güç, erk (bu örneklerin hepsi için bk. SDD). Kökün öteki türevleri için bk. *döl*.

töm—,
bu kök *tüm* ile dönüşümlüdür *(ü/ö, ö/ü)*. Öncül sesleri *e-ü* olmasına karşın eylem eki görülmemiştir, Tahtacılar'da *yuvarlanmak* anlamında *tömberlemek* sözcüğü geçmektedir (Hz.-Ir.). Anlam içeriği: eğik, tümsek, ufak tepe, oylum, yuvarlak tepe, hoplayarak hızla yürüme *(tömbüldemek*, SDD), ahırda gübre atılan delik, iplik yumağı, kabarık-tümsek, arkadan gelen kimse (hepsi için bk. SDD).

tön—,
Kâş. sözlüğünde *töng* biçiminde gösterilen bu kökte yansıma ses özelliği açıktır. Çin-Moğol dillerinde buna benzer sesler varsa da anlam içeriğiyle bağdaşmıyor. Bu kök *dön* ile dönüşmelidir *(t/d)*. Öncül sesleri *e-ü*, eylem eki *mek*'tir. Anlam içeriği: bir nesneye gözlerini dikerek saldırmak (Kâş.), iğrenerek bakmak (Kâş.), yaşlılıktan dolayı küs küs yürümek, yığın, püskül, bunamak, kocalmak, iniş aşağı koşmak, söz dinlemez kimse, döngel (muşmula), yuvarlanmak, süprüntü, dağ tepelerinde oluşan çöküntü (bu örnekler için bk. SDD).

töp—,
top ile dönüşümlüdür *(o/ö)*. Kimi ağızlarda *tüp* biçiminde de söylenir (Doğu Karadeniz yöresi), *tep* köküyle bağlantısı da görülmüştür (tepmek -töpmek). Öncül sesi *e*, eylem eki görülmemiştir. Anlam içeriği: hayvan yeri kurutasıya değin oturup yemini yemek (töpretmek-topratmak, Kâş.), iri un (ufak top gibi un, SDD), son (tepe-doruk, SDD), yuvarlak, toparlak (SDD).

tör—,
tür ile dönüşümlüdür *(ü/ö)*. Moğol dilinde *törü* (yasa, düzen) ile benzerliği varsa da kökensel yakınlığın nereden kaynaklandığı açık değildir, ancak *tör-tür* kökleri anlam içeriği bakımından Türkçedir, bu da *ö/ü*, *ü/ö* seslerinde süregiden dönüşme nedeniyledir. Öncül sesleri *e-ü*, eylem eki *mek'* tir (aldığı ortaeklerle). Anlam içeriği: üremek, çoğalmak, doğmak, gelenek -görenek, kural, düzen, büyümek, dernek, eğlence, alışkanlık, torun, döl, soy, güzel, yakışıklı, derli toplu, saçı, andaç, eksiksiz, olgun, saygı, eğitim, gelişme, içi geçmek (ishal olmak), korkmak (korkak), uymak, evin en derli toplu-düzgün yeri, yontmak, aşındırmak (törpülemek), yaratılmak, yaratmak, ön, ün, sayıda dört (tört-törtünç), ürün (bu örneklerin hepsi için bk. Kâş., Uyg., Hz.-Ir., SDD, A. v. Gabain, S. G. Clauson).

tös—,
yansıma sestir, Anadolu Türkçesinde görülmüştür. Öncül sesi *e*'dir, eylem eki *mek*'tir (aldığı ortaeklerle). Anlam içeriği: beceriksiz, üşüyüp büzülmek, alıngan, ağacı ocağa sığacak nitelikte kesmek (töskelemek), tepişen hayvanlara seslenmek, kovmak, avutmak, tepe, geri dönmek, topraktan çıkan odun kütüğü, kısmık, mıymıntı (hepsi için bk. SDD).

töş—,
bk. *döş*.

töy—,
yalnızca Anadolu Türkçesinde geçen, eski kaynaklarda görülmeyen bir köktür. Öncül sesleri *e-ü*, eylem eki *mek*'tir. Anlam içeriği: yaşlanmak, kocalmak, sarkmak (salkım, bu örnekler için bk. SDD).

töz—,
kimi ağızlarda *tös* biçiminde söylenirse de doğrusu *töz*'dür. Kâş. sözlüğünde *tüz* diye yazılır. Anadolu Türkçesinde eylem bakımından işlek değildir. Bu kök *töz/tüz-düz* dönüşmesine uğradığından türevleri *tüz-düz* köklerindedir. bk. *düz*.

tub—,
top ile dönüşümlüdür. Anadolu halk ağzında *duman* anlamına gelen bir sözcük varsa da (SDD) *t/d*, *m/b* dönüşmesine uğradığından (tuman-duman/ tuban) özgün değildir. Kâş. sözlüğünde bu kökle başlayan beş sözcük vardır *(tublu*/mezar, tuplu da denir, *tubulgan*/delen, yırtan, *tubulmak*/delinmek, yırtılmak, *tubun*/yemekte bulunan çöp parçaları, *tubunlug tarıg/*

kesmikli buğday). Bu örneklerden anlaşıldığına göre, *tub* kökü kazmak, eşmek, kırmak, delmek bg. anlamlar içermektedir.

tug—,
tuğ ile dönüşümlüdür. Çince tüy, kıl bg. anlamlar içeren *tuğ* sözcüğüyle karıştırılmamalıdır. Kâş. sözlüğünde geçen bu kökün eylem eki *la-mak'* tır. Anlam içeriği: ödünç vermek (bir nesneyi geri almak üzere vermek), dul kadın, kesimlik hayvan, suyun gediğini kapatmak, tıkamak (hepsi için bk. Kâş.).

tuğ—,
tuk-tuğ kökleriyle dönüşümlüdür. Anadolu halk ağzında *k-ğ-h* seslerinin birbirine dönüşmesi sonucu anlam genişlemesi sağlanmıştır. İşlek bir kök değildir.

tuh—,
yansıma ses olmasına karşın *tuf* (tuuu, tuhh) ile benzerlik gösterir, birkaç eylemin üretkenidir. Anlam içeriği: çıkışmak, karşıt durum takınmak, kovmak, yermek, alaya almak, gizlenmek, saklanmak, azalmak (gibi başka dillerle benzerlik gösteren türevleri vardır, SDD).

tuk—,
yansıma sestir, *tug*, *tuh* ile dönüşümlüdür.

tul—,
dul-dol kökleriyle dönüşmelidir. Kâş. sözlüğünde dokuz türevi vardır. Öncül sesleri *a-u*, eylem eki *mak'*tır (aldığı ortaeklerle). Anlam içeriği: yalnız kalmak (dul olmak), dağılmak, çarpmak, kulak altı, tulum gibi şişmek, topa vurmak bğ. (Kâş.).

Anadolu halk ağzında: kasırga, şişmek, kabarmak, kabakulak denen sayrılık, olduğu yerde kalmak, batmak, artmak-çoğalmak, tulum (bu sözcük Türkçe değildir, ancak Türkçede *tuluk* diye bir karşılığı vardır. Kimi dilciler gr. *touloumi*/hayvan gönünden yapılan *kap* sözcüğünü Türkçe *tulum*'dan türemiş sayarlar, oysa Asya Türkçesinde *tulum* diye bir sözcük göremedik, ancak *tul* kökü Türkçedir, gr. *touloumi*/tulum ile benzerliği vardır. Bu köke gelen *um* ekiyle *tul-um* türetilse bile gr.'de *toul*/ul, *oumi*/ *umi*/*um* gelişmesi açıktır).

tum—,
dum ile dönüşmelidir. Kâş. sözlüğünde on bir türevi görülmektedir. Bu kök Anadolu Türkçesinde *dum* biçiminde söylenir (dumlupınar/soğuk pınar/dum-lu-pınar). Bu kökün öncül sesi *a*, eylem eki *mak'*tır (Kâş.'da). Anlam içeriği: soğumak, soğuk, ingi (nezle anlamında).

Anadolu halk ağzında: dalmak, gömülmek, batmak, kabarmak, şişmek, hızla yürümek, koşmak, küme-deste, olgunlaşma (bu son anlamda *tüm* ile dönüşme görülüyor), yığın (tümsek), çıkın (hepsi için bk. SDD).

tun—,

Kâş.'da bulunan bir köktür. Bu kökte yansıma ses özelliği de görülmektedir (tan tun etmek, tundan tuna atmak, tundan tuna gitmek bg.). Öncül sesi *a* (SDD), eylem eki *mak*'tır (Kâş.). Anlam içeriği: dinlenme, döllenme, tıkım (lokma), kokmak, bozulmak, kaygıdan soluğu kesilmek, örtmek, kapatmak, sağır, gövdenin kiri (hepsi Kâş.'da).

Anadolu halk ağzında: tarlanın suyu yüze vurmak, kararmak, bol, verimli, buğulanmak, sıçramak (besili hayvanlarda), kılığı şaşılacak nitelikte olan kimse, besili, semiz, yeni, sırt (iki tarla arasında), toplu olmak (hepsi için bk. SDD). Bu sözcüklerde kökün kaynağını saptıran değişmeler seziliyor, bu da halk ağzının özelliklerinden biridir.

tup—,

bk. *tub*.

tur—,

öncül sesleri *a-u* olan bu kök *dur* ile dönüşmelidir *(t/d)*. Eylem eki *mak*' tır. Anlam içeriği: kalkan (savaşta düşmandan korunma aracı), sığınak, yardımcı, uyuntu, araştırmak, ölçme, durmak, utanmak, çekinmek, bırakmak, dayatmak, direnmek, ölçümlemek, örneğini çıkarmak, kişinin boyu ile suyun derinliğini ölçmek, çıkmak (yükselmek), saygı göstermek (hepsi için bk. Kâş.).

Anadolu halk ağzında: gelir, kazanç, genç, delikanlı, dayanak, ağ, yonga, koşturmak, tulumdan yapılan yayık, takılıp kalmak, tutturmak, iliştirmek, savunmak (hepsi için bk. SDD), ayrıca bk. *dur*.

tus—,

yansıma sestir, özellikle giysi, dokuma, yaygı gibi nesnelere vurulunca çıkar (Kâş.). Bu kökün birkaç türevi vardır. Öncül sesi *u*, eylem eki *mak*' tır (aldığı ortaeklerle). Anlam içeriği: çıkar, yarar, iyi gelmek (Kâş.). Anadolu halk ağzında: anlamak, sezmek, bunalmak (SDD).

tuş—,

duş ile dönüşmelidir *(t/d)*. Kimi ağızlarda *tuş-düş* dönüşmesinin örnekleri görülür (Tar. Söz.). Bu kökün öncül sesleri *a-u*, eylem eki *mak*'tır. Anlam içeriği: karşılaşmak, birbirinin dengi olmak, bağlamak, dolaşmak (ayağı bağlanmak), kavuşmak, kavuşturmak, karşısına gelip durmak (eşdüzeyde olmak), yetişmek, ulaşmak (hepsi için bk. Kâş.).

Anadolu halk ağzında: uğramak, yüzyüze gelmek, çit, engel, göğüslemek, öne çıkmak (hepsi için bk. SDD).

tut—,

öncül sesleri *a-u*, eylem eki *mak*'tır. Anlam içeriği: yakalamak, elde bulundurmak, saklamak, korumak, durdurmak, kıstırmak, sıkıştırmak, tasarlamak, düşünmek, davranış, biriktirme, sayrılanma (tutarık denen sayrılık, ar. *sar'a)*, yonga, yalım, gerici, evlenme, belirtim, sevmek (birine tutulmak), eğilim duymak, aşırı bir isteğe kapılmak (tutku), aşırılık, saplantı, düşünsel bunalım, ödeme inancası (tutu/ar. *rehin*), sap, soruşturma

-inceleme-araştırma işlemleriyle ilgisi yasal belge (tutanak, ar. *zabıt)*, birinin arkasından kötülüğü için sözler söylemek, kullanılmış-eskimiş, geçimini bilen (tulumlu), savaşta yakalanan düşman (tutsak,ar. *esir)*, ocak -soba yakmak için kullanılan nesne (tuturuk/çakmak, kibrit bg.), işe yaramaz duruma getiren-kullanmaya elverişsiz kılan, ele geçiren (Osmanlı ağzında: işgal eden), sonun (bir hesabın bütünü/tutarı), belge, suçluların içeri atıldığı yer (hapishane, tutukevi), ölçülü, dengeli (hepsi için bk. Kâş., Uyg., SDD, Hz.-Ir., Tar. Söz.).

tuv—,
öncül sesleri *a-u*, eylem eki *mak*'tır. İşlek bir kök değilse de Kâş. sözlüğünde birkaç türevi görülmüştür. Anlam içeriği: kulak dikmek, kulak kabartmak, dinlemek, davranmak, büyük (Kâş.), yuvarlak, yuvarlamak, sıçrayarak koşmak, kan yakınlığı, sığır, sığır sürüsü *(tuvar*/bu sözcük tavar -davar'dan dönüşmelidir), yuvarlanmak (hepsi için bk. SDD).

tuy—,
duy ile dönüşmelidir *(t/d)*, Kâş.'da birkaç türevi vardır. Anadolu halk ağzında anlam genişlemesine uğramıştır. Öncül sesleri *a-u*, eylem eki *mak*' tır. Anlam içeriği: halk, kısmık (elisıkı), sezmek (duymak), anlatmak, sisli -puslu, kapalı, canı sıkılmış (hepsi için bk. Kâş.).

Anadolu ağzında (SDD): gelişigüzel konuşan, hızla arkasından gitmek, koşmak, gelişli (gürbüz), uyuşuk, üşengen bg.

tuz—,
öncül sesi *a*, eylem eki *mak*'tır. Anlam içeriği: güzellik, pusu, konuklara verilen yemek, yemek sunmak, andaç, sevgili, tuzu yemeğe katmak (tuzlamak), sıkıntı çekmek, darlığa düşmek, ağzı sulanmak (kadına), kız evlenemeyip evde kalmak, kadın-erkek sevişmede aşırılığa varmak, değerinden yüksek karşılık istemek bg. (Kâş., SDD).

tüb—,
tüp ile dönüşmelidir *(b/p)*. Öncül sesi *ü*, eylem eki *mek*'tir (aldığı ortaeklerle). Anlam içeriği: kök, soy, dip, taban (Kâş.).

tüg—,
düğ ile dönüşmelidir *(t/d, g/ğ)*. Öncül sesleri *ü-e*, eylem eki *mek*'tir. Anlam içeriği: bağlamak, bitiştirmek, kaş çatıp yüz asmak (sıkıntı-üzüntü nedeniyle), yüksekten sıçrayıp atlamak, kabarmak (bu örnekler için bk. Kâş., SDD). bk. *tük.*

tüğ—,
tüg ile dönüşmelidir. bk. *tüg.*

tük—,
kimi ağızlarda *tüg-tüğ* kökleriyle dönüşümlüdür. Öncül sesleri *e-ü*, eylem eki *mek*'tir (aldığı ortaeklerle). Anlam içeriği: bitmek, azalmak, daha kalmamak, ağızdan katılaşmış sıvı (tükrük) fışkırmak (tükürmek), gözleri

görmez olmak (tüklüg, Kâş.), dağlamak, yermek, kötülemek, görmeye gitmek (ar. *ziyaret),* bütün, hepsi (tükel), büyük dağların yamaçlarında oluşan ufak tepeler, kabarmak, yükselmek, pekmez, usandırmak, bıktırmak, yormak, yorulmak, soluğu kesilmek, baygınlık geçirmek (Kâş., SDD).

tül—,

töl-döl kökleriyle dönüşmelidir. Öncül sesleri *e-ü,* eylem eki *mek*'tir (aldığı ortaeklerle). Anlam içeriği: döllemek, kuzulamak, tüylerini dökmek, tüy, tüylü, koyun kırkımı, rüzgârda saçlar kabarmak (tülbermek, SDD), kümes, açıkgöz, kurnaz, tüyünü dökmüş kümes hayvanı, kuşkulu, kart keklik, av kuşu, yuvasını unutmayan kuş, kuşların-kümes hayvanlarının barındığı yer, genç delikanlı, varlıklı kimse, atılma-ileri çıkma, uygun, karmakarışık olmak, çalışarak yavaş yavaş varlıklı olmak, sıçramak, zıplamak, atlamak, bozulmak, saygısız, görgüsüz (hepsi için bk. Kâş., SDD, Hz.-Ir.).

tüm—,

öncül sesleri *e-ü,* eylem eki *mek*'tir. Anlam içeriği: kabarmak, yerden bitip yükselmek (tümmek, SDD), bütün, bütünleşmek, eksik olmamak, çoğalmak, pek çok, sekerek yürümek *(tümilenmek,* Kâş.), tepe, doruk, çıkıntı, baca, davarların boynuna takılan ufak çıngırak *(tümbüldek,* bu sözcük yansıma sesten oluşmuştur), burun akması (nezle, burada *tum*/soğuk ile dönüşme vardır, bk. *tum),* yaşlanmış, kocalmış (hepsi için bk. SDD, Kâş., Hz.-Ir., Tar. Söz.).

tün—,

öncül sesleri *e-ü,* eylem eki *mek*'tir (aldığı ortaeklerle). Anlam içeriği: hapishane, zindan, geceleyin kalınan yer, gecelemek, karanlık basmak, pencere, dünür, başeğmek, bükmek (hepsi için bk. Kâş.).

Anadolu halkk ağzında: tepe, taranırken tarakta kalan saç kırıkları, ufak dere, geceleme yeri, güneşli yer, atlamak-zıplamak, vurup düşürmek, sallanmak, düğüm, devirmek (hepsi için bk. SDD).

tüp—,

öncül sesleri *i-e-ü,* eylem eki *le-mek*'tir. Anlam içeriği: dip, taban, temel, alt, tipisi çok olan yer, araştırmak, kökleştirmek, varlıklı kılmak, soylu, rüzgâr eserek toprağı savurmak, tepelemek, tepesine vurmak (hepsi için bk. Kâş.).

Anadolu halk ağzında: yürek çarpmak, ses, gürültü (hepsi için bk. SDD).

tür—,

Asya Türkçesinde *tör,* Anadolu ağzında *dür* ile dönüşümlüdür. Öncül sesleri *e-ü,* eylem eki *mek*'tir. Anlam içeriği: büyümek, gelişmek, üremek, başlamak, süre (ar. *vakt),* bohça, derlemek, toplamak (dürmek), oymakların toplandıkları yer, konaklama yeri, bükülmek, eğilmek, sürtmek, sürülmek, yaratmak (hepsi için bk. Kâş., Uyg.).

Anadolu halk ağzında: kural, yöntem, alışkanlık, gelenek, kısa boylu, yöntem-kural getirmek, yeniden ortaya çıkmak, çoğaltmak, dürtmek, dürtme değneği (türtük), gebe, deve yavrusu, ilgi çekmek (SDD).

tüs—,
yansıma sestir, Anadolu halk ağzında geçerlidir. Öncül sesleri *e-ü*, eylem eki *mek*'tir. Anlam içeriği: tümsek, ufak tepe *(tümsek* ile değişme: *tüm/tüs* köklerinde *s/m-m/s* sesleri yer değiştirdi), duman (SDD).

tüş—,
düş ile dönüşümlüdür *(t/d)*. Öncül sesleri *e-ü*, eylem eki *mek*'tir. Anlam içeriği: düş görmek, kuruntuya kapılmak, kuşkulanmak, inmek, toplanmak, konulacak yer, konak (düşüp kalma yeri), işten güçten kalan, indirmek, ödül (hepsi için bk. Kâş., Uyg.).

tüt—,
öncül sesleri *e-ü*, eylem eki *mek*'tir. Anlam içeriği: duman çıkmak, yanmak, güzel kokmak, çıkıntı, çağlayan, marsık, baca, koku, kadınların işte giydikleri önlük (ocak dumanından, isten korunmak için), kaçmak, tütün denen bitki, bir nesneyi yakıp dumanını çıkarmak (SDD, Hz.-Ir.), döğüşmek (Kâş.).

tüv—,
öncül sesleri *e-ü*, eylem eki *mek*'tir. Anlam içeriği: pat pat diye ses çıkarmak, patlangıç için oyulan ağaç dalı, terlemek, ter dökmek (Kâş.), sıçramak, uçmak, kaçmak (tüymek *y/v* dönüşmesi), itmek, kakmak, büzülmek, çarpılmak, bir nesneye asılmak (SDD).

tüy—,
öncül sesleri *e-ü*, eylem eki *mek*'tir. Anlam içeriği: düğün *(toy*'dan *o/ü* dönüşmesiyle), iğne, kıl, düğüm, tavuk tepeliği, kaçmak, koşmak, üşenmek, uzaklaşmak, sıvışmak, sıçramak, atlamak, kaçırtmak (gizlice), çağlayan, sakalsız (hepsi için bk. SDD).

tüz—,
düz ile dönüşmelidir *(t/d)*. Öncül sesleri *e-ü*, eylem eki *mek*'tir. Anlam içeriği: yasa, kural, ilke, yöntem, koşul, sinmek, kaçmak, içine işlemek, kök, soy, sop, bağışlamak, ödül vermek, yumuşaklık, düzeltmek, düzenlemek (bk. *düz)*, uyum sağlamak, eşitlik, özellik, kişisellik bg.

U

u—,
o sesiyle dönüşümlüdür (oba/uba). Kimi Türk ağızlarında *o-u*, kimilerinde *u-o* dönüşmesi süreklidir.

ub—,
Kâş. sözlüğünde geçen işlek olmayan, verimsiz bir köktür. Öncül sesi *a*, eylem eki *mak*'tır. Anlam içeriği: gizlenmek, saklanmak. Anadolu halk ağzında: oyalanmak, oyalamak, gün geçirtmek, abartmak *(a/u* dönüşmesiyle: abartmak-ubartmak).

uc—,
öncül sesi *a*, eylem eki *mak*'tır. Anlam içeriği: bitim, son, kıyı, bitmek, tükenmek, son uca varmak, kıç, kuyruksokumu kemiği, but, kendiliğinden yıkılan yer (uçurum. Bu sözcük *uçmak*'la kökdeştir), bildirmek, iletmek (duyurmak, bilgi vermek), başarmak, kaçırmak, soğutmak, uzaklaştırmak, çekinmek, sakınmak, uç vermek, ocağı tutuşturmak (hepsi için bk. SDD).

uç—,
köke gelen sesliler *uç*'u *uc* ile dönüştürür *(ç/c, c/ç)*. Öncül sesleri *a-u*, eylem eki *mak*'tır. Anlam içeriği: oynak, çapkın, belli bir yerde bulunmayan-durmayan, boşluğa yükselmek, büyük kayalar-ormanlar-oylumlar gibi doğa varlıklarının oluşturduğu korkunç yükseklikler (uçurum), değeri yüksek, şıpsevdi, bir sap iplik, çökmek, çukurlaşmak, salıvermek, bırakmak, geçici, sakınmak, çekinmek (bk. *uc)*, yavaş yavaş boyası gitmek (rengi uçmak), sararmak, sayrılanmak, kabarmak (deride uçuklar oluşmak), şişmek (bk. SDD).

ud—,
ut ile dönüşümlüdür *(t/d)*. bk. *ut*.

uf—,
oğ-ov kökleriyle dönüşümlüdür *(ğ/v/f)*. Öncül sesleri *a-ı*, eylem eki *ı-mak*' tır. Anlam içeriği: küçülmek, azalmak, dağılmak, kırıntılanmak, bölünmek, parçalanmak, kırılmak.

ug—,
uğ ile dönüşümlüdür *(g/ğ)*. bk. *uğ*.

uğ—,
uf-uv-oğ ile dönüşümlüdür. Öncül sesleri *a-u*, eylem eki *mak*'tır (aldığı ortaeklerle). Anlam içeriği: karşılaşmak, iyi gelmek, buluşmak, geçerken gör-

meye gitmek (uğramak), iş, görev, dalaşma, savaş, kaygı, bir eylemin konusu olmak (sözgelişi: saldırıya uğramak, yıkıma uğramak), çalmak, soymak, yolkesmek, hırsızlık, gizli, sinsi (uğrun uğrun), katlanmak (uğum), geçimli, tokgözlü, kendinden geçmek, bayılır gibi olmak, baygınlık, ön, yön, öğütmek (un), yürümek, yollanmak (Tar. Söz.).

Anadolu halk ağzında: okşamak, ufalamak, elle sıvazlamak, durak, konak (konma yeri), düzeltmek, düzlemek, pürüzlerini gidermek, kalabalık, suyun aktığı yer, doğrultu, çocuk göğüslüğü, önlük (SDD).

uk—,

öncül sesleri *ı-u*, eylem eki *mak*'tır. Kâş. sözlüğünde geçen bu kökün anlam içeriği: kusmak, bağ (iple bağlama), anlamak, anlatmak, anlayış, bilmek, bilinmek. Anadolu halk ağzında ise: kaygılanmak (SDD).

ul—,

öncül sesleri *a-u*, eylem eki *mak*'tır. Bu kökte yansıma ses özelliği taşıyan özdeş sesli kökle *(ul)* dönüşme-birleşme vardır (kurt ulumak, çakal ulumak bg.). Anlam içeriği: bitiştirmek, yetiştirmek, eklemek, kavuşturmak, göndermek, yollamak, parlamak, ışıldamak (kimi ağızlarda *y-ul* köküyle), yücelmek, seçkinleşmek, yerden su fışkırmak, büyümek, yaşlanmak, dizilmek (dizi dizi/ulam ulam), artmak, çoğalmak, yakınlaşmak, yapışmak, birleşmek, bulaşmak (salgın), birbiri ardınca (kesilmeksizin), bağlılık, bitişik, varlıklı, ağır, saygı göstermek, büyüklenmek (kendini büyük görmek), toplum-oba-oymak (hepsi ulus anlamında), büyük yol (bu örnekler için bk. Kâş., SDD, Tar. Söz., Hz.-Ir., Kit., İbm., Kır.).

um—,

om ile dönüşümlüdür *(u/o, o/u)*. Öncül sesleri *u-a*, eylem eki *mak*'tır (ortaekleri vardır). Anlam içeriği: beklemek, yakarmak, belli bir ereğe yönelmek, doğrultu, erek, gidilecek yer, durak, ülkü, etek şişmek (karın şişkinliği, Kâş.), konuk (eve gelen), birine bağlanmak, dileği olmak, istek, dilek (Kâş., Tar. Söz., SDD).

un—,

on ile dönüşümlüdür. Öncül sesleri *u-a*, eylem eki *mak*'tır (aldığı değişik ortaeklerle). Anlam içeriği: öğütülmüş ekin (un), onaylamak, benimsemek, bellekte tutamamak (unutmak), karşıt, ters, mutlu olmak, düzeltmek, yapmak, eksiğini gidermek (bu üç sözcükte *on* köküyle dönüşme vardır), yara iyi olmak (onmak), acı çekmek, acı içinde kıvranmak, sağlıklı, gelişkin, belirti, im, iyileşmek (bk. SDD, Kâş., Hz.-Ir.).

up—,

pekiştirme önekidir. Anadolu Türkçesinde böyle bir kök yoktur, Kırgız Türkçesinde bu kökle başlayan sözcükler vardır. Bu sözcüklerin öncül sesleri *a-u*, eylem eki *mak*'tır. Anlam içeriği: kavutu sütle karıştırıp yemek yapmak, süslenmek (pudra sürünmek), yıkmak, sarsmak bg. (Kır.).

ur—,
önüne *v* sesini alarak *vur* biçiminde de söylenen bir köktür. Öncül sesleri *a-u*, eylem eki *mak*'tır. Anlam içeriği: vurmak, dövmek, bağırmak, ip, iplik eğirmek, ağ örmek, ses, gürültü, büyümek, koymak (bk. Kâş.), uzayıp gitmek, çarpmak, baskın yapmak, ılgarlamak, giydirmek, giyinmek, batırmak, sokmak, yaralamak, bildirmek, açıklamak, sürmek, etkilemek, dikilmek, kurulmak, takmak-takınmak (giyinip kuşanmak), savaşmak (bk. Tar. Söz), kabarmak, şişmek, büyülemek, varsayım, tasarlama, teyellemek, denemek-sınamak, eğreti bırakmak, gizli (oğrun), ufalamak, konuşurken saçmalamak (bk. SDD), ülüş (pay, hisse), ayakta durmak, ayağa kalkmak, gizlemek-gizlice, korkulur yer (bk. Hz.-Ir.), ön, uğur (ÖAA).

us—,
öncül sesleri *a-u*, eylem eki *mak*'tır. Anlam içeriği: anlamak, kavramak, dalgın olmak, benzetmek, uyumak, susamak (usukmak), sanmak (Kâş.), anlayış gücü, yetenek, susmak, düzgün olmak (Hz.-Ir.), bıkmak, kaygılanmak, sıkılmak, kendine gelmek *(usukmak*/akıllanmak, uslanmak), yaşlı -ileri gelen kişi (SDD), uzamak *(usamak, z/s* dönüşmesi), kurtarıcı, güçlü -yeterli (Uyg.), düzenlemek, düşünmek, bir konu üzerinde görüş bildirmek, taslak çizmek (TS).

uş—,
öncül sesleri *a-u*, eylem eki *mak*'tır. Anlam içeriği: ufalamak, parçalamak, inanmak, güvenmek (Uyg.), şimdi, öz, ufak, küçük, dedikodu, koğuculuk, koğlamak, omuz başı (Kâş.), dölyatağı, abartmak, iğneye iplik takmak, birdenbire yıkılmak, bir bitki adı (uşgun/ışgın), çocuk (SDD).

ut—,
öncül sesleri *a-u*, eylem eki *mak*'tır. Anlam içeriği: saygı, sıkılma (utanma), erişmek, yetişmek, ocağı tutuşturmak, oyunda yenilmek, yutulmak, döl yeri (SDD), kesmek, ekin biçmek, budamak (Kâş.), hep-tüm, kazanmak, çıldırmak, dayanmak, direnmek, saygısızlık etmek, karşılaşmak (Uyg.).

uv—,
öncül sesleri *a-u*, eylem eki *mak*'tır. Anlam içeriği: uyku, ufak, saygı, utanma (Uyg.), kırılmak, parçalanmak (Tar. Söz.), bayılmak, katılıp kalmak, onarmak, düzeltmek, ince hamurdan yapılan çorba (SDD, Kâş.).

uy—,
öncül sesleri *a-u*, eylem eki *mak*'tır. Anlam içeriği: utanmak, yuva yapmak, bağlı kalmak, anlaşmak (Kâş.), uzaklaşmak, öğüt vermek, yol göstermek, öncülük etmek, düzmece, yapmacık, erkekle kaçan kız (uyduran), oğlanla kız sevişmek, kadını becermek, yanıltmak, gerçeğini saklayıp yapmacık -yapay olanı göstermek, uzlaşmak, anlaşmak, yoğurt-süt mayalamak, işini ağır yapmak, serüveni sevmek, açıkgöz, kurnaz, anlayışlı, çalışmak, uğraşmak, direnmek, yinelemek, üzerinde çalışıp durmak, şuna buna bulaş-

mak, kimseye dokunmamak, söz dinlemek (uysal), kolay inanır olmak (SDD), gevşek kimse, kanmak (Hz.-Ir.), şiirde sözcüklerin ses benzerliği (uyak), dizgin, yular, gem, yakmak, aydınlatmak, parlatmak, yola getirmek, düzene koymak, denemek, üstüste koyarak sınamak (Osmanlı ağzında *tatbik* etmek), dalkavuk, sayrılanmak (uyuzlanmak), ilerlemek (uygarlık alanında gelişmek, uygar olmak), koyulaşmak, katılaşmak (Tar. Söz), kesilmek, düzgün, çukur, yıldızların sönmesi, batmak (Uyg.).

uz—,

öncül sesleri *a-u*, eylem eki *mak*'tır. Anlam içeriği: büyümek, gelişmek, genişlemek, yetkili-yeterli olmak (uzman), götürmek, eşlik etmek, sanat, gevşemek, sürekli, us (Uyg.), uygun, beceri, başarı, doğru, ayrılmak (uzaklaşmak), gitmek, uygun düşmek, uyumlu olmak, anlaşmak, yumuşaklık (davranışlarda), kısacası (uzuncası), elverişli (Tar. Söz.), bir balık ağı türü, güçsüz, öfke, uslu, yavaş, çekingen, ağırbaşlı (SDD).

Ü

üb—,

öncül sesi *ü*, eylem eki yoktur. Yansıma ses niteliği taşımaktadır. Anlam içeriği: ibibik kuşu *(übgük, übüp,* Kâş., *übübük,* SDD).

üc—,

bu kök Türkçeye sanskr. *uççа* (yüce)dan geçmişe benziyor, işlek olmadığı gibi verimli de değildir. Türkçede *yüce* (sanskr. *uççа)* sözcüğünün *y* sesi düşmüş, oysa başlangıçta sanskr. *uççа*'nın önüne *y* sesi gelerek *y-uççа -yuççа-yüççe*/yüce gelişimi sağlanmıştır. Anadolu halk ağzında bağımsız bir kök izlenimi uyandıran *üc* görülüyor. Olumsuz bir tartışmaya yolaçmamak için bu kökü buraya alıyoruz, yine de tr. olduğundan kuşkuluyuz. Türevleri: ücbe, üce, ücek, ücü (yansıma ses olasılığı çok), ücük (kıyı, köşe, *uç*'la dönüşümlü olabilir, SDD, Hz.-Ir.).

üç—,

uç ile dönüşmelidir, kimi ağızlarda önüne bir *y* sesi gelir. Öncül sesleri *e-ü*, eylem eki *mek*'tir (aldığı ortaeklerle). Anlam içeriği: bir atlama oyunu (üç-adım/üçadım), saçayağı, kıyıları üçlü olan, bir saban türü, birbirini izleyen üçüzlü dalgalar, eskiden giyilen uzun etekli bir giysi, kıyı (köşe), üçte bir bölümü (üleşi ekilen tarla), kaymış toprak, üçüm (üçgen), bölme direği yerine kullanılan ağaç (hepsi için bk. SDD), sayıda üç, üç olmak (üçlemek), sayıda üçüncü, çok söndüren, sesi kesilmek-soluğu kesilmek (Kâş.'da bulunan bu sözcüklerin kiminde *uç* köküyle dönüşme vardır), Uyg. sözlüğünde geçen bu sözcükler Kâş.'daki anlamları içermektedir.

üd—,

bu kök de Kâş. ile Uyg.'da geçmektedir. Öncül sesleri *ü-e*, eylem eki *mek*' tir. Anlam içeriği: seçmek, üstün tutmak, uymak, izini sürmek, kösnemek, erkek istemek, birbiri ardında yürüşmek, üremek, özlem, sevgi, artmak (Kâş.), sevinmek (üdlenmek, Uyg.), meme ucu, düğün andacı, ödül, keskin bıçak, delmek, çok koşan, girişken (SDD).

üf—,

yansıma sestir. Öncül sesleri *ü-e*, eylem eki *mek*'tir. Anlam içeriği: ocağa karşı ağızdan soluk fışkırtmak (üflemek), soluk vermek (üfürmek), büyücülük, büyüleme, çalmak, kandırmak, kadını becermek, uyarmak, kışkırtmak, körüklemek (ocağa körükle üflemek), iki parmak arasında ezmek (bu anlamda *ufalamak* eylemiyle dönüşme vardır), yağda ekmek kızartmak (SDD).

üğ—,

ö ile dönüşümlüdür. Öncül sesleri *ü-e*, eylem eki *mek*'tir. Anlam içeriği: ödül (güreşte kazanana, düğünde düğün evine verilir), yumuşak toprak, gevşek toprak, gem (oyan-üğen dönüşmesi), iki yana sallanarak yürümek, severek iş görmek, dönemeç, beşiği sallama aracı, içini kimseye açmayan, ufak tepe (SDD), yığınak, üye (Uyg.). Bu sözcükler Kâş. sözlüğünde *üg* kökünde verilmiştir), öğütmek (Kâş.).

ük—,

Kâş.'da böyle bir kök vardır sandık, tabut, burç yapmak bg. anlamlar içerir. Uyg. Türkçesinde ise büyümek, gelişmek, çoğalmak, çok, artış, deniz bg. anlamları kapsar.

ül—,

öncül sesleri *e-ü*, eylem eki *mek*'tir. Anlam içeriği: bölmek, bölümlere ayırarak kişi başına düşeni vermek, bilemek (balta, bıçak, keser bg.), suyun dağıtım yeri, bölüştürmek, örnek, uygun, yaraşır, tutum, gidiş, davranış, komşunun komşuya yardımı, bir evden ötekine gönderilen yemek, sallamak, ırgalamak, ödül, bebek sidiğini taşırmak (SDD), dağıtmak, yaymak, düşünce, erek (Kâş.).

üm—,

bu kök Kâş., Uyg. sözlüklerinde birkaç türeviyle geçerse de, öncül sesi görülmedi. Anadolu halk ağzında öncül sesi *ü*, eylem eki *mek*'tir. Anlam içeriği: boğaz, gırtlak, yaprağın damarı, sapı kamışlaşmış ekin, iplik kırıntısı (SDD), emzik (ümzük, Hz.-Ir.). Kimi yörelerde gırtlak-boğaz anlamına gelen *ümük* (SDD) sözcüğünün ar. *unk* (boyun, ense) ile ses yakınlığı görülüyor.

Anadolu ağzında *n/m* dönüşmesi vardır; nitekim yine *ünük* (boğaz, gırtlak, boğazda çıkan şişkinlik) sözcüğü geçerlidir (SDD).

ün—,

öncül sesleri *e-ü*, eylem eki *mek*'tir. Anlam içeriği: ses, san, kişinin tanınması, bilinme, çağırmak, seslenmek, duyurmak, ay doğmaya başlamak, kargışlamak, anılmış, öğme, övgü, direnmek, gelişmek, büyümek, geçen gün, ağıl, bilinmiş- anılmış (ünek), umacı (SDD), delmek, oyulmak, mağara (Kâş.), sunmak (Uyg.), çıkarmak (Uyg.).

üp—,

bu kök Kâş.'da vardır. Öncül sesi *e*, eylem eki *le-mek*'tir. Anlam içeriği: ılgarlamak, alıp götürmek, alıp kaçmak.

ür—,

öncül sesleri *e-ü*, eylem eki *mek*'tir. Anlam içeriği: takınak, urmak, içten çürümek, çekinmek, kaçırmak (ürkmek), üflemek, döllenmek, artmak, gelişmek, korkutmak, sarsmak, yıldırmak, şişmek, kabarmak, köpek havlamak, soyu çoğalmak, ortaya koymak, verimli olmak, yetiştirmek, yarat-

mak, akçanın işletilmesinden doğan artım (ar. *feiz*, tr. *ürek)*, tarım alanında gelir sağlamak (ekin yetiştirmek, hayvan beslemek, ağaç-çiçek dikmek), iyileşmek, bir nesneyi üfleyip şişirmek, sözü uzatmak, üşüşmek, birikmek, toplaşmak, hesap (ürgü), yavaş yavaş sallanmak, çekingenlik, korkaklık, ürün (ürgüt, ar. *eser)*, ayıklamak, iyilerini seçip almak, davarların günaçımından önce yaylıma götürülmesi, süt veren hayvan, davar gece otlamak (ürümek), beşik sallamak, sık orman (ürün), sağmal hayvan, süt, yoğurt, ayran, yağ, incelemek, gözden geçirmek, görenek, alışkanlık, gelenek (hepsi için bk. SDD).

üs—,

öncül sesleri *e-ü*, eylem eki *mek*'tir (aldığı ortaeklerle). Anlam içeriği: başörtüsü, direnmek, üzerinde olmak, üzerinde bulunmak, yukarı, bir aracın üzerine çekilen örtü, örtmek, kaplam, kaplamak, yükselmek, diretmek, karşı koymak, giysi, önlük, büyütülmek, arttırılmak, çoğaltılmak (bu üç sözcük için bk. Uyg.), üzülmek (*üsülmek*, Uyg.'da *s/z*, *z/s* dönüşmeleri), ilerde olmak (üstün olmak), daha yukarı aşamada bulunmak (üstünlük), benzemek *(üsnemek*, Kâş.), yadsımak (Kâş.).

Bu *üs* kökünün ar. *üss* ile benzerliği açık, ancak ar. sözcüğünün kökeni kuşkuludur, kimi dilciler bunun ar., ya da tr.'den geçtiği kanısındadırlar (bu konuda bk. *Arapçanın Türk Diliyle Kuruluşu*, Prof. N. Hâzım Onat, 1944. Kimileri bu yapıtın içeriğine karşı çıkmış, Arapçanın üstünlüğünü savunmuşlardır, ancak Kur'an'da bile Arapça olmayan birçok sözcüğün bulunması bu tür dine dayalı duygusal girişimleri bilimdışı bırakmaktadır).

üş—,

bu kökte, *üs* gibi, yansıma ses özelliği sezilmektedir. Bu da kökün eylem içeriğinde saklı işlevinden kaynaklanıyor. Kökün öncül sesleri *e-ü*, eylem eki *mek*'tir (aldığı ortaeklerle). Anlam içeriği: eşmek, aramak, eşerken *üşş* diye ses çıkarmak, kışkırtmak, ufalatmak, anımsamak, toplanmak, bir araya gelmek (başına üşüşmek), deldirmek, genişletmek, gıdıklanmak, işten kaçınmak, soğuk algınlığı, çukur, bir nesnenin içini oymak, yontmak, üzülmek, tedirgin olmak (SDD, Kâş., Uyg., Tar. Söz.).

üt—,

öncül sesleri *ü-e*, eylem eki *mek*'tir. Anlam içeriği: ocakta kavurmak, ısıtmak, kırışıklarını gidermek (ütülemek), oyunda yenilmek, yutulmak, koparmak, oyunda kazanmak-yenmek (ütmek), tüyleri yakmak, çok üşümek -çok üşüyen (ütük), ormanda yakılarak açılan yer, ürkmek, korkmak, alışmak, itmek, kakmak, yüzyüze görüşmek, ağır davranmak, gözetlemek (SDD, Kâş., Uyg., Tar. Söz.).

üv—,

öncül sesleri *e-ü*, eylem eki *mek*'tir. Bu kökte *ö/ü*, *ğ/v* sesleri dönüşümlüdür. Kökün anlam içeriği bu dönüşümlerle oluşmuştur: şişirmek (Uyg.), ev (üv, öv, ef, Kâş.), tepe, erkek keçinin arka ayaklarındaki kıllar, üç-beş yaşlarında burulmuş-enenmiş hayvan (koç, teke), üç-dört aylık kuzu, suyu sızdıran yer, kızmak, öfkelenmek, darılmak, fırın küreği, içi titremek, ses

vermek, yanıtlamak, yoğurmak, bir buğday türü, büvelek denilen sinek, çelimsiz, kabuğunu soymak, yapamayacağını yapar sanmak, işlemek, içine geçmek, yığın, ocak, öbek, geveze, seçmek, ayırmak, uyulmak, süte maya katmak (SDD).

üy—,

Asya Türkçesinde *ög-öğ* ile dönüşümlüdür. Öncül sesleri *e-ü*, eylem eki *mek*'tir. Anlam içeriği: ilgisiz kalmak, bir topluluğa katılmak (üye olmak), sallanmak, durgun, sessiz, seçmek, ayıklamak, karınca-kuşlar toplanmak -kümelenmek, ocağa çok sokulan kimse, höyük, lâpa, tepe, yüksek yerler (Kâş., Uyg., SDD, Hz.-Ir.).

üz—,

öz ile dönüşümlüdür *(ö/ü)*. Öncül sesleri *e-ü*, eylem eki *mek*'tir. Anlam içeriği: sağır, kulağı duymayan, üstünde, yorulmak, sıkılmak, güç işe girişmek, yemeğin yağı üstüne çıkmak (yüzlenmek, *y* sesinin öne geçmesiyle üz/yüz), kopmak, kırılmak, karşı koymak, direnmek, kesilme, kısmıklık, salkımlaşmak (üzüm), harf-hece (üzük, SDD), yıpranmak, eskimek, kandırmaya çalışmak, uzak, gebe, eğlendirmek, sıska, sayrılı, kaymak, acı çektirme (SDD, Kâş., Uyg., Hz.-Ir.).

V

v—,

bu ses Asya Türkçesinde (Kâş., Uyg.) yoktur. Bu sesle başlayan sözcüklerin hepsi yabancı kökenlidir (özellikle sanskr.). Anadolu Türkçesindeyse *v* sesiyle başlayan epeyce sözcük vardır. Bu da *u/v, v/u* dönüşmesinden kaynaklanan bir dil olayıdır.

vağ—,

yansıma sestir, yalnızca halk ağzında görülür. Öncül sesleri *ı-a,* eylem eki *la-mak*'tır. Anlam içeriği: canı yanan köpeğin çıkardığı yakınmalı ses, kabaran suların çağlaması, üzülmek *(vah* ile yakınlaşma).

van—,

yansıma sestir, gürültü patırtı anlamında söylenir. Anadolu halk ağzında vangıldamak, vangırdak, vanılamak bg. türevleri varsa da, hepsi anlamsız sesleri yansıtır.

var—,

bar ile dönüşümlüdür *(b/v).* Asya Türkçesinde *bar* diye geçer. Öncül sesleri *a-ı,* eylem eki *mak*'tır. Anlam içeriği: gitmek, ulaşmak, gidilecek yer, erek, bir yerde olmak (varlık, var olmak), gidip-gelmek, son, bitim yeri, evlenecek çağa gelmiş kız, zengin, davranış biçimi (SDD).

ver—,

Asya Türkçesinde *ber-bir (b/v, e/i* dönüşmesi). Öncül sesleri *e-i,* eylem eki *mek*'tir. Anlam içeriği: birine bir nesne bırakmak (vermek), artmak, çoğalmak, ürün, üretmek, döllenmek, bitmek (ekinlerin büyümesi), eli açık, bağışlamak, sunmak, ödenek, aylık, üretken, imece, yermek, kötülemek (SDD).

vıc—,

yansıma sestir. Anadolu halk ağzında oyunbozanlık etmek, anlamsız sesler çıkarmak, aşırı ıslaklık nedeniyle cıvımak bg. karşılıkları vardır.

vıd—,

yansıma sestir, dedikodu, gevezelik anlamında söylenir (vıdı vıdı etmek, vıdımak bg. SDD).

vığ—,

yansıma sestir, boşluğa fırlatılan bir nesnenin (atılan taşın, okun) çıkardığı sesi bildirir.

vın—,
yansıma sestir, boşluğa atılan bir nesnenin çıkardığı «vın» sesini yansıtır.

vır—,
yansıma sestir, gevezelik-boşboğazlık karşılığı söylenir.

vıy—,
yansıma sestir, kimi hayvanların bağırışını dilegetirir (tavşan).

vız—,
yansıma sestir. Öncül sesi *ı*, eylem eki *mak*'tır (aldığı ortaeklerle). Anlam içeriği: sineklerin uçarken ses çıkarmaları, arıların sesleri, önemsiz-değersiz (vız-gelmek), gevezelik etmek, boş konuşmak, saçmalamak, tedirgin etmek.

vur—,
öncül sesi *u*, eylem eki *mak*'tır. Anlam içeriği: dövmek, önemsemek, konu üzerinde durmak (vurgulamak), ilgi çekmek, saldırmak, arttırmak (açık arttırmada üstüne vurmak, değeri yükseltmek), soygun, adam öldürmek, büyük döğüş, yasadışı kazanç sağlamak, gelişememek, güçsüz kalmak, birini sevmek, tutkuya kapılmak, sarsılmak, derin suda kulakları duymaz olmak (su basıncı nedeniyle sağlığı bozulmak), yaralamak, gözdeğmesine uğramak bg.

Y

yab—,
yav ile dönüşümlüdür *(v/b)*. Öncül sesi *a*, eylem eki *mak*'tır. Anlam içeriği: karıştırmak, savurmak, harmanda ekini samandan ayırmak, dışarı atmak, kovmak, uzaklaştırmak (burada fars. *beyâban*'dan gelen *yâbân* ile tr. *yaban*'ı karıştırmamalıdır), ıslatmak, yün-yapağı yoluntusu, çıplak, değersiz (Kâş.), eğik, boynuzu geriye doğru düz olan manda, eğri, kötü, korkak, güldürücü, kekeme, yatık, yalınayak, diktirmek, yamatmak, yaptırmak (SDD).

yac—,
Asya Türkçesinde böyle bir kök yoktur, yalnızca Anadolu halk ağzında geçerlidir, doğrusu *yan*'dır *(yancamak*/yana çekilmek, kaçınmak, çekinmek, *yacanmak*/kaçınmak, çekinmek, yana çekilmek. *yancamak-yacanmak, yan /yac* dönüşmesi). bk. SDD.

yad—,
öncül sesleri *a-ı*, eylem eki *mak*'tır (ortaekler de alır). Anlam içeriği: beğenmemek, yabancı saymak, kendinden saymamak, çekinmek, kaçınmak, Asya Türkçesinde: yaya gitmek, yayalık, yayılmak, dağılmak, ayrılmak *(d/y* dönüşmesiyle). Bu kökü moğ. *yad* ile karıştırmamalıdır.

yaf—,
yav ile dönüşmelidir. bk. *yav*.

yag—,
yağ ile dönüşmelidir. bk. *yağ*.

yağ—,
öncül sesleri *ı-a*, eylem eki *mek*'tir. Anlam içeriği: yüksekten düşmek, inmek, verimli-bol olmak, kaçmak, uzaklaşmak (bu anlamda *düşman-düşmanlık*/uzaktan gelip kötülük eden: *yağı)*, yıkık yer, ören, toplanmak, birikmek, donu kara yüzü kahverengi hayvan (yağal, SDD), yapaçağı işleri sayıp dökmek, sırt, arka, iki omuz arası, dağ eteği, önceden düşünüp tasarlamak, yıkanmak, yanşak, gevezelik etmek, suç bulmak, kötülemek, eksiklik görmek, kendi kendine söylenmek, uygun bulmak, yakıştırmak, yastık, kütük, geyik, aralık, az açık, ödü patlamak, içinden kan gitmek, kalem (hepsi için bk. SDD). Bu anlamları içeren *yağ* kökünün *v-g-k* sesleriyle dönüştüğü (ağız ayrılıkları nedeniyle) açıktır, kökün böyle değişik anlamlar içermesi de bundandır *(yav-yag-yak)*.

yak—,

yag-yağ kökleriyle dönüşümlüdür *(k/g/ğ* yumuşamasıyla). Öncül sesleri *a-ı*, eylem eki *mak*'tır (aldığı ortaeklerle). Anlam içeriği: sızlanmak, üzülmek, acındırmak, ocağa atarak tutuşturmak, yıkmak, yanına gelmek, arada uzaklık bırakmamak, anlaşmak, uzlaşmak, yarayı sağıltmak, ilişki kurmak, sokulmak, sevişmek, yalvarmak, yıkıma uğramak, uygun bulmak, düzenlemek, bitiştirmek, yapıştırmak, koşuk düzenlemek, ağıt söylemek, türkü çığırmak, sevdirmek, anası ölmüş bir yavruyu başka bir anaya alıştırmak, çıban-yara, ezgi düzmek, karın ağrısı, yanıcı nesneler (yakacak), eğik yer, bayır, dilemek, istemek (hepsi için bk. SDD, Kâş., Hz.-Ir.).

Anadolu'nun Doğu illerinde *yak* kökü *yah* diye de söylenir *(k/h* dönüşmesi).

yal—,

öncül sesleri *a-ı*, eylem eki *mak*'tır. Anlam içeriği: yakarmak, dilemek, istemek, sığınmak, yardım beklemek, tutuşturmak (alevlendirmek), çıplak kalmak, soyunmak, sığlaşmak (yalınkat olmak), kimsesiz kalmak, çevresinden kopmak, bir başına kalmak, soyutlanmak, yem (hayvanların yemi: yal), boşboğaz, geveze, ışık saçmak, parlamak, şimşek çakmak, üzerini diliyle sıvazlamak (yalamak), aşınmak, yıpranmak, düzlenmek, ikiyüzlülük etmek, dalkavukluk etmek, açgözlülük etmek, kayatuzu, uçuk, kandırmak, doğru söylememek (yalan), kurumak (yalangı: kurumuş ot), çıplaklık, çok yiyen, büyük kaya, çalım, büyüklenme, başıboş gezen, yılışık, yoksul, öksüz, saygısız, kılları kazımak (traş etmek), kızana gelmek (hayvanlarda dölleşme eğilimi göstermek), dişi erkeği-erkek dişiyi istemek, ince, çelimsiz, anasından tek doğan oğlak, ikiz oğlak, bir halk oyunu (yallı), yamaç (yalpı), çıkılması güç tepe (yalpak), çok yol yürüyen, köpek yalağı (yaltak), toprağı yüzden kazmak, güneşin ışınları altında ışımak-yansımak (hepsi için bk. SDD, Hz.-Ir., Kâş., Uyg., Tar. Söz., Kır, ÖAA, A. v. Gabain, S. G. Clauson, ŞS, AV).

yam—,

öncül sesleri *a-u-ı*, eylem eki *mak*'tır. sanskr. *yamaka* (yardımcı) ile yakınlık. Anlam içeriği: eğrilmek, çarpılmak, eğilmek, bayırlaşmak, yana kaymak, yoldan azmak, bitişmek, eklenmek, yardım etmek, yaranmak, yaklaşmak, sığınmak, iş görmek, yassılaşmak, bükülmek, yan, çarpık, eğlenmek, alay etmek, solmak, ezmek-ezik, ağızda kalan yemek kırıntılarını dille toplamak, karşılamak (hepsi için bk. SDD, Kâş.).

Bu *yam* kökünün, eski kaynaklarda bulunmasına karşın, Türkçenin yapısına pek uymadığı seziliyor. Bu kökün çin. *tyam*, sanskr. *yamaka* sözcükleriyle yakınlığı görülmekte. Buna karşın bunun *yan*'dan *m/n, n/m* dönüşmesiyle, oluştuğunu söyleyenler de var (S. G. Clauson). Bize kalırsa, çok eski bir Türkçe kök sayılmasına karşın, çin.-mog.-sanskr. benzerliği önemlidir.

yan—,

m/n dönüşmesine uğradığı ileri sürülmektedir *(yan/yam)*. Öncül sesleri *a-ı*, eylem eki *mak*'tır. Anlam içeriği: arkadaş, yakında olmak, yaklaşmak, bir-

leşmek, sapmak, doğruyu anlamamak (yanılmak), aldanmak, sokulmak, sığınmak, yaltaklanmak, önlük (köylü kadınların bellerine sardıkları), direkle kiriş arasına konulan kama biçimli ağaç (yanbastı), eğilmek-eğrilmek, korumak, anlaşmak, tutuşmak-alevlenmek (yanmak), ses geriye dönmek (yankılanmak), ışık çarpıp sapmak (yansımak), yaslanmak (yana), parlamak (insanın yanağı/yanan, ışıyan, yanda olan, iki yanda bulunan), üzülmek, sıkılmak, acı çekmek, birine gönül vermek (sevmek), romatizma, kangren, öykünmek, okşayarak alıştırmak, karşılık vermek (ar. *cevab)*, korkmak, ürkmek, kırılmak, gücenmek, yerini bıraktırmak, boş söz söylemek (hepsi için bk. SDD, Kâş., Uyg.).

yap—,
öncül sesleri *a-ı*, eylem eki *mak*'tır. Anlam içeriği: kurmak, örtmek, biçimlendirmek, üretmek, ortaya koymak, çalışmak, ev-konut-işyeri kurmak, oluşturmak, geliştirmek, öz, kurucu öğe, doğal oluşum, ıra, gövdesel bütünlük, içerik, bitiştirmek, eklemek, kurum, kurumlaşma, öykünme, özgününün benzerini üretme, düzmece, kandırmaca, gösteriş, kaplamak bg.

yar—,
öncül sesleri *a-ı*, eylem eki *mak*'tır. Anlam içeriği: elverişli olmak, koşmak, gelir sağlamak, çıkar sağlamak, iş görmek, uygun gelmek, yakışmak, başkoşmak (yarışmak), uyum sağlamak, araç durumuna getirilmek, işte eltutmak, imeceleşmek, karşılıklı işgörmek, kolaylık sağlamak, kesmek, ayırmak, bölmek, kazmak, açmak, eşmek, sağıltmak, beslemek, gelişmek, ilerlemek, yükselmek, dayanak olmak, elinden tutmak, çatlamak, yırtılmak, düşünmek, tasarlamak, görüş bildirmek, suçluyu suçsuzu ayırarak konuyu kesin sonuca bağlamak, soruşturmak (yargılamak), araştırmak, imrenmek, içi çekmek, özlemek (SDD, Kâş., Uyg.).

yas—,
öncül sesleri *a-ı*, eylem eki *mak*'tır. Anlam içeriği: düzletmek, bastırmak, ezmek, yaymak, inceltmek, dayanmak, sırtını dayamak, güvenmek, sığınmak, yardım etmek-yardım istemek, engel koymak, önlemek, korumak, gözetlemek, yatırmak, bayır, eğik, eğrilmek, bükülmek, yüzünü kazımak (traş etmek), yufka açmak (yufka açacağı).

yaş—,
öncül sesleri *a-ı*, eylem eki *mak*'tır. Anlam içeriği: dirim, diriliğini sürdürmek, dirilik, canlı kalmak, ıslanmak, kocalmak, büyümek, gelişmek, yeşil olmak, ağlamak-gözden su akıtmak, fışkırmak (yerden su), parlamak, ışımak, şimşek çakmak, yıldırım düşmek, geçinmek, örtünmek, kapanmak, uydurmak, yeşertmek, için için, gizlemek, saklamak, sevinmek (Kâş., SDD, Uyg.).

yat—,
öncül sesleri *a-ı-u*, eylem eki *mak*'tır. Anlam içeriği: yere uzanmak, uzatmak, kalmak, dinlenmek, devirmek-devrilmek, yıkılmak, ölmek, durum, oda, sayrılanmak, ermiş, alçak, aşağılık, uygun, elverişli, alışkın, becerili,

güvenilmeyen kimse, boynuzları arkaya doğru uzayan hayvan, kesmek, düşük, uysal, yabancı, konuk, büyük bekçi bıçağı, unutulmuş, atılmış, yaymak, bırakılmış (SDD, Kâş., Uyg., ŞS, AV).

yav—,
yab ile dönüşümlüdür *(b/v)*. Öncül sesleri *a-u-ı*, eylem eki *mak*'tır (aldığı ortaeklerle). Anlam içeriği: doğurmak, buzağılamak, kuzulamak, sevmek, düşmanlık, ayrılmak, uzaklaşmak, ağır ağır (yürümek/yavaş yavaş), hızını azaltmak, uysallaşmak, üşenmek, işten kaçmak, yağsız-sığ olmak, verimsizlik, anlamsızlık, yüzeysellik, yeni doğan (çocuk-kuzu-oğlak-buzağı bg.), atsineği, yaprak aşısı, yalvarır-yakarır gibi durmak, kendine acındırmak, buğday rengini almak (yavuz/yağız, *v/ğ, ğ/v* dönüşmeleri), kötülük etmek (Kâş., Uyg., SDD, Tar. Söz.).

yay—,
yaz ile dönüşmelidir *(y/z)*. Öncül sesleri *a-ı-u*, eylem eki *mak*'tır. Anlam içeriği: dağıtmak, genişletmek, açmak, sergilemek, sermek, serpmek, duyurmak, bildirmek, ulaştırmak, abartmak, yüzeyselleştirmek, yüze çıkarmak, yazı yazmak, yürümek, yıkamak (*yaykamak*, Tar. Söz.), yazlığa çıkmak, hayvanları otlağa götürmek, dağların üzerindeki büyük düzlükler, germek (yayı germek-yayı yaymak), gezmek-dolaşmak (Tar. Söz., SDD, Kâş., ŞS, AV).

yaz—,
yay ile dönüşümlüdür *(y/z, z/y)*. Öncül sesleri *a-u-ı*, eylem eki *mak*'tır. Anlam içeriği: yaymak, yaylalara çıkmak, genişletmek, suç işlemek, acınmak, üzülmek, gücenmek, incinmek, bir konuyu araçla aktarmak (yazı yazmak -yazıya geçirmek), iletmek, duyurmak, bildirmek, açıklamak, sunmak, çağırmak, gündeme getirmek, yayımlamak, yorumlamak, yayla, yaylım, geniş otlak, hayvanları otlağa götürmek, sıcak aylarda yaylalarda konaklamak (Kâş., SDD, Tar. Söz., Hz.-Ir., Uyg.).

yeb—,
Kâş.'da bu kökle başlayan *yebenğ* (kumlu, batak) diye bir sözcük varsa da türevi yoktur. Bu kök Uyg. *yip* biçiminde geçiyor. *Yebiremek*/rüzgârda sallanmak (ŞDD).

yed—,
yet ile dönüşümlüdür *(d/t)*. Öncül sesleri *e-i*, eylem eki *mek*'tir. Anlam içeriği: yemek, birine yemek vermek, elde bulundurmak, gütmek, yönetmek, yönlendirmek, saklamak, güven altına almak, katlanmak, karşı çıkmamak, direnmek, içine sindirememek, kandırmak, tuzağa düşürmek, eli altında bulundurmak (burada ar. *yed* ile tr. *yed* kökü karıştırılmamalıdır), egemen olmak, otlağa götürmek, yaymak (yaylıma çıkarmak), korumak, evliliğin-doğumun yedinci günü gelin evine gitmek (yedilemek), ibrik, güğüm, altın bilezik, süzgeçsiz çaydanlık, su içilecek toprak kap, kağnılarda çeki çivisi, gaz kabı, kayığı kıyı boyunca çekmek, hayvanı yanında eliyle tutarak götürmek, özendirmek, körü elinden tutarak götüren, hafta (ye-

dil), eğlenmek, alay etmek, ürpermek (yedirgemek), ülker yıldızı (yedigen), çürük, cılk, bozuk (bütün bu örnekler için bk. SDD, Tar. Söz.).

yeg—,
yeğ ile dönüşmelidir. bk. *yeğ*.

yeğ—,
yek-yeg kökleriyle dönüşmelidir *(k/g/ğ* yumuşama gelişimi). Öncül sesleri *e-i*, eylem eki *mek*'tir (aldığı ortaeklerle). Anlam içeriği: yumuşamak, birini ötekine üstün tutmak, ağırlığını azaltmak, önemsememek, üstün, baskın, güçlü, aşırılığa kaçma, büyük dalların iç yanında çıkan filiz (yeğen), göbek atmak, evin bir yıllık yiyeceği, yenilmek *(ğ/n* dönüşmesiyle: yeğilmek), bolluk, verimli, yiğit, güzel, besili, girişmek, taşkınlık (bk. SDD, Tar. Söz.).

yek—,
Asya Türkçesinde bulunmayan, Anadolu Türkçesinde epeyce türevi olan bir köktür, *yeğ* ile dönüşümlüdür. Öncül sesleri *e-i*, eylem eki *mek*'tir. Anlam içeriği: büyütmek, yüceltmek, davranmak, yerinden kalkmak, fırlamak, yüksek ses, haykırma, ayağa kalkmak, çekinmek, geç-güç doğurmak, özendirmek, kışkırtmak, çok iyi, çok güzel, yukarı kaldırmak (bk. SDD).

Anadolu halk ağzında geçerli olan yekemek, yekelik, yektirmek, yekdirmek bg. sözcüklerin fars. *yek* (bir, sayıda bir) ile bağlantısı açıktır. Bu köklere getirilen eklerin önemli bir değişiklik yapacağı sanılmamalıdır.

yel—,
öncül sesleri *e-i*, eylem eki *mek*'tir. Anlam içeriği: esmek, hızlı yürümek, kaçmak, koşmak, güneşli yer, güney, sızı, ağrı, uzaktan sezmek, bisiklet (yel-atı), yırtık, eskimiş, sallanmak (rüzgârda), uyku süresinde sayıklamak, sayrılık nedeniyle saçmalamak, dağ sırtı, dağların-tepelerin rüzgârlı yeri, izlemek, arkasından gitmek, arkasından kötü sözler söylemek, suçlamak, kalınbağırsaklardan ses çıkmak (yellenmek), anlamak, kadın başörtüsü, çok gezen-çok dolaşan, çok rüzgâr alan yer, ivedilemek, dalgalanmak, çalkanmak, kanat, kanatlanmak, yolunda yürümek, koşuşmak, özendirmek, önermek, özenmek, öykünmek, eğilim göstermek (bk. Tar. Söz., SDD).

yem—,
yim ile dönüşmelidir. Öncül sesleri *e-i*, eylem eki *mek*'tir. Anlam içeriği: beslenmek için karnını doyurmak, sindirim aygıtına besin indirmek, yutmak, içmek, ortadan kaldırmak, yenilgiye uğratmak, üstün gelmek, öldürmek, bitirmek, hayvanlara ot-arpa vermek, geçinmek, yaşamak.

Bu *yem-yim* kökünde moğ. *em*, tr. *im* (ilaç) sözcükleriyle benzerlik görülüyor. Ancak tr. *yim-yem* kökünün moğ. karşısında öncül olup olmadığı bilinmiyor. Bize kalırsa bu *yim-yem-im-em* kökleri eşkaynaklardır, hangi dilden hangi dile geçtiği kestirilemez. (Türkçeden mi Moğolcaya Mo-

ğolcadan mı Türkçeye? Bize kalırsa bu kökler, tr. ya da moğ. değil, tr. -mog.'dır.).

yen—,
yin ile dönüşmelidir *(e/i, i/e)*. Öncül sesleri *e-i*, eylem eki *mek*'tir. Anlam içeriği: dayanmak, direnmek, katlanmak, yemek bitirilmek, doğuracak hayvanın memelerine süt gelmek, yarışmak, yedikçe yenilmesi istenilen (yemek), giysinin kolu, sarsmak, tartmak, ekmek (yenir), çarpık, eğik, çevik, değiştirmek, şimdi, hemen, gelecek yıl (yeniye), suların akışı *(yenişe /inişe*. Bu sözcük *inmek*'ten gelirse de *i* sesinin önüne *y* konup *iniş/yiniş* dönüşümü sağlanmış), hoppa kadın, açık (*yeniik*, ar. zimmet), üstün gelmek *(yensimek)*, yeni yetiştirilmiş bağ *(yenice)*, düğünde çağırıcılık yapan kadın (bk. SDD, Kâş.).

yep—,
pekiştirme öneki olarak da kullanılır. Öncül sesleri *e-i*, eylem eki *mek*' tir. Anlam içeriği: ivedice, dalga, dalgalanma, körpe, okşamak-sevmek, ekinler büyümeye başlamak, topallamak, hamur açmak, hamuru elle yassıltmak, becerikli, genişletmek, eskimek, yıpranmak (bk. SDD, Tar. Söz., Hz.-Ir.).

yer—,
yir ile dönüşmelidir. Öncül sesleri *e-i/i-e*, eylem eki *mek*'tir. Anlam içeriği: yatak, ovalarda sivri tepeler oluşturan toprak, beğenmemek, yemek seçen, bir ilde-bölgede-ülkede oturan kimseler *(yerdeş*/Os. *hemşeri*/hemşehri), kadınların gebelik döneminde yemeklerden kaçınmaları (yerginlik/aşyermek), özlem çekmek, aşağılanmış, kötülenmiş, kötülemek, aşağılamak (yermek), tiksinmek, seçmek, ayırmak, ayıklamak, yukardan aşağıya inmek, alçakgönüllü, deprem, yaraşık, yakışık, üzüntülü, belli bir yörede oturmak, konaklamak, konmak, toprak (SDD, Tar. Söz.), kesmek, yarmak (Kâş.).

yes—,
bu kök Türkçe *ıs* (bir nesnenin iyesi, ar. *sahib)* sözcüğünün önüne gelen *y* sesiyle türeyen *yes* (iye)in özdeşidir. Yalnızca Anadolu halk ağzında (SDD) görülmüştür. Öncül sesleri *e-i*, eylem eki *mek*'tir. Anlam içeriği: iye, bir nesneyi elinde bulunduran, az yağmurlu hava, buruşmak, pörsümek (SDD).

yeş—,
öncül sesleri *e-i*, eylem eki *mek*'tir. Anlam içeriği: bitkiler yerden bitmek, yeşil olmak, gelişmek, büyümek, açılmak, güçlenmek, kadına göz koymak (sulanmak), ümitlenmek-beklemek, yemeklik bitki.

yet—,
yed ile dönüşmelidir *(t/d, d/t)*. Öncül sesleri *e-i*, eylem eki *mek*'tir. Anlam içeriği: varmak, ulaşmak, kavuşmak, erişmek, olgunlaşmak, gelişmek, gereken-gereksinen nicelikte olmak, ilerlemek, anlamak, anlayış gücü, kavrama gücü, erklilik, egemenlik sağlamak, dileği yerine getirmek, isteneni

yapabilecek durumda olmak, evlilik çağına gelmek, eriştirmek-ulaştırmak, erginleşmek, güdülmek, yedilmek *(t/d* dönüşmèsi), bulaşmak (bk. Tar. Söz., SDD, Kâş.).

yev—,
Kâş.'da olgunlaşmak, erişmek anlamını içeren böyle bir kök varsa da *yevülmek*'ten başka türevi görülmedi. Anadolu halk ağzında bu kökten türetilmiş *yevek* (asma yaprağı), *yevelemek* (sayrılık ya da uyku süresinde saçmalamak, bk. *yeldirgemek), yevemek* (bellenen bir yeri yeniden düzeltmek, eğirilmiş ipliği iki kat bükmek), *yevlen* (yeğnik), *yevli* (çulluk kuşu) bg. sözcükler vardır (SDD).

yey—,
yeğ ile dönüşümlüdür *(ğ/y).* bk. yeğ.

yıd—,
Asya Türkçesinde geçer (Kâş., Uyg.). Öncül sesi *ı,* eylem eki *mak*'tır. Anlam içeriği: güzel kokmak, koku saçmak, kötü kokmak, kokmuş, bozulmuş (Kâş., Uyg.).

yıg—,
yığ ile dönüşümlüdür. bk. *yığ.*

yığ—,
yıg ile dönüşümlüdür *(g/ğ, ğ/g).* Öncül sesleri *a-ı,* eylem eki *mak*'tır. Anlam içeriği: üstüste konmak, yükselip tepe oluşturmak, birikmek, ağlamak (yığlamak), toplamak, toplanma yeri, yastık, utanmak, utangaç, yük, yapay tepe, savuşmak, durmadan geçmek, yürüyüp gitmek, kısa boylu etine dolgun, öbek, odunların karşılıklı üstüste konmasından oluşan yükselti, yıkılan bir yapının kalıntıları, bir araya gelmek (bk. SDD, Kâş.).

yık—,
öncül sesleri *a-ı,* eylem eki *mak*'tır. Anlam içeriği: arındırmak, yuymak (yıkamak), devirmek, düşürmek, yere sermek, öldürmek, vurmak, ağacı kesip yatırmak, kötülük etmek, yenilgiye uğratmak, alışverişte batmak -batırmak, çökmek, ağırlık, yük, yaşamı sarsıcı bir olay geçirmek, bütün varlığını yitirmek, sayrılanmak, ussal dengesi bozulmak, dermek, toplamak, iyi, güzel, yunak, çökelti (bk. SDD, Kâş.).

yıl—,
öncül sesleri *a-ı,* eylem eki *mak*'tır. Anlam içeriği: çekinmek, kaçınmak, ürkmek, korkutmak, kaçırma, ürkütmek, parlamak, şimşek çakıp yalımlar yaymak, ışıldamak, yaylıma salınmış hayvan sürüsü, eğilmek, kaymak, ılgın ağacı (yılgın), uzaklaşmak, gözünü hızlı hızlı açıp kapamak (yılpıldatmak, Tar. Söz.), üstünden bir yıl (on iki aylık süre) geçmek, atı koşturmak (yılgamak, Tar. Söz.), bıkmak, usanmak, tedirgin olmak, çarpık, şaşı, beceriksiz, aralık, saygısız-geveze, gülmek-sırıtmak, yamaç, bayır, atmak, otlak, çayır, yonga (bk. SDD, Tar. Söz., Kâş., Uyg., S. G. Clauson, ŞS, AV).

yım—,
yansıma sestir, Kâş., Uyg. sözlüklerinde birer kez geçer, Anadolu halk ağzında (SDD) üç dört sözcüğün kökü olarak görünürse de, anlamsal içeriği yoktur.

yın—,
yansıma sestir, *ın* sesinin önüne *y* gelmesiyle oluşmuştur. bk. *yin.*

yıp—,
ip ile dönüşümlüdür (ip/y-ıp/y-ıp-ip). Bize kalırsa bu da yansıma sestir, türevleri o izlenimi veriyor. Öncül sesleri *a-ı*, eylem eki *la-mak*'tır. Anlam içeriği: ip, iple oyun göstermek, ip üzerinde oynamak, misk denen koku, güzel kokmak, eskimek, aşınmak, sürekli, usandırmak, bıktırmak, boşboğaz, kaçık (Kâş., SDD).

yır—,
ır ile dönüşmelidir (y/ı, ı/y-yır/ır-ır/yır). Bu kökte yansıma ses özelliği seziliyor. Öncül sesleri *a-ı*, eylem eki *mak*'tır. Anlam içeriği: ırak (y-ırak), uzak, iplik sarılmış iğ, sıkılgan, utangaç, türkü söylemek, türkü (koşuk, şiir), akarsuyun açtığı yarık, uçurum, dilim dilim olmak, anlayışsız, yiğit, korkusuz, şişman, kıymık, sırıtmak, yılışmak, basma (dokuma-bez), kesmeksizin ayırmak (yırtmak), kesmek (yassı nesneleri), parçalanmak, bölünmek, yarık, çatlak, utanmaz-yüzsüz, orospu, kızlığı giderilmiş olan, oylum, su akan yer (yırnak), gözkapağı dışa çıkık kimse (yırtlaz), alçak, soysuz, iğrenç, tiksinti veren (bk. SDD, Uyg., Kâş., Hz.-Ir., Tar. Söz.).

yış—,
bu kök Asya Türkçesinde vardır (Kâş.), ancak işlek-verimli değildir. Öncül sesi *ı*'dır, eylem eki görülmedi. Anlam içeriği: iniş, yokuş, sıkışma, boyunduruk kayışı, ip, kayıştan örülmüş bağ, tulgalı.

yıt—,
bu kök yalnız Asya Türkçesinde varsa da verimli-işlek değildir. Öncül sesi *ı*, eylem eki *mak*'tır. Anlam içeriği: biletmek, keskinleştirmek (Kâş.), erişmek, gitmek, görünmez olmak, yitmek, kokmuş, çürük (Uyg.).

yıv—,
bu kök Uygur Türkçesinde vardır, öncül sesi *ı*, eylem eki *mak*'tır. Anlam içeriği: övmek, bir ağaç türü. Anadolu halk ağzında: dikiş, kışkırtmak, özendirmek, harmanı düzenleme aygıtı, ılgın ağacı, yararsız, değersiz, şaşırmak, şaşmak, kendini beğenmiş, sıkılgan, uslu, uysal, saygılı (SDD).

yid—,
yit ile dönüşümlüdür. bk. *yit.*

yiğ—,
yeğ ile dönüşümlüdür *(yeğ-yiğ/e-i)*, öncül sesleri *e-i*, eylem eki *mek*'tir. Anlam içeriği: koku, iz, iğ, iyi, daha iyi, çiğ, olmamış, yükseltmek, yüceltmek,

arttırmak, korkusuz, yaşamını kazanmak, geçinmek, yemek, yiyecek, iğne, sayıda yirmi, genç, delikanlı, tüyü ürpermek, incitmek, üzmek, yeğni, bol, yenen (üstün gelen), kötü kokmak, geceleyin hayvanların konakladıkları gölgeli yer (bk. Uyg., Kâş., SDD, Tar. Söz.).

yik—,
yek ile dönüşmelidir *(yek-yik/e-i).* bk. *yek.*

yil—,
yel ile dönüşmelidir *(yel-yil/e-i).* bk. *yel.*

yim—,
öncül sesleri *e-i,* eylem eki *mek*'tir. Anlam içeriği: yemek, yutmak, içmek, yem. Anadolu halk ağzında: kıskanç, yemeklik bitki (pişirilmemiş), tatlı, yenesi (SDD). Bu kök *im* (bk.) ile dönüşmelidir *(im-yim/y-im,* moğ. *em-yem* ile özdeştir: *yim-yem-im.* Türkçe *yem,* moğ. *em* (A. v. Gabain). Uygur Türkçesinde *yem* (em, ilaç anlamında), *em* (Uyg. yem) ilaç anlamında (A. v. Gabain). Ancak, bu benzerliğe karşın Türk dilinde *yemek* (yemek yemek) anlamında bir kök vardır. Bu kök *im-yim-em-yem* biçimlerinde, *y* sesinin öne gelmesiyle (y-em/yem, y-im/yim) yeni bir durum gösterirse de kaynağı değişmez kanısındayız.

yin—,
öncül sesleri *e-i,* eylem eki *mek*'tir. Anlam içeriği: aramak, üstelemek, ardına düşmek, soruşturmak, irdelemek, hayvan ini *(y* sesinin öne gelmesiyle y-in/yin), inci (inçü-yinçü-yinci), sağalmak, yeğnilmek, gövde (ar. *beden),* alçakgönüllülük etmek, ince, tapınak, tapan, sümkürmek, sümüklü (hepsi Kâş.'da, Uyg.'da), hep, sürekli, çürümek, aşınmak, yenecek nesne (Tar. Söz.), kapıyı sallamak, iki yaşındaki erkek keçi, yeğnik, gözdağı vermek, korkutmak, uvarak yıkamak (SDD).

yip—,
ip'le dönüşümlüdür. Öncül sesi *i,* eylem eki *le-mek*'tir. Anlam içeriği: güzel koku (misk), kızıl, ip, iplik, yüzvermek (Kâş., Uyg., SDD).

yir—,
yer-yır kökleriyle dönüşümlüdür *(e/i, e/ı).* Öncül sesi *i,* eylem eki *mek*'tir (aldığı ortaeklerle). Anlam içeriği: yer, ülke, kuzey, toprak, bir tanrı adı (Yirsuv), kılavuz, yolgösteren, irin, irinli, iğrenç, kötü, kötülemek, aşağılamak, kızmak, öfkelenmek, evren, yeryüzü, çürümek, bozulmak (Uyg.), yarılmak, çatlamak, yırtılmak, ayrılmak, gülümsemek (Kâş.), yırtık, yarık, ayrık, üzülmek, sıkıntılanmak, iğrenmek, suların açtığı yarık (SDD). bk. *yer-yır.*

yiş—,
bu kök yalnızca Kâş.'da görülmektedir. Öncül sesi *i,* eylem eki *mek*'tir. Anlam içeriği: eli işe yatkın olmak, soğuklarda dizlere giyilen giysi, tozluk giymek (Kâş.).

yit—,
öncül sesleri *e-i*, eylem eki *mek*'tir. Anlam içeriği: yokolmak, görünmemek, bilemek, keskin, yiteni aramak, saymak (yitik var mı yok mu diye), direnmek, diretmek, erişmek, ulaşmak *(e/i* dönüşmesi), itmek, kakmak, aşkın, çok, artık (SDD, Tar. Söz., Kâş., Uyg.).

yiv—,
öncül sesleri *e-i*, eylem eki *mek*'tir. Anlam içeriği: iz, yara izi, yarık, dağların çukur yerleri, kıyı, koku, ipi gevşek bükmek, dar oylum, şişmanlamak, özendirmek, kışkırtmak, hayvan yiyeceği, büyümek, ekinleri seyrekleştirmek, ayırmak, aralamak, araştırmak, yoklamak, av köpeği koku almak, tepelerde suların toplandığı akak, keskinleştirmek, bilemek, inceltmek (araç ağızlarını), ivedice, yeğnik (SDD, Uyg.).

yiy—,
öncül sesleri *e-i*, eylem eki *mek*'tir. Anlam içeriği: kokmak, çürümek, pis kokulu nesne, yeğ, pisboğazlık, yiyilecek nesne, besin, yemek, koku, koklamak, kokutmak, rüşvet (yiygi), sağlıksızlık, sayrılık (SDD, Tar. Söz.).

yoc—,
bu kök yalnızca Anadolu ağzında görülmüştür (bizce), başka ağızlarda ses değişikliklerine uğramıştır *(g/ğ* bg.). Öncül sesi *u*, eylem eki *mak*'tır. Anlam içeriği: usanmak, bıkmak, çekinmek, kaçınmak, yıldırmak, sakınmak (SDD).

yod—,
Asya Türkçesinde geçen bir köktür (Kâş., Uyg.). Öncül sesi *u*, eylem eki *mak*'tır. Anlam içeriği: silmek, çıkarmak, yoketmek, sonuçlanmak, sona ermek (Kâş., Uyg.).

yog—,
yoğ ile dönüşmelidir *(g/ğ)*. bk. *yoğ*.

yoğ—,
öncül sesi *u*, eylem eki *mak*'tır. Anlam içeriği: sıkışmak, katılaşmak, donmak, yıpranmak, eskimek, örtünmek (yorgan), hamur yapmak (yoğurmak), kalın, kaba, biçimsiz, iş, uğraş (SDD, Kâş., Uyg., Tar. Söz.).

yok—,
öncül sesleri *a-ı*, eylem eki *mak*'tır (aldığı ortaeklerle). Anlam içeriği: yükselmek, yukarı çıkmak, araştırmak, incelemek, denetlemek, gözetlemek, bakmak, ilgilenmek, görmeye gitmek, ortadan kaldırmak, öldürmek, engellemek, önlemek (Kâş., Uyg., Tar. Söz., SDD, Hz.-Ir., AV, ŞS).

yol—,
öncül sesleri *a-u*, eylem eki *mak*'tır. Anlam içeriği: göndermek, saçını-tüylerini koparmak, sömürmek, soymak, yürümek, bir yerden başka bir yere gitmek, ulaşmak, varmak, neden olmak, uğramak, çatmak (karşılaşmak

anlamında), döğüşmek-vuruşmak, uğurlamak, uysal, beceriksiz, saçı başı karışık, kovmak, uzaklaştırmak, sürgüne göndermek, kandırmak, kadını becermek, orospulaşmak, varılacak yer, kural, düzen, yöntem, olanak, kolaylık bg. (SDD, Kâş., Uyg., Tar. Söz., Kır., Hz.-Ir.).

yom—,
yum ile dönüşümlüdür *(o/u-yom/yum)*, Anadolu halk ağzında *yon (m/n* dönüşmesi) biçiminde de söylenir. Öncül sesi *a-u*, eylem eki *mak*'tır. Anlam içeriği: uğur, fal, gelenek, görenek, deyiş, türkü, kuşku, söylence, kalın kendirden örülmüş ip, ucu tutuşmuş odun, bakmamak, sevmemek, beğenmemek, beceriksiz, yosun, çökmek, ezilmek, yenilgiye uğratmak, yan (yamız), öte (SDD). bk. *yum*.

yon—,
öncül sesleri *a-u*, eylem eki *mak*'tır. Anlam içeriği: yolmak, soymak (kabuğu, deriyi), kesmek (ağacı), incelemek, sömürmek, kazımak (traş etmek), taşı işlemek, taşı işleme aracı *(yonacak*/taşçı kalemi), kesici *(yonak*/marangoz keseri), uygun-eksiksiz, uyarınca, yakışığınca, dövüşmek, vuruşmak, öğretmek, tanımlamak, anlatmak (yontarmak), anıt, tuğla, düzeltmek, kıymık, yoz (SDD, Tar. Söz., Uyg., Kâş.).

yop—,
yansıma sestir, Anadolu halk ağzında söylenir. Öncül sesi *u*, eylem eki *mak*'tır (aldığı ortaeklerle). Anlam içeriği: başörtüsü, örtmek, davranmak, çırpınmak (SDD).

yor—,
yör-yür kökleriyle dönüşümlüdür. Öncül sesleri *a-u*, eylem eki *mak*'tır. Anlam içeriği: açıklamak, tasarlamak, genişletmek, eklemek (bir düşünceye, bir görüşe), yöntem, kural, koşul, ilke, gidiş, tutum, yol, yakışmak -yaraşmak, uygunluk, düzen, becerikli, iğne deliği (yurdu), bir tür at yürüyüşü, usanç, bıkkınlık, sıcak, durgun hava, gücü azalmak, gövdece kesilmek (yorulmak), olumlu bir nesne konusunda olumsuz davranmak (yoruncamak), dinlenme (yorgunluk giderme), kaya deliği, çatlak, yarık, ayrık, hızlı yürüyen (yortan), koşan, işsiz güçsüz gezmek (yortmak), yürümek, çözülmek (Kâş., Uyg., SDD, Tar. Söz.).

yos—,
öncül sesleri *a-u*, eylem eki *mak*'tır. Anlam içeriği: düzenlemek, yoluna koymak, benzetmek, karşılaştırmak, kürekle-yabayla ileriye itmek, hayvanları yaylımda otlatmak (bu işi üstlenen kimse), çevrilmek, yorumlamak, uygunlaştırmak (SDD), yasa, türe, yöntem (Tar. Söz.).

yoş—,
öncül sesleri *a-u*, eylem eki *mak*'tır. Anlam içeriği: yorgun düşmek, eskimek, yıpranmak, gücü azalmak, doğal durumunu yitirmek (SDD, Hz.-Ir., Tar. Söz.).

yot—,
yut ile dönüşümlüdür. bk. *yut. (yot/yut,o/u, u/o).*

yov—,
yuv ile dönüşümlüdür *(yuv/yov-u/o, o/u).* bk. *yuv.*

yoy—,
yuy ile dönüşümlüdür *(yuy/yoy, u/o, o/u).* bk. *yuy.*

yoz—,
öncül sesleri *a-u,* eylem eki *mak*'tır. Anlam içeriği: bozmak, bozulmak, yıpranmak, aşınmak, soysuzlaşmak, seyreklik, süt vermeyen, sayrılı, yaylıma çıkan hayvan sürüsü, kapı kilidi, işten soğumak, birine ısınamamak, kaçınmak, üşenmek, doğurması yaklaşınca ağrıların etkisiyle kıra kaçan hayvan, doğum sancısı çeken hayvan, doğum sancısı çekmek (hayvanlarda), bırakmak, isteği kalmamak, kök salmayıp kurumak, soyu bozulmak, gücenmek, birbirinden soğumak, yutkunmak, beceriksiz, saygısız, ayrı düşmek, ayrı kalmak (SDD, Kâş., Hz.-Ir.).

yög—,
yük-yüğ-yük-yüg kökleriyle sürekli dönüşme içindedir *(ö/ü, ü/ö).* bk. *yöğ.*

yöğ—,
yüğ ile dönüşüm içindedir *(ö/ü).* Öncül sesleri *e-ü* (Uyg.'da), eylem eki *mek*'tir. Anlam içeriği: akmak, yüğürmek, yükselmek (Uyg.), yürük, yörük, iyi yürüyen, kut, gezen, dolaşan, uğurlu, uğursuz, koçun koyunu döllemesi (SDD).

yök—,
bu kök Asya Türkçesinde görülür (Kâş., Uyg.), ancak üretken, işlek değildir. Öncül sesleri *e-ü,* eylem eki *mek*'tir. Anlam içeriği: duygulanmak, içlenmek, coşmak (Uyg.), kuştüyü, ok yeleği, oka yelek taktırmak (Kâş.).

yöl—,
yansıma sestir, Anadolu halk ağzında geçer. Öncül sesleri *e-ü,* eylem eki *mek*'tir. Anlam içeriği: yellerin esmesi (yölep yölep), sapan demirinin ucunun aşınlamı (yöleme), biçim, kolay, tıraş olmuş baş (yölük), benzemek (yöleşmek, Uyg.).

yön—,
öncül sesleri *e-ü,* eylem eki *mek*'tir (aldığı ortaeklerle). Anlam içeriği: düzenlemek, biçimlendirmek, belli kurallara bağlamak, doğrultusunu belirlemek, yol göstermek, toplum-ulus işlerini çekip çevirmek, belli bir ereğe dönmek, ulusun davranışlarını yasa niteliği taşıyan ilkelere göre biçimlendirmek, toplumu kurumlaştırmak, düşünce-inanç-bilim alanlarında tutulması gereken yolu belirlemek, yüzünü bir yana dönmek, ilerlemek, yürümek, gitmek, kendine bir yol çizmek, bakımından, nedeniyle bg.

yör—,

öncül sesleri *e-ü*, eylem eki *mek*'tir. Bu kök *yür* ile dönüşümlüdür *(yör/yür, ö/ü, ü/ö)*. Anlam içeriği: çevre, bulunulan yerin dört yanını kuşatan alan, bölge, ortam, örtü, sarmak, dönemeç (dağlarda), karışmak, düş yorma (yörük), birbirine girmek (Kâş.), açıklamak, anlamı genişletmek, çevrelemek, örmek, çözmek-çözülmek (Uyg.), değirmen, değirmenci, beşik bağı, yokuş, bayır, yamaç, kıpırdamak, uğraşmak, otlak, çayır, yaylım, yük bağlamak, tekerlek çevresi, yiğit, korkusuz, gezgin, yaşı geçmiş, hızlı yürüyen, yürüyüşlü (SDD).

yub—,

Asya Türkçesinde geçen (Kâş.) bir köktür, Anadolu halk ağzında bilinir, aydınlarca bilinmez. Öncül sesleri *a-ı*, eylem eki *mak*'tır. Anlam içeriği: karışmak, savsaklamak, ilgilenmemek, yüzüstü bırakmak, çekinmek, kandırmak (hile yapmak, Kâş.), geciktirmek, geç kalmak (SDD).

yud—,

yut ile dönüşümlüdür *(d/t, t/d)*. Öncül sesleri *a-u*, eylem eki *mak*'tır. Anlam içeriği: içim (yudum), yumruk, almak, yüklemek, soğuktan dondurarak öldürmek, başkasının suçu yüzünden kendisine söz gelen kimse (Kâş.), yıkmak (Uyg.), bataklık olmuş yer (yudak, SDD).

yuf—,

yuv ile dönüşmüştür. Öncül sesi *a* (aldığı *ka* ekinde), eylem eki *la-mak*' tır. Anlam içeriği: oğulluk, oğulluğu alınmış, yozlaşmak, dikbaşlı olmak, yaltaklanmak, yuvarlanmak, yardımlaşmak, ince, ucuz (hepsi Kâş.'da), Anadolu halk ağzında: ince, ağır olmayan, yeğnik, derin olmayan, incelemek (SDD).

yug—,

yuğ ile dönüşmesi vardır. bk. *yuğ*.

yuğ—,

öncül sesleri *a-u*, eylem eki *mak*'tır. Anlam içeriği: hamur durumuna getirip işlemek (yuğurmak), ezmek, yaymak, dövmek, eskimek, yıpranmak, yıkamak (yuymak), kalın (yoğun), koşmak, seğirtmek, ırmağın-derenin arkası, sukuşu, yuyucu, yıkayıcı (Kâş., SDD).

yuk—,

öncül sesleri *a-u*, eylem eki *mak*'tır. Anlam içeriği: yemek kaplarındaki bulaşık, üst (yukarı), yüksek, bulaşmak, sıvanmak, başkasına geçmek, sürdürmek-bulaştırmak, yayılmak (Kâş.), ince, derinliği az, sığlaşmak, uyuklamak (yuklamak), sığ (SDD, Hz.-Ir.).

yul—,

öncül sesleri *a-ı-u*, eylem eki *mak*'tır. Anlam içeriği: kaynak, çay, pınar, ışıldak, parlamak, ışımak, yıldız, yardım etmek, ılgarlamak, kokar ilik (murdar ilik), sıyrılmak, alay etmek (Kâş.), gezegen, satın almak, yolmak, almak, alışveriş etmek (Uyg.), geciktirmek, tasma, büyük keser, hamam kurnası (SDD).

yum—,
öncül sesleri *a-u*, eylem eki *mak*'tır. Anlam içeriği: yıkamak, arıtmak, arındırmak, top gibi yapmak, toparlamak, yuvarlaklaştırmak, içine kapamak, gözlerini kapamak, katılığı gitmek (yumuşamak), işlek duruma gelmek, sepilemek-sepiletmek, kabarmak, bitkilerde çiçek tomurcuğu oluşmak, savsaklamak, önem vermemek, aldırmamak, bırakmak, işgörmek, çalışmak, kaldırmak, uysallaşmak, becermek, üstesinden gelmek, başarmak, buyruk, söz, eylem, iş, ekin yığını, üşüşmek, toplanmak, üşümek, üşenmek, saklanmak (saklambaç oyununun), gizlenmek (Kâş., Uyg., SDD, Hz.-Ir., ŞS, AV, A. v. Gabain, S. G. Clauson, ÖAA, HKK).

yun—,
öncül sesleri *a-u*, eylem eki *mak*'tır. Anlam içeriği: yıkanma yeri (hamam), çamaşır yıkama yeri, yıkayıcı, buğday yıkama yeri (yunat), at, boşboğaz, toprak damları düzeltme aracı, sulama deliği (bahçelerde, bağlarda), el yıkama yeri (yuntuluk), bulaşık suyu, erkek damızlık eşek, bademcik (hepsi SDD), çöğen, at fışkısı, kötülemek, düşkün, üzgün, bulaşık kabının yıkantısı, döndürmek, kusmak, korkutmak, yün kırpmak (hepsi için bk. Kâş.), kullanmak (Uyg.).

yup—,
Kâş. sözlüğünde *yuf* ile dönüşmelidir. Öncül sesi yok, eylem eki *mak*'tır Anlam içeriği: tuzak (hile), yufka, kandırmak (hile yapmak).

yur—,
öncül sesleri *a-u*, eylem eki *mak*'tır. Anlam içeriği: savsaklama, işi uzatma, baştan savma, karışık iş, haykırmak, bağırmak, delik (iğne deliği, iğne yurdu), ipekli, ülke (yurt), ayakkabı yaması, kural, ilke (yordam, *yor-yur* dönüşmesi *o/u)*, ev, konut, yaylım, otlak, göçebe evi, yorum, düzleme (SDD, Kâş.).

yus—,
pekiştirme ekidir. Anadolu halk ağzında *yusanuk* (bulutlu hava), *yusmak* (harman yığmak) gibi iki türevi vardır (SDD). bk. *pus*.

yuş—,
öncül sesleri *a-u*, eylem eki *mak*'tır. Anlam içeriği: yeşillik, sıkışma, eli işe yatmak, emzikten akıtmak, akıp dökülmek, dökmek, su sızmak (Kâş.).

yut—,
yud ile dönüşmüştür *(d/t, t/d)*. Öncül sesleri *a-u*, eylem eki *mak*'tır. Anlam içeriği: yemek, yenmek, yenilgiye uğratmak, yoketmek, içmek, yemek borusu, lokma, kadın (erkeğin eşi), soğuktan donar gibi olmak (Kâş., Uyg., SDD).

yuv—,
öncül sesleri *a-u*, eylem eki *mak*'tır (aldığı ortaeklerle). Anlam içeriği: devirmek, itmek, döndürerek atmak (yuvarlamak), koşmak, yumak gibi ol-

mak, erişmek, olgunlaşmak, toplanmak, akıtılmak, akmak, yuva yapmak (Kâş.), yuvarlak *(yuvak,* Hz.-Ir.), avunmak, yıkanmak, gizlenmek (Tar. Söz.), kalın, yıkamak, öbek, yığın (SDD).

yuy—,
öncül sesleri *u-a,* eylem eki *mak*'tır. Anlam içeriği: yıkamak, arıtmak, bağışlamak bg.

yüc—,
Asya Türkçesinde böyle bir kök yoktur, yabancı kökenli *yüce* sözcüğü Anadolu Türkçesinde kök niteliği kazanarak birkaç eylemin üretilmesine olanak sağlamıştır: yücelemek, yücelenmek, yücelmek, yüceltmek, yücerek (çok yüce, daha yüce, Tar. Söz.).

yüd—,
Asya Türkçesinde bulunan bir köktür. Öncül sesleri *e-ü,* eylem eki *mek'* tir. Anlam içeriği: yüklemek, yük bindirmek (Kâş.).

yüğ—,
öncül sesleri *ü-e,* eylem eki *mek*'tir. Anlam içeriği: koşmak, koşuşmak (burada, *yök-yük-yüg* dönüşmesi olduğu gibi, *yör* dönüşümü de var), darı (yügür/ügür), ok yeleği (yök-yük,yüğ, Kâş.).

Anadolu halk ağzında: yapma toprak yığını, tepe (höyük), at başlığı, bir dağın en yüksek yeri, yıkamak *(yuy* ile dönüşme), iyi yürüyen, çalışkan, atılgan, gözüpek, yılancık sayrılığı, koyunlarda dişinin erkeğini araması (dölleşmek), ağır gelmek (yüksünmek), tüylerin dökülmesi (bir hayvan sayrılığı, doğurmamış evcil hayvan, koyun, inek), esenlemek (SDD).

yük—,
öncül sesleri *ü-e,* eylem eki *mek*'tir. Anlam içeriği: ağır gelmek, kendine yük saymak, kuştüyü, uzamak, yukarı çıkmak (yükselmek), tapınmak, tapmak, öne doğru eğilmek, tapım, başeğmek (Kâş.), yüksük (dikiş işlerinde), bir işi istemeyerek yapmak, direnmek, diretmek, üzülmek, sıkılmak, öykünmek (SDD).

yül—,
öncül sesleri *e-ü,* eylem eki *mek*'tir. Anlam içeriği: bilemek, keskinleştirmek, sivriltmek, yolmak, yolunmak, tüyleri koparmak, kazımak, traş etmek, ustura, dayanak, dayaşgan, direk dikilmek, güvenmek, ağaçları kesmek (Kâş., SDD).

yüm—,
yum-yuy kökleriyle dönüşümlüdür. Öncül sesleri *e-ü,* eylem eki *mek*'tir. Anlam içeriği: yummak (gözleri yummak), kapamak (gözleri), yumulmak, yıkamak, yumak, iş, buyruk (SDD, Kâş.).

yün—,
yum-yuy dönüşümleri de vardır. Öncül sesleri *e-ü,* eylem eki *mek*'tir. Anlam içeriği: yıkamak, yıkanmak, gevezelik, kadın yıkayıcı (tellâk), yunak,

yönelmek, ilerlemek, yolmak-koparmak (çiçekleri), kaba saba konuşmak, saygısızlık etmek, yeğnik, yumuşak davranışlı (kişi), pis, tüy, uyuntu, karaların az yüksek yerleri, kolay, döğüşmek-çekişmek, koyun yıkama bayramı, iyi, elverişli (SDD, Kâş., Uyg.).

yür—,

yor-yör kökleriyle dönüşümlüdür. Öncül sesleri *e-ü-ö*, eylem eki *mek*'tir. Anlam içeriği: devinmek, ilerlemek (yürümek), gönül (yürek), gezen-dolaşan, korkmamak, yiğit, yiğitlik, atılganlık, duygulanmak, üzülmek, sezmek, keskin, keskinleşmek, gidiş, tutum, davranış, akıtmak, göndermek, çevirmek, döndürmek, yaya (Tar. Söz.), çevre (yöre), karın, unun biriktiği yer (değirmen taşları bitişiğinde), dar yol, gebe bırakmak, döllemek, koşmak, yapılarda çıkıntı (balkon), sancı, sıpa, teke arayan dişi keçi, sevinmek, kıvanmak, doğurgan, hızlı akan su, konar-göçer (Türkmen), koşu, at yarışı (SDD), sarılmak, örtülmek, ulaşmak (Kâş.).

yüş—,

bu kök yalnızca Kâş. sözlüğünde geçer. Öncül sesleri *i-ü*, eylem eki *mek*' tir. Anlam içeriği: işlemek, eli işe yatkın olmak, akıtmak, akmak, emzikten akıtmak. (Kâş. sözlüğü, bu kökün iş, yiş, yuş kökleriyle özdeşliğini vurgular.)

yüt—,

bu kök de yalnızca Uyg.'da geçmektedir. Anadolu Türkçesinde biraz değişikliğe uğramıştır. Öncül sesleri *i-ü*, eylem eki *mek*'tir. Anlam içeriği: yüklemek, yük vurmak (Uyg.), yitmek (kaybolmak), oyunda kazanmak, yitirmek (SDD).

yüv—,

ku kök Kâş.'da vardır. Öncül sesleri *e-ü* (Anadolu Türkçesinde), eylem eki *mek*'tir. Anlam içeriği: tepe, yüksek yer (höyük), çevik, atılgan, kuşlar tüy değiştirmek, yarış (atlarda), dişinin erkeğini araması (dölleşme eğilimi), yıkmak, yardım etmek, gönlünü almak, okşamak, düzlemek (loğ taşı ile), koşmak (Kâş., SDD). *yüğ* ile dönüşümlüdür.

yüy—,

öncül sesleri *e-ü*, eylem eki *mek*'tir. Anlam içeriği: gem, bulaşık bezi (silecek), yiğit, korkusuz, gebe kalmak, hayvanlarda dölleşmek (SDD).

yüz—,

öncül sesleri *e-ü*, eylem eki *mek*'tir. Anlam içeriği: aktarmak (birisine iş yüklemek), derisini soymak, suda yüzmek, saygısız, utanmaz, yılışık, tarlayı derin kazmadan ekin ekmek, üste çıkmak, sığ, derinliği olmayan, baştan savmak, kınamak, çekiştirmek, yere kapanmak, parmağa takı takmak (yüzük), seçkin, gösterişli, güzel, ilginç, ayna, utanmak, sıkılmak, kaçınmak, saklanmak, gizlenmek, yakın (akraba), sayıda yüz, kişinin yüzü, örtü (SDD, Kâş., Uyg.).

Z

z—,

Türk dilinde bu sesle başlayan kök yoktur. Bu sesle başlayan sözcüklerin bir bölümü yabancı dillerden alınmış, kimi ağızlarda ses değişikliklerine uğramış, bir bölümü de yansıma seslerden oluşmuştur. Yansıma seslerden oluşan sözcüklerin çoğu doğa seslerine öykünmelidir. Anlam içeriği, kavram niteliği taşımaz. Bu konuda, Anadolu Türkçesinin ayrı bir özelliği vardır. Dilimizde *z* sesinin başat olmamasına karşın, Anadolu Türkçesinde, yansıma seslerden sözcük üretme gelişimi hızlıdır. Sözgelişi:

Zart—, yansıma ses olmasına karşın, yerici, kötüleyici, alaya alıcı bir etkisi vardır. *Zart-zurt etmek.*

Zır—, yericidir: zırlamak, zırıltı, zırtlak bg. istenmeyen bir durumu bildirir.

Zor—, zar-zur, zar-zor biçiminde söylenip güçlük, çetinlik bildirir.

Zurt—, zart-zurt biçiminde söylenir (bk. *zart).*

ARTIMLI KÖKLER

Türk dilinde köklerin iki ile üç sesten oluştuğu biliniyor. Bu kök a-e-ı-i-o-u-ü seslerinden biriyle başlıyorsa iki seslidir, sözgelişi: *ar, er, ır, ir, ol, ör, uz, ür*. Bu köklerin özel ad olması eylemin yapısını değil, anlamını değiştirir. Öte yandan bir kök bu sekiz seslinin dışında kalan sessizlerden biriyle başlıyorsa üç seslidir, sözgelişi: *bul, bel, çek, düş, kes, ser, tür, ver, yeş* bg. köklerde anlam genişlemesi, ötekilerde görüldüğü gibi eklerle sağlanır. Biz, bu iki tür kökün dışında kalarak köke gelen ilk sessizden sonra ikinci bir sessiz alana *artımlı kökler* diyoruz. Sözgelişi: *ar-t* kökünde *t* sesi yeni bir ek niteliğindedir, özgün kök *ar*'dır. Bu yeni ses *(t)* kökte anlam genişlemesini sağlar (öteki eylem ekleriyle).

Bu çalışmada bu tür kökleri dışlayarak, yalnızca özgün kökü almakla yetindik. Kanımıza göre, sözcük kökünün oluşmasında seslerin ikili (sözgelişi: *üs, es, ör),* üçlü (sözgelişi: *ser, yür, bur, çat, kür* bg.) dizisi öncüldür, kökten sonra ikinci sessizin gelmesi (sözgelişi: öl-ç, sil-k, tar-t bg.) eylem -anlam genişlemesiyle birlikte gider. Burada sözkonusu edilen, kökün birinci, ikinci, üçüncü ekler alarak gelişmesi değil, kökü genişleten bir sesin durumudur. Sözgelişi: *ek-sil-mek* sözcüğünde kök *ek*'tir, *sil-mek* eylem-anlam genişlemesini sağlayan takılardır (kök sesi değildir). Şimdi bu durumda *çen-t, kır-k, ker-t, tar-t, sar-k, dür-t, ör-t, yır-t* köklerinde bulunan *t-k* sesleri artımlı kök sesidir, kök eki değildir.

Bu kökler, ağız ayrılıklarına göre, değişir, artar, yeni anlam içerikleri kazanır, bu olay başka bir araştırma konusudur, üzerinde durulmaya değer. Türk dilinin ayrı bir özelliği de, yansıma ses niteliği taşıyan kimi kökleri bu artım sağlayan seslerle özgün kök durumuna getirmesidir. Bu olay Asya Türkçesinde bulunmayan, Anadolu Türkçesinde yaygınlaşan birtakım yansıma köklerin içerik kazanmasını sağlar. Sözgelişi *pat* yansıma sestir, oysa aldığı eklerle özgün bir kök durumu kazanmış, deyimlerin, kavramların türetilmesine yaramıştır. Öte yandan yine bir yansıma ses olan *pus*'tan eklerle yeni anlamlar üretilmiş, dilde gelişme sağlanmıştır. Sözgelişi *hor* yansıma sestir, ancak ondan *hor-lamak, horultu* bg. sözcükler üretilmiştir (burada fars. alçak anlamına gelen *hâr-hor* birbirine karıştırılmamalıdır. Hor görmek, horlamak *aşağılamak* anlamındadır, yansıma sesle ilgili değildir).

Bu artımlı köklerin öncül öğeleri, nedense azdır: *k, r, s, t* bg. Bu seslerden *kır-k-mak, ay-r-ıl-mak, sar-s-mak, tar-t-mak* eylemleri ile benzerleri türetiliyor *(kırk* sayısının sonunda bulunan *k* da artım sesidir). *san* köküne gelen *ç* ikinci ses durumundadır: *san-ç/sanç-mak.* Bu bize, seslerin yerine göre köke eklendiğini, anlatılmak istenen konunun içeriğine göre yeni bir gelişmenin gerektiğini göstermektedir.

Artımlı kökün kaynağını oluşturan ses, *taban kök*'e eklenendir. Sözgelişi: *dür, taban kök*'tür, bu köke gelen *t* sesi *dür-t* (dürtmek) kökünün oluşturur, burada artımı sağlayan ses taban kökün aldığı ekle bağımlı kalır. Bütün taban köklerin artım sesi alabileceği söylenemez, kimi kökün yapısı

artım sesi almaya elverişli değildir (sözgelişi: *görmek* eyleminin *gör* kökü artım sesi almaz). Bu kökler arasında yansıma sesle kurulanın da bulunması doğaldır. Bir dilin bütün köklerini belli bir dönemde türetip geleceğe aktarmak inanılacak iş değil.

Artımlı kökün etkinliği eylem çekimlerinde görülür. Bu durumda çekim, eylemin genişlemesini, anlam içeriğinin verimli olmasını sağlar. Şöyle ki: *ar* kökü aldığı *t* sesiyle artımlı duruma geldi, böylece *ar-a-mak* eyleminin yanında eşkökenli *ar-t-mak* eylemi türedi. Bu iki eylemin kökleri bir, anlamları ayrı. Eylemi sürdürürsek *ar-a-t-mak* sözcüğünün yanında *ar-t-t-ı-r-mak* sözcüğünün yeraldığını görürüz.

Öte yandan yine *ar* kökünden *ar-ı-t-mak* sözcüğü var, kök bir, anlam ayrı. Demek köke anlam genişlemesi sağlayan, yaygın bir içerik kazandıran aldığı eklerdir. Bu eklerden bir bölümü kökün (artımlı köke), öteki eylemin gelişip anlamın genişlemesine yardımcı oluyor (eylem ekleri). Artımlı kökler Asya Türkçesinde *g* sesine takılan seslere bağlıydı: *kat-g-ur-mak*/ gülerek katılmak (Kâş.), *kaz-g-an-mak*/kazanmak (Kâş.), Anadolu Türkçesinde bu *g* sesi düşmüş, sözcükler *kazanmak*, *katılmak* biçimindedir.

Artımlı köklerin başka bir özelliği de, anlam genişlemesi yanında üreticiliktir. Kimi dilciler bu kökleri özgün sayarak ayrı bir içerikle tanımlarlar, biz bu kanıya katılmıyoruz.

Bu bölümde artımlı köklerle ilgili bir dizin sunuyoruz, ancak bu dizinin bütün artımlı kökleri kapsadığı sanılmasın, araştırılınca başka örneklerin bulunabileceği açıktır.

Bu dizinde verilen örneklerin sayısını daha da arttırabiliriz. Özellikle ağız ayrılıklarına dayanan ses değişmeleri, ses düşmeleri nedeniyle bu tür köklerin çoğaldığı-çoğalmakta olduğu açık bir dil olayıdır. Sözgelişi *doğ* kökünün türevleri, bu köke gelen, eklerle bağlaşımlıdır. Bu ekler çekim işlemiyle seslerin yer değiştirmesi sonucu değişir —öne-arkaya geçer—: doğ-u-r-mak/ doğr-u-l-mak, doğ-r-a-mak... Bu olay belirgindir, ancak sesin yer değiştirmesi kökte artımı sağlamaktadır, bu durum da unutulmamalıdır.

Sesin yer değiştirmesi, öncül-ardıl duruma gelmesi yalnız artımlı kökün gelişmesini sağlamakla kalmıyor, köke işlerlik-verimlilik kazandırıyor. Bu işlerlik dilde üreticiliğin birinci kuralıdır. Dilde artımlı köklerin çoğalmasıyla başlayan düşünme genişlemesi ilerlemeye (düşünsel alanda) olanak sağlıyor. Kökün donup kaldığı yerde düşünme eylemi de daralıyor, içedönük bir örtüye bürünüveriyor. Oysa dilde önem kazanan dışadönüklüktür. Dışadönük olmayan bir dilde düşünme eylemi kendine yeterli, olanla yetinme içeriği kazanıyor, işte dilde gerilemenin en göze batar nedeni budur. Kendine yetmek üreticilikle sağlanamazsa verimsizliğin kapıları açılıverir.

Artımlı köklerle ağız ayrılıklarının etkinliğine daha önce değinilmişti. Burada bu artımın anlamsal içeriğini de vurgulayalım. Bir kökte artım yeni durumlarla bağlantılıysa, ilerleme-gelişme var demektir. Artım gelişigüzel bir olaysa verimli değil, daraltıcıdır, iş söz oyunculuğuna dönüşüverir. Doğu düşüncesinin başlıca özelliklerinden biri de budur. İlk bakışta artımlı kökün dili geliştirmediği, varsıllaştırmadığı sanılır, ancak sorun anlam içeriği üzerinde yoğunlaştırılırsa işin içyüzü açıklık kazanır, örtünün altında saklanmak istenen oyalayıcı oyun yüze vurur.

A

alk—,
alk-ış-lamak (övmek, önemsemek, saygı göstermek, yüceltmek, üstün tutmak...)

alt—,
alt-ın-da (aşama bakımından daha düşük düzeyde olma, sığınma, yönelme, buyruğa bağlanma, tabanda-temelde olma, özgürlükten yoksun kalma, kendi istencine göre davranamama...)

ard—,
ard-ın-da (başkasını izleme, öne geçememe, buyruk altına girme, başkasının dileğine-isteğine-istencine göre davranma, düşüncelerini benimseme, izini sürme...)

art—,
art-mak (niceliği-sayısı yükselme, çoğalma, gelişme, döl verme, birikme, soyunu sürdürme...)

ayr—,
ayr-ıl-mak (bölünmek, uzaklaşmak, gitmek, anlaşmazlık, bozuşmak, gücenmek, darılmak, incinmek, üleşmek-üleştirmek...)

B

balk—,
balk-ı-mak (ışımak, parlamak, aydınlanmak-aydınlatmak, görünmek, üstünlük sağlamak, öne geçmek, seçkinleşmek, yükselmek...)

berk—,
berk-...mek (güçlenmek, güçlendirmek, sağlamlaştırmak, gelişmek, pekiştirmek...)

burk—,
burk-mak (çevirmek, döndürmek, bükmek, sarmak, ezmek, yenilgiye uğratmak, buyruk altına almak, uyarmak, düzenlemek...)

Ç

çarp—,
çarp-mak (birbirine vurmak, tokuşturmak, değmek, dokunmak, saldırmak, alıp götürmek, toslamak, çalmak...)

çırp—,
çırp-mak (iki elini birbirine vurmak, yavaşça kesmek, yenilgiye uğratmak, dövmek, debelenmek, sarsılmak, ölçmek...)

D

damz—,
damz-ır-mak (damlatmak, dökmek, içirmek, emzirmek...)

depr—,
depr-en-mek (devinmek, yerinden oynamak, yürümek, atılmak, azmak, azıtmak, olumsuz anlamda gelişmek-yara depreşti...)

devş—,
devş-ir-mek (toplamak, düzenlemek, kendine gelmek, toparlanmak, derlemek, biriktirmek...)

doğr—,
doğr-ul-mak (dikilmek, ayağa kalkmak, dikelmek, kesmek, yönelmek, yönlendirmek, yükselmek, iyi bir duruma gelmek, iyileşmek, düzelmek, eğriliğini gidermek...)

dürt—,
dürt-mek (dokunmak, itelemek, kışkırtmak, uyarmak, yavaşça vurmak, sürmek, incitmek, acıtmak...)

E

eğr—,
eğr-il-mek (bükülmek, doğruluktan ayrılmak, sapmak, saptırmak, kandırmak, aldatmak...)

eks—,
eks-il-mek (azalmak, düşkün duruma gelmek, yetersizleşmek, değerini yitirme, ağırlığı gitmek...)

emz—,
emz-ir-mek (içirmek, sindirtmek, vermek, sızdırmak...)

ert—,
ert-e-le-mek (yarına bırakmak, geciktirmek, uzatmak, sürüncemede bırakmak, baştan savmak...)

esn—,
esn-e-mek (yavaşça solumak, gerinmek, daralıp genişlemek, yumuşamak, gevşemek, uysallık...)

esr—,
esr-i-mek (sızmak, bayılmak, kendinden geçmek, sarhoş olmak...)

G

gevr—,
gevr-e-mek (genişlemek, içi boşalmak, yayılmak, kıkırdaklaşmak, gücü azalmak...)

gevş—,
gevş-e-mek (yumuşamak, yayılmak, katılığı gitmek, uysallaşmak, gücü azalmak...)

gönd—,
gönd-er-mek (yollamak, uzaklaştırmak, kovmak, ulaştırmak, bildirmek, iletmek...)

göst—,
göst-er-mek (öne koymak, gözler önüne sermek, öncülük etmek, anlatmak, açıklamak, örneklendirmek...)

İ

iğr—,
iğr-en-mek (tiksinmek, çekinmek, kaçınmak, beğenmemek, sevmemek, yermek, yeğnisemek...)

imr—,
imr-en-mek (eğilim duymak, istemek, içi çekmek, yönelmek...)

irt—,
irt-e-le-mek (bk. *ert.* yarına-geleceğe bırakmak, baştan savmak, geciktirmek...)

ist—,
ist-e-mek (dilemek, eğilim duymak, yönelmek, elde etmeye çalışmak, buyurmak, görevlendirmek...)

K

kalk—,
kalkmak (dikilmek, doğrulmak, yükselmek, gelişmek, büyümek, varsıllaşmak, ayaklanmak...)

kavr—,
kavr-a-mak (tutmak, yakalamak, anlamak, öğrenmek, alakoymak, bırakmamak, durdurmak...)

kavş—,
kavş-a-mak (buluşmak, birbirini kesmek-birleşmek, ayrışmak, kuşatmak, çevrelemek, sarmak...)

kayn—,
kayn-a-mak (yerden fışkırmak, yükselmek, karıştırmak-karışmak, doğmak, ortaya çıkmak, taşma, ısıknarak devinmek...)

kayt—,
kayt-ar-mak (işten kaçmak, savsaklamak, üşenmek, sözünde durmamak, atlatmak, oyalamak...)

kert—,
kert-mek (bir araçla çizmek-yarmak-kesmek, dokunmak, sürünmek, okşamak, yarık açmak, çizgi çekmek, yazmak...)

kırk—,
kırk-mak (tüylerini kesmek, tıraş etmek...)

kırp—,
kırp-mak (gözlerini açıp kapamak, gözkapaklarını oynatmak, imlemek, uyarmak, ince ince parçalar koparmak...)

kışk—,
kışk-ır-t-mak (özendirmek, devindirmek, kandırmak, eyleme itmek, neden olmak...)

kösn—,
kös-ne-mek (eşini aramak, eğilim duymak, istemek, tutkuya kapılmak...)

kurt—,
kurt-ar-mak (başkasının elinden almak, özgürlük sağlamak, baskıdan uzaklaştırmak...)

kuyr—,
kuyr-uk (eklemek, takmak, arkasından gitmek, izlemek...)

kükr—,
kükr-e-mek (bağırmak, saldırmak, ayaklanmak, gürlemek...)

Ö

öğr—,
öğr-en-mek (anlamak, bilmek, edinmek, kavramak, tanımak, bellemek, belleğe yerleştirmek...)

ölç—,
ölç-mek (çizgilerini-ağırlığını-uzunluğunu-enini-boyunu belirlemek, tartmak, düzenlemek, dengelemek, sınırlandırmak, biçimlendirmek...)

ört—,
ört-mek (kapamak, saklamak, gizlemek, gözden kaçırmak, açıklamamak, çekinmek, üşenmek...)

S

salt—,
salt-ı-k (arınmış, katkısız, yüksek, yüce, aşkın, üstün...)

sark—,
sark-mak (yukardan aşağı inmek, asılmak, sallanmak, sataşmak, tedirgin etmek, eğilmek, dışa taşmak...)

sarp—,
sarp-a (çelişik, karışık, içinden çıkılmaz, güç, yanılmak, bayırlaşmak, yokuş... Bu kök *tartışmalıdır.)*

sars—,
sars-mak (sallamak, titretmek, yerinden oynatmak, korkutmak, korkmak, yıkım görmek, gücü azalmak, sağlığı bozulmak, dengesizleşmek, yıkılır gibi olmak...)

serp—,
serp-mek (bu kök Asya Türkçesinde görülmedi, yabancı kaynaklı olduğu izlenimi ağır basıyor, buna karşın Anadolu Türkçesinde yaygındır. Anlam içeriği: yaymak, dağıtmak, ekin ekmek, su fışkırtmak, gelişmek, büyümek...)

seyr—,
seyr-e-k-leşmek (aralıklı olmak, yakında bulunmamak, ayrılmak, ilgiyi azaltmak...)

silk—,
silk-mek (sarsmak, tozlarını gidermek için sallamak, dökmek, atmak, kurtulmak, örselemek...)

sürç—,
sürç-mek (ayağı takılmak, sendelemek, ayağı dolaşmak, yürüyüşü aksamak...)

sürt—,
sürt-mek (değdirmek, hırpalamak, yıldırmak, örselemek, dövmek, aşağılamak, ezmek...)

T

tart—,
tart-mak (ölçmek, eleştirmek, ağırlığını anlamak, yoklamak, denemek, sınamak, ellemek...)

ters—,
ters-le-mek (karşıtını yapmak, çıkışmak, kovmak, yermek...)

U

uğr—,

uğr-a-mak (yanına gitmek, yaklaşmak, görmeye gitmek, çalışmak/uğraşmak, göndermek/uğurlamak...)

Ü

ürk—,
ürk-mek (sarsılmak, ürpermek, korkmak, çekinmek, kaçınmak...)

üst—,
üst-e-le-mek (üzerinde durmak, irdelemek, direnmek, diretmek, üstüne varmak, konu bakımından sıkıştırmak...)

Y

yırt—,
yırt-mak (ayırmak, kesmek, koparmak, bölmek, korkutmak...)

yüks—,
yüsk-e-l-mek (üste çıkmak, gelişmek, ilerlemek, aşaması daha üstün olmak, ağmak, yukarı çıkmak...)

KÖKLER DİZİNİ

Düz yazıyla dizilen kökler «Düz Kökler», *İtalik* yazıyla dizili olan kökler «Artımlı Kökler» bölümlerinde aranmalıdır.

A

ab—
ac—
aç—
ad—
af—
ag—
ağ—
ah—
ak—
al—
alk—
alt—
am—
an—
ap—
ar—
ard—
art—
as—
aş—
at—
av—
ay—
ayr—
az—

B

bac—
bad—
bağ—
bah—
bak—
bal—
balk—
bam—
ban—
bar—
bas—
baş—
bat—
bav—
bay—
baz—
be—
bec—
bed—
beg—
beğ—
bek—
bel—
ben—
ber—
berk—
bes—
beş—
bet—
bey—
bez—
bıc—
bıç—
bık—
bıl—
bım—
bın—
bır—
bıs—
bış—
bıt—
biç—
bil—
bin—
bir—
bis—
biş—
bit—
biz—
bod—
bog—
boğ—
bok—
bol—
boş—
boy—
boz—
böc—
böd—
böğ—
bör—
buc—
bud—
buğ—
buk—
bul—
bum—
bun—
bur—
burk—
buş—
but—
buv—
buy—
buz—
büd—
büg—
büğ—
bük—
bür—
büs—
büş—
büt—
büv—
büy—
büz—

C

cab—
cav—
caz—
cıv—
cız—
coz—
cuz—
cüv—
cüy—
cüz—

Ç

ça—
çab—
çaç—
çad—
çaf—
çag—
çağ—
çak—
çal—
çan—
çap—
çar—
çarp—
ças—
çaş—
çat—
çav—
çay—
çaz—
çe—
çeb—
çeğ—
çek—
çel—
çem—
çen—
çep—
çer—
çes—
çeş—
çet—
çev—
çey—
çez—
çıb—
çığ—

çık—
çıl—
çım—
çın—
çıp—
çır—
çırp—
çıs—
çış—
çıt—
çıv—
çıy—
çız—
çiğ—
çil—
çim—
çiş—
çit—
çiv—
çiy—
çiz—
çoğ—
çok—
çol—
çög—
çöğ—
çök—
çöm—
çön—
çör—
çöş—
çöt—
çöv—
çöy—
çöz—
çub—
çuğ—
çuk—
çul—
çum—
çun—
çup—
çur—
çus—
çuş—
çut—
çuv—
çuy—
çuz—
çü—
çük—
çül—
çüm—
çün—
çür—
çüs—
çüş—
çüv—
çüy—

D

dad—
dağ—
dak—
dal—
dam—
damz—
dan—
dap—
dar—
dav—
day—
daz—
deb—
ded—
değ—
deh—
dek—
del—
dem—
den—
dep—
depr—
der—
deş—
dev—
devş—
dey—
dıb—
dığ—
dık—
dıl—
dım—
dın—
dır—
dış—
dız—
dib—
did—
dig—
diğ—
dik—
dil—
dim—
din—
dip—
dir—
diş—
dit—
div—
diy—
diz—
doğ—
doğr—
dok—
dol—
dom—
don—
dop—
dor—
dos—
doy—
döğ—
dök—
döl—
dön—
dör—
döş—
döv—
dud—
dul—
dum—
dur—
duy—
düğ—
düm—
dün—
dür—
dürt—
düş—
düt—
düv—
düz—

E

ed—
eg—
eğ—
eğr—
ek—
eks—
el—
em—
emz—
en—
ep—
er—
ert—
es—
esn—
esr—
eş—
et—
ev—
ey—
ez—

F

far—
fır—
fıs—
fış—
fıt—
fıv—
fıy—
fız—
fos—
fös—
fus—
füs—
füv—
füy—

G

gag—
gak—
geb—
gec—
geç—
ged—
geğ—
gel—
gen—
gep—
ger—
get—
gev—
gevr—
gevş—
gey—
gez—
gıc—
gıd—
gıg—
gığ—
gıh—
gık—
gır—
gıs—
gış—
gıt—
gıv—
gıy—
gız—
gid—
gir—
git—
giy—
giz—
goc—
göb—
göc—
göç—
göğ—
gök—
göl—
göm—
gön—
gönd—
gör—
gös—
göst—
göt—
göv—
göy—
göz—

gud—
gug—
guk—
gul—
guz—
bk. kuz—
güc—
güç—
güd—
gül—
güm—
gün—
güp—
gür—
güt—
güv—
güz—

H

har—
hır—
hor—
hör—
hur—

I

ıb—
ıc—
ıd—
ığ—
ık—
ıl—
ım—
ıp—
ır—
ıs—
ış—
ıt—
ıv—
ıy—
ız—

İ

ib—
iç—
iğ—
iğr—
ik—
il—
im—
imr—
in—
ip—
ir—
irt—
is—
ist—
iş—
it—
iv—
iy—
iz—

K

ka—
kab—
kaç—
kad—
kağ—
kak—
kal—
kalk—
kam—
kan—
kap—
kar—
kas—
kaş—
kat—
kav—
kavr—
kavş—
kay—
kayn—
kayt—
kaz—
keb—
keç—
kek—
kem—
ken—
kep—
ker—
kert—
kes—
keş—
ket—
kev—
key—
kez—
bk. gez—
kıb—
kıc—
kıç—
kıd—
kığ—
kık—
kıl—
kım—
kın—
kıp—
kır—
kırk—
kırp—
kıs—
kış—
kışk—
kıt—
kıv—
kıy—
kız—
kiç—
kik—
kim—
kin—
kip—
kir—
kis—
kiş—
kit—
kiz—
koc—
koç—
koğ—
kok—
kol—
kom—
kon—
kop—
kor—
kos—
koş—
kot—
kov—
koy—
koz—
bk. kuz—
köç—
bk. göç
kök—
köl—
köm—
bk. göm—
kön—
bk. gön—
köp—
kör—
bk. gör—
kös—
kösn—
köt—
köv—
bk. göv—
köy—
bk. göy—
köz—
kuc—
kud—
kuğ—
kuk—
kul—
kum—
kun—
kup—
kur—
kurt—
kus—
kuş—
kut—
kuy—
kuyr—
kuz—
küç—
küf—
kük—
kükr—
kül—
küm—
kün—
bk. gün—
küp—
kür—
küs—
küş—
küt—
küv—
küy—
küz—
bk. güz—

M

mel—
mır—
miy—

N

ne—
neç—
ned—
nel—
nic—
nit—
niy—

O

ob—
oc—
od—
of—
oğ—
ok—
ol—
om—
on—
op—
or—
os—
ot—
ov—

oy—
oz—

Ö

öb—
öc—
öç—
öd—
öf—
öğ—
öğr—
ök—
öl—
ölç—
öm—
ön—
öp—
ör—
ört—
ös—
öş—
öt—
öv—
öy—
öz—

P

pa—
paf—
paf-puf—
par—
pas—
pat—
pav—
pef—
peh—
pek—
pır—
pıs—
pış—
pit—
pin—
pis—
piş—
poh—
por—
pot—
pöf-püf—
pör—
bk. por—
puf—
pus—
puş—
püf—
pür—
püs—
püt—

S

sab—
sac—
saç—
sag—
sağ—
sak—
sal—
salt—
sam—
san—
sap—
sar—
sark—
sarp—
sars—
sas—
sat—
sav—
say—
seç—
seg—
seğ—
sek—
sel—
sem—
sen—
sep—
ser—
serp—
ses—
seş—
sev—
sey—
seyr—
sez—
sıb—
sıc—
sıç—
sıd—
sığ—
sık—
sım—
sın—
sıp—
sır—
sıt—
sıv—
sıy—
sız—
sid—
sig—
siğ—
sik—
sil—
silk—
sim—
sin—
sip—
sis—
sit—
siv—
siy—
siz—
sog—
soğ—
sok—
sol—
som—
son—
sop—
sor—
sos—
sov—
soy—
söb—
söğ—
sök—
söl—
söm—
sön—
sör—
söv—
söy—
söz—
sub—
suc—
suç—
sud—
suk—
sul—
sum—
sun—
sur—
sus—
suv—
suy—
süc—
bk. süç—
süc—
süd—
bk. sid—
süğ—
sük—
sül—
süm—
sün—
süp—
sür—
sürç—
sürt—
süs—
süt—
süv—
süy—
süz—

Ş

şab—
şak—
şar—
şaş—
şeş—
şık—
şıl—
şıp—
şır—
şim—
şiş—
şor—
şur—

T

tab—
tad—
tağ—
tak—
tal—
tam—
tan—
tap—
tar—
tart—
tas—
taş—
tat—
tav—
tay—
taz—
tec—
ted—
teğ—
tek—
tel—
tem—
ten—
tep—
ter—
ters—
tes—
teş—
bk. deş—
tet—
tev—
tey—
tez—
tıd—
tıg—
tığ—
tık—
tıl—
tım—

tın—
tıp—
tır—
tıs—
tış—
tıt—
tıv—
tıy—
tız—
tig—
tiğ—
tik—
til—
tim—
tin—
tir—
tis—
tiş—
tit—
tiv—
tiy—
tiz—
tod—
toğ—
tok—
tol—
tom—
ton—
top—
tor—
tos—
toş—
tot—
tov—
toy—
toz—
töb—
tög—
bk. döğ—
töğ—
bk. döğ—
tök—
töl—
töm—
tön—
töp—
tör—
tös—
töş—
bk. döş—
töy—
töz—
tub—
tug—
tuğ—
tuh—
tuk—
tul—
tum—
tun—
tup—
tur—
tus—
tuş—
tut—
tuv—
tuy—
tuz—
tüb—
tüg—
tüğ—
tük—
tül—
tüm—
tün—
tüp—
tür—
tüs—
tüş—
tüt—
tüv—
tüy—
tüz—

U

ub—
uc—
uç—
ud—
bk. ut—
ug—
uğ—
uğr—
uk—
ul—
um—
un—
up—
ur—
us—
uş—
ut—
uv—
uy—
uz—

Ü

üb—
üc—
üç—
üd—
üf—
üğ—
ük—
ül—
üm—
ün—
üp—
ür—
ürk—
üs—
üst—
üş—
üt—
üv—
üy—
üz—

V

vağ—
van—
var—
ver—
vıc—
vıd—
vığ—
vın—
vır—
vıy—
vız—
vur—

Y

yab—
yac—
yad—
yaf—
yag—
yağ—
yak—
yal—
yam—
yan—
yap—
yar—
yas—
yaş—
yat—
yav—
yay—
yaz—
yeb—
yed—
yeg—
bk. yeğ—
yeğ—
yek—
yel—
yem—
yen—
yep—
yer—
yes—
yeş—
yet—
yev—
yey—
bk. yeğ—
yıd—
yıg—
bk. yığ—
yığ—
yık—
yıl—
yım—
yın—
yıp—
yır—
yırt—
yış—
yıt—
yıv—
yid—
yiğ—
yik—
bk. yek—
yil—
bk. yel—
yim—
yin—
yip—
yir—
yiş—
yit—
yiv—
yiy—
yoc—
yod—
yog—
bk. yoğ—
yoğ—
yok—
yol—
yom—
yon—
yop—
yor—
yos—
yoş—
yot—
bk. yut—
yov—
bk. yuv—
yoy—
bk. yuy—
yoz—
yög—
bk. yöğ—
yöğ—
yök—
yöl—
yön—

yör—
yub—
yud—
yuf—
bk. yuğ—
yug—
bk. yuğ—
yuğ—
yuk—
yul—
yum—
yun—
yup—
yur—
yus—
yuş—
yut—
yuv—
yuy—
yüc—
yüd—
yüğ—
yük—
yüks—
yül—
yüm—
yün—
yür—
yüş—
yüt—
yüv—
yüy—
yüz—

Z

zart—
zır—
zor—
zurt—

KAYNAKLAR

I

ABDULKADİR BİN ÖMER: **Lugat-i Şehname** (TDK).
ABDULLAH SKALYB: **Turcizmi U Srpskohrvotskom Jeziku,** 1966.
ABDULLATİF: **Feriştehoğlu Lügati** (MK).
AHMED VEFİK PAŞA: **Lehçe-i Osmani,** 1876.
AHTERİ MUSTAFA EFENDİ: **Ahteri-i Kebir,** 1323.
AKALIN, Mehmet: **Tarihî Türk Şiveleri,** 1988.
ALİ ŞİR NEVAİ: **Muhakematü'l-Lügateyn,** 1941 (yay. İshak Refet).
AKSOY, Ömer Asım: **Gaziantep Ağzı,** 1946.
ARAT, Reşit Rahmeti: **Eski Türk Şiiri,** 1965.
ARSAL, Sadri Maksudi: **Türk Dili İçin,** 1930.
ASIM, Mütercim: **Terceme-i Kamus,** 1810.
» » **Bürhan-i Kat'l,** çev., 1935.
ATALAY, Besim: **Türkçede Men-Man,** 1940.
Türk Dilinde Ekler ve Kökler Üzerine Bir Deneme, 1942.
Türk Dil Kuralları, 1931.
Divanü Lügat-it-Türk, çev., 1939-1943.
» » **Senglâh, Lügat-i Nevaî,** 1950.
BARTHOLD, W.: **Orta Asya Türk Tarihi,** 1940.
BAYDUR, Suad Yakub: **Dil ve Kültür,** 1965 (2. bas.).
GONELL, Luigi: **Lessico Italiano-Torco,** 1952.
CAFEROĞLU, Ahmed: **Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü,** 1968.
» **Türk Dili Tarihi,** 1964.
CHASSANG, A.: **Nouvau Dictionnaire Grec-Français,** 1882.
DEIMEL, A.: **Sumerisches Lexikon,** 1920.
DENY, J.: **Türk Dili Grameri,** çev. A. U. Elöve, 1941.
DEŞİŞİ, Mehmed: **Et-Tuhfetü's-Seniye** (SK).
DİLÂÇAR, Agop: **Kutadgu Bilik İncelemesi,** 1972.
» » **Dil, Diller, Dilcilik,** 1968.
» » **Türk Diline Genel Bir Bakış,** 1964.
EBİ HAYYAN: **Kitabü'l-İdrak el-Lisani'l-Etrak,** çev. A. Caferoğlu, 1934.
ERGİN, Muharrem: **Türk Dil Bilgisi,** 1972.
EMRE, Ahmed Cevad: **Ekler Lügatçesi,** 1934.
Türkçenin Hint-Avrupa Dilleriyle Mukayesesi, 1933.
Türkçenin Etimolojisi İçin Metod Araştırmaları, 1934.
» **Türk Lehçelerinin Mukayeseli Grameri,** 1949.
GABAIN, A. v.: **Alttürkische Grammatik,** 1950.
GEMOLD, W.: **Griechisch-und deutsches Schul-und Handwörterbuch,** 1923.
GERARD SIR CLAUSON: **Etymological Dictionary of Pre-Thiteenth Century Turkish,** 1972.
GORDON, E.: **Sumerian Proverbs,** 1959.
GUISYOPE, Pasini: **Vocabolaria Italiano-Latino,** 1814.
GENCAN, Tahir Nejat: **Dilbilgisi,** 1971.
HATİBOĞLU, Vecihe: **Türkçenin Ekleri,** 1974.
HÜSEYİN, K. K.: **Büyük Türk Lügatı,** 1928-1943.

İ. REFET - H. ZÜBEYR: **Anadilden Derlemeler,** 1932.
İBN KEMAL: **Dekayikü'l-Hakayik** (BK).
İBN MÜHENNA: **İbn Mühenna Lügatı,** yay. Abdullah Taymas, 1934.
KERESTECİYAN, Bedros: **Dictionnaire Etymologique de la Langue Turque,** 1912.
MARTTI, Raesanen: **Versuch eines etymologischen Wörterbuch der Türksprachen,** 1969.
ONAT, Naim Hazım: **Arapçanın Türk Diliyle Kuruluşu,** 1944.
ORKUN, Hüseyin Namık: **Eski Türk Yazıtları,** 1936-1941.
ÖZÖN, Mustafa Nihat: **Türkçe Yabancı Kelimeler Sözlüğü,** 1961.
PANAYOTİDİS, İ.: **Kamus-i Rumi,** 1897.
PASSONEN, H.: **Çuvaş Sözlüğü,** çev. TDK, 1950.
RADLOV, V. V.: **Versuch eines Wörterbuch der Türkdialecte.**
SCHMIDT, I. J.: **Mongolisch-Deutsch-Russisch Wörterbuch,** 1835.
Ş. SAMİ: **Kamus-i Türki,** 1901.
ŞÜKÜN, Ziya: **Farsça-Türkçe Sözlük,** 1944.
VAMBERY, A.: **Etymologisches Wörterbuch der Turkotatarischen Sprachen,** 1878.
YUDAHİN, K. K.: **Kırgız Sözlüğü,** çev. Abdullah Taymas, 1945.

II

ADALI, Oya: **Türkiye Türkçesinde Biçimbirimler,** 1979.
AKSAN, Doğan: **Dilbilim Seçkisi,** 1982.
ATABAY, Neşe ile: **Türkiye Türkçesinin Sözdizimi,** 1981.
BANGUOĞLU, Tansin: **Türkçenin Grameri,** 1974.
DEMİRCAN, Ömer: **Türkiye Türkçesinde Kök-Ek Birleşmeleri,** 1977.
DALLI, Hüseyin: **Kuzeydoğu Bulgaristan Ağızları Üzerine Araştırmalar** (TDK).
HATİBOĞLU, Vecihe: **Türkçenin Sözdizimi,** 1972.
İMER, Kâmile: **Türkiye Türkçesinde Kökler,** 1976.
NİDA, A.: **Dilbilim Üzerine Tartışmalar,** çev. Özcan Başkan, 1973.
SEVGİ ÖZEL - AYFER ÇAM: **Sözcük Türleri,** 1976.
» » **Türkiye Türkçesi Gelişmeli Sesbilimi,** 1978.
SELEN, Nevin: **Söyleyiş Sesbilimi, Akustik Sesbilim ve Türkiye Türkçesi,** 1979.
TEMİR, Ahmet: **Moğolların Gizli Tarihi,** çev., 1948.
ÖGEL, Bahattin: **İslâmiyetten Önce Türk Kültür Tarihi,** 1962.
ÖZEL, Ayşe: **Türkiye Türkçesinde Sözcük Türetme ve Bileştirme,** 1977.
VARDAR, Berke: **Dilbilimin Temel Kavram ve İlkeleri,** 1982.
YUSUF HAS HACİB: **Kutadgu Bilik,** yay. R. R. Arat, 1947.
YÜKNEKİ, Edib Ahmad: **Atebetü'l-Hakayik,** yay. R. R. Arat, 1951.

III

DERGİLER

Türk Dili, TDK.
Söz Derleme Dergisi, TDK (1942'ye değin üç cilt. Sonra 12 cilt).
Türk Folklor Araştırmaları, İhsan Hınçer (360 sayı).
Bilimsel Bildiriler, TDK.
Orians, (1947'de yayına başladı).
Türkçe, (F. H. Dağlarca yayını, 1960-1964).
Türk Edebiyatı Dergisi, (İ. Ü. Ed. Fak. Türkoloji Bl.).